העבר הישראלי

תולדות עם ישראל
משיבת ציון ובנין ירושלם
והיסטוריה הכללית
עד היום הזה

כרך א׳

משיבת ציון ובנין ירושלים
(ג׳ אלפים ש״צ לבה״ע, 440 לפהב״ש, 370 למספרם)

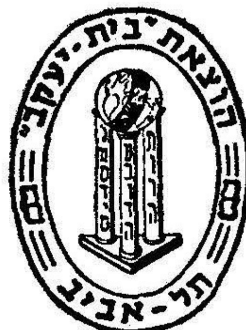
עד אחרי חורבן בית שני
(ג׳ אלפים תת״ע לבה״ע, 110 למספרם)

היסטוריה כללית — תולדות עמי המזרח ויוון

מאת

הרב מאיר שצ׳רנסקי

מנהל
הסמינר לגננות ולמורות
„בית יעקב" בתל־אביב

פ ת י ח ה

נבואת הנביאים נתקיימה. כמאה וארבעים שנה לאחר שהחריב מלך אשור את מלכות אפרים, עלה הכורת גם על מלכות יהודה. ירושלים ובית המקדש נחרבו, אלפי רבבות מתו בחרב, ברעב או שנמכרו לעבדים, ושארית יהודה הלכו בגולה. בבבל מצאו הגולים ישוב של יהודים שהוגלו עם יהויכין מלך יהודה תשע שנים לפני החורבן והתאחדו עמם לקבוצה מיוחדת. הם הכירו, שלא יוכלו להתקיים בתור עם אם יהיו מפוזרים בארץ הגולה ונתישבו ברובם בגלילות מיוחדים על נהר פרת. באופן זה קל היה להם לשמור על אפיים הלאומי שלא יטמעו בין הגוים. ראש דאגתם היה, שחורבן המדינה לא יגרור אחריו גם חורבן האומה. לכן נתחברו לעדות, אשר בראשן עמדו הכהנים מורי הדת, והנהיגו מגילת יוחסין לכל בית אב שלא יתערבו בגוים ע"י נשואי תערובות. רוחם, אשר נתחסנה באש הקודש של דברי הנביאים, עמדה בנסיון, ורק מעטים מזעיר נצמדו לאלילי הבבלים. ואילו רוב מנינו ורוב בנינו של העם התחזק באמונתו, ולא הוסיף עוד לזנות אחר אלילי הנכר. העם הגה בספרי התורה אשר הביא עמו מיהודה, ודברי הנביאים היו לו עכשיו למקור נחמה ותקוה. העדות הקימו להן בתי כנסיות להתפלל, ובתי מדרשות להורות לעם את מצוות התורה אשר לא נתקיימו כראוי בשבתו על אדמתו. ארבעת הימים שבהם היה כרוך אסון החורבן נקבעו לימי צום ותפלה להתאבל על חורבן ירושלים ולהכין לבם לגאולה הקרובה לבוא. בשבתות וחגים קראו לפני העם פרשיות אחדות מן התורה וגם מדברי הנביאים, לעודד את רפי הרוח שבעם ולהוכיח להם, שכשם שנתקיימו נבואת הפורענות כך יתקיימו נבואות הנחמה. האמונה בדברי הנביאים נתחזקה מאד, וגם מבני הגויים, אשר שמעו שנבאו הנביאים למפלתה הקרובה של בבל ולהרמת קרנה של יהודה, באו ונספחו אליהם ונתגיירו.

א. שיבת ציון ובנין ירושלים

הכרוז של כורש מלך פרס. — שבי הגולה הראשונים. — זרובבל. — התחלת בנין המקדש. — הפרעות השומרונים. — תוכחת חגי וזכריה. — גמר בנין הבית השני. — נס פורים. — דניאל.

תקוותיהם של גולי יהודה והבטחות הנביאים נתקיימו במהרה. לאחר שכורש מלך בבל כבש את כל ארצות בבל, הוציא כרוז („דרכונה" בלשון הפרסית) בכל מלכותו, כי הרשות נתנה ליהודים לשוב אל ארץ יהודה, להתנחל בה, לבנות את מקדשם בירושלים, להוציא את כלי המקדש הנמצאים בבית גנזי המלך, לתתם ברשות היהודים העולים לבנות את בית ד׳ ולספק את הוצאות הבנין מאוצר המלכות. מלבד זה נתן המלך חופש גמור בסידור עניניהם הפנימיים.

שמחת הגולים היתה גדולה לאין גבול, ולאחר 70 שנות גלות בבל יכלו לשוב לארץ אבותם. מיד נתאסף קהל גדול של קרוב לחמישים אלף איש ובראשם זרובבל בן שאלתיאל, מצאצאי מלכי בית דוד אשר הפקידו המלך לנשיא ביהודה, ויהושע בן יהוצדק נכד הכהן הגדול האחרון. הקריאה מצאה אמנם הד חזק בקרב העם, אך מטעמים שונים עלה רק חלק ממנו, כי לא קל היה, אחרי הסתגלות של עשרות בשנים במקום גלותם, לקום ולנטוש את בתיהם ושדותיהם ולעלות ירושלימה. התנאים הכלכליים היו טובים בבבל והיהודים חיו שם בחופש גמור. כל הנשארים תמכו באחיהם בלב שלם, בכסף רב וזהב. מן הכהנים והלויים לא עלו רבים ביותר וכל כהן נדרש להביא ספר יוחסין, כדי שלא יתערבו זרים בקודש.

באביב של אותה שנה יצא קהל העולים בלויית משמר של אלף פרשים שהפקיד עליהם המלך לשמרם בדרך. אחרי נדידה של חמשה חדשים הגיעו בשלום לירושלים והשמחה היתה גדולה מאד. אולם מצב ארץ יהודה לא היה בו כדי לעודד את השבים. ירושלים והסביבה עוד עמדו בחרבנן. בשטחים גדולים נתיישבו בינתיים עמים שונים: האדומים בדרום, האשדודים במערב, העמונים במזרח והשומרונים בצפון. כל אלה באו וזכו מן ההפקר, והישוב הדל של היהודים שנשאר בארץ לא יכל לעמוד כנגדם. האכרים היהודים היו מפוזרים בערי השדה ובמשך הזמן נתערבו בין הגויים האלה. נשאו להם נשים נכריות ולכן רשומם לא היה ניכר הרבה.

לשבי הגולה היתה אמנם רשות להחזיר לעצמם את אחוזותיהם מלפנים, אבל איך ינשלו את הגויים אשר התנחלו בהן בינתיים?

אך לב השבים לא נפל בקרבם. הם נאחזו במיוחד בירושלים וסביבתה, ובמרץ ובטחון ניגשו לעבודת הבנין. והנה התחילו עולים יהודים גם מיתר הארצות: ממצרים, יוון ופיניקיה (צור). העליות האלה הוסיפו משנה מרץ ובטחון בקרב העולים מבבל. ראשית שמו פניהם לראש תפקידם: לבנות מזבח להעלות עליו קרבנות מדי יום ביומו, כמצווה בתורה. כאשר הגיע חודש תשרי נתאסף כל הקהל לירושלים והקימו מזבח בין החרבות, במקום שעמד המזבח הראשון, ועבודת הקרבנות החלה כסדרה. בחודש אייר של השנה האחרת החלו בבנין ההיכל והמקדש. המעמד היה רב רושם. הכהנים לבשו את בגדי כהונתם והלויים שרו כבימים קדמונים, בהיות המקדש על מכונו. תקעו בשופרות וכל העם הודה לה' שזכו לחזות בהתחלת בנין המקדש השני. אולם ימי השמחה לא ארכו ומכשולים רבים עמדו בדרכם. העיכוב הראשון בא מצד השומרונים. השומרונים הם תערובת של עמים שונים, אשר הושיב מלך אשור בערי שומרון לאחר שהגלה מהן את ישראל. עמים אלה התערבו עם שארית בני ישראל שנשארו שם והיו עובדים לאלוקי ישראל, ובעת ובעונה אחת את אלילי הגויים. בתנ"ך מסופר על גדודי אריות שהתנפלו עליהם, ובהאמינם שבהתגיירם ינצלו החלו לשמור מצוות רבות, ולכן נקראו אף „גרי האריות". השומרונים רצו להצטרף לעם ישראל, בעיקר באשר קוו לתועלת מדינית. והשומרונים באו וביקשו להשתתף בבנין בית המקדש „כי ככם נדרש לאלקיכם ולו אנחנו זובחים מימי אסר חדן מלך אשור המעלה אותנו פה" (עזרא ד' ב'). היהודים לא יכלו למלא בקשתם, בידעם שאם יכניסו יסודות זרים, יסכנו את טהרת העם ועתידו, כמו שנכשלו כבר בימי אחז ומנשה בעבודת הבעל. השומרונים התרגזו על כך והחלו מציקים להם. אליהם הצטרפו העמים האחרים אשר בירושלים. צרי יהודה ובנימין אלה התחילו מפריעים לעבודת הבנין בכל מיני תחבולות ומזימות. לרוע מזלם של היהודים פרצו שנים אחדות אחר זה, בימי כמביזס בן כורש, מלחמות בין פרס ומצרים. הכותים שלחו כתבי שטנה לפרס על מרידות היהודים, וממשלת פרס, שהיתה טרודה במלחמות ולא התעניינה בנכונות הידיעות, שלחה צו להפסיק את המלאכה. עבודת בנין המקדש שבתה, וידי העם ורוחו רפו. נוסף לכך באו שנות בצורת שדלדלו ביותר את העם, ובעיקר את דלת העם שגם בלאו הכי היה מצבם רע גם מקודם. לעומתם העשירים התחילו לדאוג לעצמם בלבד, והחלו לבנות בירושלים בתי חמד, במקום לבנות את בית המקדש. למראה הרפיון הזה קמו הנביאים שבזמן ההוא, חגי וזכריה, והוכיחו את העם על הזנחתם את המקדש.

„העת לכם לשבת ספונים בבתיכם, והבית הזה חרב", רועם עליהם הנביא. דוקא אדישותם לבנין הבית היא אשר גרמה לכל הפורענות, „יען ביתי אשר הוא חרב ואתם רצים איש לביתו, על כן עליכם כלאו השמים מטל והארץ כלאה יבולה". קריאת הנביאים עשתה פרי, והעם החל לנער מעליו את אבק הרפיון והיאוש. אחרי מות כמביזס מלך דריוש, שנטה חסד לישראל וחידש את רשיון כורש לבנין בית המקדש. זרובבל ויהושע וראשי העם ניגשו בעוז ובמרץ ובהתרוממות הרוח לסיום העבודה הגדולה. גם הפעם ניסו צוררי ישראל להשבית את העבודה, אך המלך עמד לימין היהודים, ואף צוה על מושלי המדינה לסייע בידם בכסף מאוצר המלכות. בשנת שתים למלכות דריוש החלה המלאכה מחדש ובשבע למלכותו, שבעים שנה לחרבן בית ראשון, נבנה הבית השני ועמד על תלו, כדבר ד' בפי ירמיהו הנביא. הבית הראשון עמד 410 שנים (רמז „בזאת" יבוא אהרון אל הקדש) והבית השני עמד 420 שנה, וכבודו היה גדול ונשגב בין העמים.

אחרי בנין המקדש לא נודע עוד על זרובבל. יש דעה שמחשש שמא יכתירו אותו היהודים למלך, סולק ע"י הממשלה, והכהן הגדול עמד בראש עניני האומה וצרכיה.

נס פורים

אחרי מות דריוש עלה בנו אחשורוש על כסא המלוכה. המלך לא היה בעל אופי יציב ולשונאי ישראל המרובים נקל היה להטותו על צדם. אך ד' שלח את הרפואה לפני המכה. לאחר שושתי מאנה להופיע לפניו, גירש אותה המלך והרגה, וצוה לחפש בכל מלכותו נערה יפה להמליכה תחתי'. וכך אירע שבחר באסתר בת אביחיל, דוד מרדכי, שנתחנכה על ידי דודה. מרדכי צוה עליה שלא תספר על מוצאה, והיא שמרה את דבריו.

המן הרשע עלה לגדולה. הוא היה למשנה למלך. והנה אירעו לו כמה תקלות עם מרדכי היהודי, אשר מאן להשתחוות בפניו. חמתו בערה בו ושנאתו החזקה לישראל מצאה את ספוקה בהציעו לפני המלך להשמיד ולהרוג את היהודים „שאין למלך שוה להניחם". אחשורוש נאות לבקשתו, ואף מסר לו את רכוש היהודים לבזה. עכשיו הגיע זמן אסתר להציל את עמה. מרדכי הודיע לאסתר על הגזרה הנוראה וצוה עליה להשפיע על המלך להסיר את רוע הגזרה, והוסיף: „מי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות". במסירות נפש הלכה אסתר אל המלך, כי כל איש הבא אל המלך בלי הזמנה חייב מיתה. לפי בקשת אסתר כינס מרדכי את היהודים וצמו „שלשת ימים לילה ויום". דברי הצומות וזעקתם עלו השמימה,

וד׳ הפך את עצת המן בראשו. המלך קיבל את אסתר ברצון ושאל למבוקשה. אסתר ביקשה, שהמלך יאות לבוא עם המן למשתה שהכינה להם. בבואם למשתה ביקשה שיבואו גם למחרת. למחרת, במשתה, סיפרה אסתר למלך על איש רע ואויב שמסר את עמה להרג והשמדה. והמן הוא האיש הרע הזה. המלך צוה לתלותו וליהודים היתה אורה ושמחה. ולזכר הנס הזה חוגג העם את ימי הפורים מדי שנה בשנה. (כמו שכתוב במגלת אסתר).

דניאל

על עוד אחד משרי פרס היהודים ידוע, על דניאל. דריוש המדי חיבב את דניאל על כל שריו בשביל חכמתו וחן הליכותיו. שרי הגוים קנאו בהצלחתו, אך לא מצאו לו כל און. והנה הציעו למלך שיהיה לאלהים למשך חדש ימים, להכריח את העם להתפלל אך אל המלך לבדו, והעובר על פקודה זאת יתחייב בנפשו. בזה טמנו פח לדניאל, כי ידעו שהוא יוסיף להתפלל אך אל אלקיו. המלך נאות לכבוד שרצו לתת לו שריו, והפקודה יצאה בכל מלכותו. והנה נודע הדבר שדניאל עבר על צו המלך במסתרים, והוא הושלך לגוב האריות. המלך הכיר מיד במזימה הרעה, ובלב כואב השכים והלך לראות מה קרה לדניאל. והנה שמחתו הרבה בוכח שדניאל עומד ומודה לאלקיו על חסדו, והאריה עומד מנגד ולא נוגע בו לרעה. שונאיו היו טרף לאריות ודניאל הושב על כנו.

מעשה דניאל והצלתו בגוב האריות הוא אחד הפרקים היפים שבדברי ימי עמנו, שהם לסמל של מסירות נפש על קדוש ד׳.

ב. עזרא ונחמיה

המצב הכלכלי והרוחני בעם. — עליית עזרא ותקנותיו. — השומרונים עולים על ירושלים. — נחמיה נתמנה לפחה בארץ יהודה. — ביצור חומת ירושלים.

ימי החג והשמחה של שבי הגולה עברו, ההתלהבות פגה והעם שב לחיי חולין, לא עברו ימים רבים וליקויים גדולים נראו בחיי הדת והחברה של העם. הדור החדש, אשר לא נתנסה בסבל ותלאה כדור הראשון, לא יכל להתגבר על המכשולים הכלכליים והרוחניים שעמדו בדרכו. החברה נתפלגה לקומץ עשירים והמון אכרים העמלים בזעת אפים להחיות את האדמה השוממה. המסים שהטילו עליהם פחות הארץ היו קשים מנשוא, והעשירים אשר הלוו להם כסף ברבית בשנות הבצורת, נגשו ודכאו אותם מאד, וכבשו את בניהם ובנותיהם לעבדים ולשפחות. מלבד זה רבו אז בין העשירים והחורים וגם בין הכהנים נישואי תערובת עם השומרונים ושאר העמים שעל אדמת יהודה וסביבתה. האכרים היו משתמטים משום כך להביא את מעשרותיהם ומתנותיהם לכהנים וללויים שבירושלים, והכהנים והלויים נאלצו לצאת לערי השדה. על ידי זה ירד מאד כבוד עבודת בית האלקים וכבוד הכהונה והלויה. סכנה רוחנית גדולה היתה נשקפת לעם ישראל. מלאכי, הנביא האחרון, מוכיח אותם קשה על זאת: „שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו", ואילו „אתם סרתם מן הדרך, הכשלתם רבים בתורה, שחתם ברית הלוי". הנביא מלאכי מתרעם גם על העושק שעשקו העשירים את העניים: „וקרבתי עליכם למשפט... ובעושקי שכר שכיר, אלמנה ויתום, מטי גר ולא יראוני". אולם הגבואה פסקה עם מלאכי, שכאמור היה אחרון הנביאים, ואין מורה ואין מדריך אשר יעמוד בפרץ הגדל והולך. העדה היתה זקוקה לאיש כביר הרוח ורב פעלים, אשר ינחה אותם בדרך הטובה וילמדם ארחות חיים. הישוב ביהודה עוד לא היה מוכשר לעמוד ברשות עצמו ולסדר בעצמו את עניניו הפנימיים.

בבבל היה המצב שונה ביותר. שם היה הישוב היהודי חזק בגופו ורוחו. המצב הכלכלי היה מבוסס. יהודי בבל היו ידועים כסוחרים אמידים ומוכשרים. הם פיתחו גם קשרי מסחר עם אחיהם ביהודה. האחדות הדתית קשרה את כולם

כאחד. שם נזהרו בקלה כבחמורה ושמרו על מצוות ד׳. גולת ישראל בבבל הצטיינה בשפע כחות רוחניים כבירים, אשר תמיד עמדו ליהודי ארץ ישראל בעת צרתם. ועזרא בן שריה ממשפחת הכהנים הגדולים העמיד את כשרונותיו וכחותיו הגדולים לרשות העם. כאשר שמע שהישוב ביהודה הולך ורע, החליט לעלות לשם וללמדם את הדרך אשר ילכו בה. עזרא היה ידוע כסופר מהיר, מעתיק את ספרי תורת משה ומלמד את העם, וכן בצדקותו וזהירותו על שמירת כל תג שבתורה ובשמירת המצוות לכל דקדוקיהן ופרטותיהן. „כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ד׳ ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט״.

עזרא קיבל מאת המלך ארתחשסתא רשות להנהיג בארץ יהודה את משטר התורה, ולמנות פקידים ושופטים אשר יורו וישפטו את העם לפי חוקי התורה. מלבד זה נתן לו המלך להרים מן היהודים בבבל תרומות כסף וזהב לעבודת בית אלקים. תרומות אלה ניתנו לו ביד רחבה, וגם המלך עצמו נדב נדבות לבית ד׳ אשר בירושלים. בשנה השביעית למלך ארתחשסתא יצא עזרא מבבל ועמו יותר מאלף ושש מאות איש. אחרי חמשה הדשים באו לירושלים והניחו את הכסף באוצר המקדש. (ג׳ אלפים תי״ג לבה״ע, 417 לפחב״ש, 347 לפסה״נ). עליית עזרא עוררה תסיסה גדולה. הטובים שבעם והשרים הנאמנים לתורת ד׳ צפו ממנו למעשה רב. ואך עברו הימים הראשונים, שנחו בהם עזרא ובני לוייתו מן הדרך, ניגשו אליו ותיארו לפניו את המצב הירוד בחיי המשפחה אשר „התערבו זרע הקדש בעמי הארצות״, ולא רק בעם רבתה העזובה, כי „יד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה״. לשמע הדברים האלה קרע עזרא את בגדיו והתנפל לפני ד׳ והתוודה בצבור על מעל שבי הגולה. העם אשר נתאסף בינתיים לפני בית המקדש נתרגש מאד, ופרץ בבכי. אז ניגשו אליו מראשי העם והבטיחו לו את עזרתם אם יגזור לגרש את הנשים הנכריות. „קום כי עליך הדבר ואנחנו עמך, חזק ועשה״. מיד קרא עזרא את כל העם לאספה גדולה והוכרז „וכל העם אשר לא יבוא... יחרם כל רכושו, והוא יבדל מקהל הגולה״. העם בא ועזרא הודיע להם, כי עליהם לגרש את הנשים הנכריות. ולכן הציע להושיב ועדות של ראשי האבות אשר יוציאו לפועל את חוקי הגרושין, והעם נשבע לקיימם. עזרא שם לבו לענין חנוך וגידול הבת הישראלית ברוח הענווה והטהרה, כדי לחבב ולהעריך את בנות ישראל על הנשים הנכריות. אחרי ההתבדלות החיצונית מן הנשים הנכריות ניגש עזרא לחזק מצב הענינים הפנימיים. מצב התורה היה עזוב מאד. מלבד קריאת התורה במוצאי שנת השמיטה, אחת לשבע שנים (כפי המצווה בספר דברים ל״א, י׳ וכו׳), שהיתה נהוגה עד אז, לא היה לעם כל מגע עם התורה. הכהנים, שהם היו צריכים ללמד ולהורות את

התורה בקרב העם, הזניחו את תפקיד ההוראה כמעט לגמרי, והתורה נשכחה מפי העם. כל השבוע עסק העם בעבודת אדמתו, ושמירת השבת התבטאה במנוחה מעבודה בלבד. עזרא תיקן שיקראו בתורה בכל שני וחמישי, שהיו ימי שוק, ואז התאסף העם בירושלים, וזאת מלבד הקריאה בתורה בשבת. תקנה זו הביאה את העם למגע קרוב יותר עם התורה ודברי התורה חדרו ונכנסו בלבו פנימה. כעת התעורר גם הצורך בבנינים מיוחדים למטרה זו, והתחילו לבנות בתי כנסיות בכל עיר ומושב, והם נעשו במשך הזמן גם למרכזי השפעה רוחנית חזקה. עזרא לימד את הקריאה הנכונה בתורה, את שמירת המלים והתגים, לבלי הוסיף ולבלי גרוע, כפי שקיבלו מסיני. מעשה רב, שהביא תועלת רבה לעם, היה החזרה לכתב האשורי הקל והנוח שנשתכח. כתב זה הקל על העם את הקריאה והוסיף עוד מחיצה בינם ובין הכותים אשר הוסיפו והחזיקו בכתב הקודם.

עזרא התחיל לחנך ולהעמיד סופרים ומורים מתוך העם עצמו. הוא עשה את התורה לנחלת הרבים, מסרה בידי הצבור כולו, ע״י הוראה וחנוך בכל מיני אופנים. חובת סופרי העם היתה, מלבד הקריאה בתורה, גם לבאר ולהסביר את דברי התורה כפי שקיבלוה מסיני, וע״פ רוב לתרגמה ללשון הארמית שהיתה מדוברת בימים ההם. לפירושי עזרא וביאוריו קראו „דברי סופרים״ או „מעשה זקנים״. מלבד חנוך ולימוד המבוגרים שׂם את חובת החנוך גם על הילדים והנוער, עתידו של העם. עד הזמן ההוא היתה חובת החנוך מוטלת על האם. לעתים קרובות היה האב טרוד, ואף לא תמיד היה מוכשר להורות את הבנים, ועל כן היה חנוך הדור הצעיר מוזנח לגמרי. עזרא הקים בתי ספר ומסר את חנוך הילדים בידי סופרים ומורים מוכשרים ומלומדים. ובשלושת דברים עיקריים אלה: בתי דין שהושיב, בתי כנסיות ובתי ספר שכונן, הקים עזרא בתי משגב לרוח העם לדורות. כך בנה וכונן עזרא את רוח העם והגדיל את כחו המוסרי והרוחני לאין ערוך.

אולם בגלל חוקי ההבדלה אשר חקק עזרא להבדיל את בני יהודה מן העממים אשר מסביב, הגדיל את שנאתם וכעסם של הללו עוד יותר. במיוחד התמרמרו השומרונים אשר קמו לתבוע את עלבון בנותיהם ואחיותיהם שנתגרשו מבתי בעליהן היהודים. לרוע מזל יהודה פרצו אז מהומות בשורות הצבא הפרסי שבארץ ישראל וסוריה. השומרונים ושאר העמים השתמשו במבוכה זו ועלו על ירושלים ושאר ערי יהודה, שרפו בתיהם ושפכו את חמתם ביותר על בתי הכנסיות והרסום עד היסוד. בשעת חרום זו השיבו רבים את נשותיהם המגורשות, הסכנה לקיומו הרוחני והמדיני של הקבוץ החדש גדלה שוב, ועל תקנות עזרא עבר משבר קשה.

בחוץ היה עתה בצד המורים בעלי הרוח, איש בעל כשרון המעלה והחכם

מדיני אשר יחזק בתבונתו את עמדת היהודים בין הגויים והסובבים אותם, ואשר בכוחו להקים משמעת בקרב האומה עצמה, לשמוע בקול התורה כפי אשר יורוה מוריה. איש רב פעלים כזה נמצא להם במצבם הקשה, הוא נחמיה בן חכליה, אשר היה שר המשקים בחצר המלך הפרסי ארתחשסתא שבשושן הבירה. נחמיה למד את הליכות השלטון ואת הדרכים אשר צריך לנהוג עם בני אדם להטותם לחפצו. בחודש כסלו, שנת עשרים לארתחשסתא, נשלחו אליו אנשים מיהודה וביניהם גם אחיו אשר היה משרי העם, וסיפרו לו על ירושלים שהיא „ברעה גדולה ובחרפה וחומת ירושלים מפורצת ושעריה נצתו באש". נחמיה התאבל מאד על הבשורה הרעה הזאת, והתפלל לפני ד׳ שיתנו לרחמים לפני המלך, שיתן לו רשות לעשות למען ארץ יהודה, לעמוד לימין אחיו. תפילתו נתקבלה, המלך נתן לו את כל חפצו, הפקידו לפחה בארץ יהודה, התיר לו לבצר את ירושלים ופקד על פקידיו לתת לו עצים הנחוצים לבנין הבירה. דבר בואו לא נסתר מן השומרונים וסנבלט החורני נשיאם, איש בעל מרץ ומלא ערמה, הרגיש מיד במפנה אשר יחול ע״י נחמיה. ולכן התחבר אל ראשי שאר העמים צוררי יהודה, אל טוביה העמוני וגשם הערבי, כדי לעמוד על המשמר. אך נחמיה ידע את אשר לפניו. מתחילה לא פרסם ברבים את אשר בדעתו לעשות, ורק אחרי ימים אחדים, לאחר שביקר בסביבות ירושלים והריסותיה, גילה לשרים את מטרת בואו וכי המלך מינהו לפחת הארץ. הוא תיאר לפניהם את גודל החרפה שעם יהודה נתון בה והפיח בקרבם רגשי כבוד לעצמם ורוח גבורה למעשים גדולים. „אתם רואים את הרעה אשר אנחנו בה, אשר ירושלים חרבה ושעריה נצתו באש, לכו ונבנה את חומת ירושלים ולא נהיה עוד חרפה".

דברי נחמיה עשו רושם, ומיד ניגשו לעבודה. נחמיה חילק את העבודה ונתן לכל בית אב את חלקו בבנין. את אלישיב הכהן הגדול כיבד נחמיה לראשונה בבנין חומת ירושלים. העבודה נעשתה במרץ ובמהירות ולא עברו שני חדשים ועבודת החומה בשלמה. משך הזמן הזה לא נתן נחמיה כמעט שינה לעיניו, והוא ונעריו לא פשטו בגדיהם, כי נחוצה היתה עין פקוחה לסכל מזימות הצוררים להשבית את העבודה. מתחילה האשימו את היהודים שהם אומרים להתבצר בירושלים כדי לבגוד במלך פרס. אחרי כן ניסו לרפות את ידי היהודים בדברי לעג ובוז. „היכלו ביום, היחיו את האבנים מערמות העפר, והמה שרופות" התלוצץ סנבלט, וטוביה העמוני ענה לעומתו: „גם אשר הם בונים אם יעלה שועל ופרץ חומת אבניהם". אך כאשר ראו שפרצי החומה נסגרים והולכים, נועצו להתנפל עליהם ולהפריע לבנין החומה בכח הזרוע. אולם דבר זה נודע לנחמיה מפי היהודים שגרו ביז השומרונים. אז העמיד נחמיה את העם למשפחותיהם ונתן להם חרבות

ורמחים ובדבריו הפיח בהם רוח גבורה ועוז לעמוד על נפשם. נחמיה לימד את ידי העם מלחמה ומאז לא יספו עוד הכותים לעלות בצבא מויין על ישראל. עבודת הבניה נמשכה. נחמיה סידר את הבונים באופן שיוכלו להיקבץ מיד למקום אחד ולהלחם בצורריהם. כאשר ראו סנבלט ואנשי בריתו כי הופרה עצתם, שמו לערמה פניהם. הם איימו על נחמיה שילשינו עליו לפני המלך שהיהודים עומדים להכריז עליו כמלך ולבגוד במלך פרס. בדבר הזה רצו להפחיד את מוגי הלב שירפו מן המלאכה, מתוך חשש שלא יפקוד עליהם מלך פרס את עוונם. ואמנם נמצאו אחדים מן השרים אשר עמדו בקשרי משפחה עם השומרונים והעמונים ולבם לא היה שלם עם מעשה נחמיה. שרים אלה ועוד אחדים, אשר שוחדו בכסף השומרונים, סייעו בידי סנבלט ואיימו על נחמיה להרגו, כדי להביא מורך בלבו וירפה מלאכתו. אך לשוא מחשבות ערומים. לבו כסלע איתן לא זז ממקומו. הוא ידע להזהר מכל הפחים אשר טמנו לו. חומת ירושלים נשלמה למורת רוחם של צוררי ישראל, ושערי ירושלים היו נסגרים משקיעת החמה עד זריחתה, בלי יוצא ובלי בא.

המעשה הראשון נעשה. עם השלמת החומה ניטלה מראשי השומרונים והעמים האחרים כל השפעה על יושבי ירושלים. המטרה הראשונה שהציג לו נחמיה הושגה. הלא כך אמר לסנבלט: „ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים״. עכשיו צריך הוא לעשות את ירושלים למרכז החיים של העם. לשם כך הפילו גורלות אשר כל העשירים עלו לגור בירושלים מלבד השרים אשר שמו משכנם בעיר הבירה. מלבד זה, משך נחמיה את הכהנים והלויים אשר נתפזרו לכל רוח בימי המבוכה, השפיע עליהם לגור בירושלים ודאג לכך, שינתנו להם התרומות והמעשרות במועד.

בהיותו שוקד שלא תתגבר השפעת הזרים בעיר, נבדקו גם ספרי היחס של כל המשפחות הבאות לגור בה, אם אינן עומדות בקשרי חיתון עם הנכרים. לאחר שירושלים נעשתה לעיר מבוצרת ומסוגרת והעם אשר בה מוגן בפני האויב מבחוץ, שם נחמיה את עיניו להסיר המכשולים מבפנים. כי הסכנה לקיום האומה ואחדותה שארבה לה מבפנים היתה גדולה מאד, ואולי לא פחות מן הסכנה שמבחוץ. האכרים העניים היו חייבים לעשירים כסף שלוו מהם ברבית בשנות הבצורת ובהגיע יום התשלום לא היה בידם לפרוע חובותיהם. ואז נלקחו שדותיהם וכרמיהם, ורבים מהם נלקחו לעבדים ולשפחות לפרעון חובם. מצד זה היתה עלולה הארץ ליהפך לקנין יחידים והעם יהיה נטול חק ומשפט, בהיותו נמכר לעבדים בידי עשיריו. למראה העושק הזה התמרמר נחמיה והתעצם אל לבו. ובהגיע אליו צעקת העם על אחיהם העשירים קרא לאספה גדולה, והוכיח אותם על מעשיהם, שהם חוטאים לתורה ולעם. בעוד שאחיהם בגולה — טעז נחמיה — פודים את היהודים

שנמסרו לגויים לעבדים, באים עשירי יהודה וכובשים את אחיהם לעבדים. אולם לא היה רק נאה דורש, כי אם גם נאה מקיים. הוא הראה במעשיו מופת לאחרים והודיע שהוא מוותר לאכרים על הכסף שהוא עצמו הלווה להם, מלבד מה שוויתר מכבר על זכותו לגבות מן העם את המסים, את „לחם הפחה", שהתושבים חייבים לתת לו לכלכלת ביתו, בהיותו נשיא הארץ. נחמיה דרש מן העשירים שיעשו גם הם כמותו. מעשיו למופת ודבריו הנמרצים עשו את פעולתם על לב הנאספים ועד מהרה הודיעו, שגם הם מקבלים עליהם לוותר על הלואותיהם ולהחזיר השדות הממושכנים לבעליהם ולקרוא דרור לעבדיהם הנכבשים. נחמיה הביאם באלה ושבועה כי יקיימו הבטחותיהם.

ג. ראשית ימי הכנסת הגדולה

כתב ההתחייבות („אמנה") של העם בימי עזרא לקיים את מצוות התורה. — חתימת כתבי הקודש. — התנ"ך. — התורה שבעל-פה. — שיבת נחמיה לשושן.

במשך שתים עשרה שנות שהותו של נחמיה בירושלים לא הסתפק רק במעשים הללו. בכל פעולותיו המדיניות והחברתיות לא הסיח דעתו מעיקר תפקידו: לרפא את העם מן העזובה שרבתה בחיים הדתיים. ידוע ידע, שכל זמן שלא ישתרשו חוקי התורה בחיי היחיד והחברה וכל זמן שלא תטהר המשפחה מהשפעתם של העמים עובדי האלילים, אין בטחון לקיום האומה. ולשם כך התחבר עם עזרא הסופר. עכשיו, לאחר שנחמיה גדר את כל הפרצות מבחוץ, יכלו שני גדולי האומה להתחיל במעשיהם הגדולים והחשובים בביצור העם מבפנים: לקדש כל בית יהודי ולגדל כל ילד עברי לפי רוח התורה הקדושה. הם שמו מעייניהם להפיץ ולהחדיר את ידיעת התורה וחוקותיה לתוך כל שדרות העם ולעשות את התורה קנין כל האומה כולה. שני המנהיגים האלה קראו את העם לכנסת גדולה בירושלים, בחודש השביעי הוא חודש תשרי. עזרא קרא בפניהם את דברי התורה, המורים והלויים הסבירו להם את החוקים והמשפטים, והעם עומד ומקשיב לכל הגה היוצא מפיהם. השומעים קלטו יפה את דברי המורים והבינו והשכילו עד כמה שיחתו דרכיהם ועד כמה הם עוד רחוקים ממצוות ד' שבתורה, עד שפרצו בבכי. אך עזרא והלויים הרגיעום שלא יתאבלו, כי קדוש היום הזה לאלקים. העם נרגע, ולמחרת היום באו שנית אל עזרא, והוא לימד אותם את ערך החגים, את דיני הסוכה וארבעת המינים הממשמשים ובאים. מימי יהושע בן נון לא נשמר חג הסוכות כהלכה כבשנה זו. ובחג זה קראו לראשונה יום יום בתורה כפי תקנות עזרא לימי החגים.

אחרי חג הסוכות נתאסף העם שנית בירושלים והלויים גוללו לפניו את כל פרשת העבר של העם, והוכיחו אותו על חטאיו, אשר בגללם הנה הם עבדים על האדמה אשר נתן ד' לאבותיהם והגויים מושלים בהם. בכנסת זו באו כל ראשי העם וחתמו על כתב התחייבות, היא „אמנה", להיבדל לגמרי מן השומרונים והעמים, ולא להתחתן עמם עוד; לקיים את כל מצוות התורה ככל משפטיה וחוקותיה,

לא לחלל את השבת במקח וממכר, ולקיים את כל דיני שנת השמיטה. במעמד זה התחייבו לתת כל אחד שלישית השקל בשנה לכלכלת המקדש, להביא לעתים מזומנות את העצים למערכת המזבח, ולתת לכהנים וללויים את מעשרותיהם ומתנותיהם כדין התורה. כנסת זו נעשתה למוסד קבוע למשך דורות, וחבריה — מאה ועשרים במספר, נקראים „אנשי כנסת הגדולה״. יסוד אנשי כנסת הגדולה, שנבחרו מטובי העם, היה ערובה נאמנה לדורות, להמשכת שלשלת חיי התורה. ומעתה יכלו להביט כלפי העתיד בבטחון גדול פי כמה, מאחר שהוקם מוסד עליון ומכריע לדורות. פעולות עזרא ונחמיה ואנשי כנסת הגדולה לעיצוב דמות האומה הן כבירות. על ידי תקנותיהם המרובות נעשתה התורה ליסוד חיי הכלל והפרט. התורה הטביעה את חותמה על האומה ונעשתה ליסוד לבנין איתן, אשר יעמוד בפני כל הרוחות שבעולם, במשך אלפי שנים.

אחת הפעולות המזהירות ביותר של תקופה זו היא כינוס כתבי הקדש, סידורם וחתימתם. הרבה מספרי הנביאים נמצאו בידי יחידים, ובמשך הזמן מי יודע מה היה עלול להיות בסופם. לרבים היו רק פרשיות בודדות מן התורה. והנה בא עזרא וקבע תחומים, אסף את ספרי הקדש בשלמותם, ועל ידי כך כונן את ספר התנ״ך הנמצא בידינו כסדרו עד היום הזה. יצירת נצח זו מלוה את העם בכל נדודיו הרבים והקשים. ובכל עת, הן בעת שמחה והן בעת צרה, תמיד היהודי עם התנ״ך בידו ובמחשבתו.

התנ״ך מתחלק לשלושה חלקים נפרדים: תורה, נביאים, כתובים. חמשת חומשי התורה הם: בראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים. ספר ויקרא נקרא גם „תורת כהנים״, כי בו מדובר בעיקר על עניני הכהונה. ספר במדבר נקרא גם „ספר הפקודים״, כי בהתחלת הספר מדובר על פקודי ישראל. וספר דברים נקרא גם „משנה תורה״, כי בחומש האחרון באר משה את התורה לעם. הנביאים מתחלקים לשמונה ספרים: יהושע, שופטים, שמואל א׳ וב׳, מלכים א׳ וב׳, ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל, וספר „תרי עשר״, כלומר „שנים עשר״, על שם הנבואות של שנים עשר הנביאים הכתובות בספר זה. את ספר שופטים ושמואל אסף וחיבר שמואל הנביא וסיימו גד החוזה ונתן הנביא. את ספר מלכים כתב ירמיהו הנביא. את ספר ירמיהו אספו וחיברו תלמידיו בעלי האסופות. באחרונה שמו את הכתובים שנכתבו ע״י אנשי קדושה עליונים, אך בלי שרוח הנבואה תשרה עליהם. ספרי הכתובים הם: רות, תהלים, איוב, דניאל, עזרא, נחמיה, דברי הימים, משלי, קהלת, מגלת שיר השירים, מגלת איכה, מגלת אסתר. מגלת רות נכתבה ע״י שמואל הנביא. בתהלים מרוכזות בעיקר זמירות דוד המלך, שכתב ספרו ע״י עשרה זקנים. את עשרים

וארבעה הספרים חתמו, לבלי הוסיף ולבלי גרוע מהם דבר. כי מאחר שהם כתבי קדש, אין בכח האדם ובינתו הקצרה לחולל בהם שינויים.

אנשי כנסת הגדולה פירשו את החוקים והמשפטים שבתורה לפי הקבלה שנמסרה להם מסיני מדור דור. את הפירושים ומסקנותיהם סידרו בסדרים ששימשו בתקופת ר׳ עקיבא ואח״כ בימי רבי יסוד לסידור המשנה והתלמוד, והם קדושים בעיני העם, כתורה עצמה. נתחדשו בתי ספר להפצת התורה. ביחוד נבנו בתי מדרש רבים בירושלים שהפכה גם למרכז התורני הגדול בארץ. נתחדשו בתי משפט בערים ובית הדין העליון הושב בירושלים אשר ממנו יצאה הוראה והכרעה בכל הדברים הקשים. נעשו סידורים בעבודת בית המקדש. וכדי להבטיח את התרומות והמעשרות לכהנים וללויים, חולק העם לעשרים וארבעה מעמדות כמספר מעמדות הכהנים. וכל מעמד מן העם העלה את תרומותיו ומעשרותיו באותו זמן שכיהן מעמד הכהנים שלו. ע״י חלוקה זו של העם הובטחו וסודרו צרכי הכהנים לזמנם ומועדם. אחת מתקנותיהם החשובות היא סידור נוסח התפילה. בכדי שעבודת הקרבנות אשר בירושלים תקשר את כל אחד מן העם למעשה העבודה שבירושלים, תיקנו שבזמן הקרבת הקרבנות בירושלים יתייחד כל אחד עם קונו בתפילה. שעות התפילה היו לשעות של התרוממות רוח, ובתי התפילה שהיו לבתי מקדש מעט היו במשך הזמן גם לבתי מדרש בהם ישבו אנשים מלומדי התורה להורות וללמד תורה לרבים. על אנשי העיר היה לכלכלם בכדי שיוכלו לאחוז בתפקידם בלי טרדות והפרעות. ביהכנ״ס היה בנין גבוה מכל בתי העיר, הדור ונטוי כלפי קדש הקדשים אשר בירושלים, לשם כוונו כל ישראל את פניהם בשעת התפילה. התפילה כללה פרשיות קריאת שמע ותפילת „שמונה עשרה״. אחד מעיקרי עבודת הסופרים היה „ועשו סיג לתורה״, כלומר עשיית סייגים וגדרים. היות והעם הקל זמן רב בשמירת המצוות היתה דרושה מעתה החמרה והקפדה יתירה. הוסיפו הרבה סייגים בשמירת השבת, טהרת המשפחה וטהרת המדות, כגון: איסור טלטול מוקצה, הכולל גם כלי מלאכה בשבת בכדי שלא יבואו לידי שימוש בהם; החמירו בזמן אכילת חמץ בערב פסח והקדימו את הזמן בשתי שעות, שמא יבוא אדם לידי שכחה חלילה וכו׳.

כמה רוממו את העם חגי ישראל הנאים, שרוח חן וקדושה היתה נסוכה עליהם. התקינו לתקוע בשופר בערב שבת, להזהיר את העם שיפסיק את העבודה, שיבטל מחיי חולין ויכנס לגבול הקדושה של השבת. החכמים תיקנו לקדש את השבת על יין ולהתענג בו במאכל ומשתה. השבת היתה יום קדוש, שבו שכח כל יהודי טרדותיו ודאגותיו והתמסר לענינים שבקדושה וטהרה. בשבת הנהיגו גם את קריאת ההפטרה. מלבד הקריאה בתורה נבחרו פרקים מן הנביאים בהקבלה לפרשת

השבוע. בזה נעשו התורה ודברי הנביאים לדבר אחד, הכרוכים אחד בשני. תקנה חשובה זו הועילה גם הרבה להרחקת הכותים, כי הכותים לא החזיקו בדברי הנביאים, מאחר שהם עדות לקדושת ירושלים, ולכותים לא היה חלק בזה.

למגינת לבו של נחמיה הנה תמו ימי החופשה שנתן לו המלך. ובעצם פעולותיו נאלץ לשוב לשושן, לחצר המלך, עוד לפני שהספיקו פעולותיו להכות שרשים עמוקים בלב העם.

אך יצא נחמיה מירושלים והחוגים מבין העשירים אשר נכוו מפעולותיו, הרימו ראש והתקרבו שוב אל השומרונים וגויי הארצות. הדברים הגיעו עד כדי כך, שאלישיב הכהן הגדול נתן לטוביה העמוני שביתה בחצר בית המקדש. נישואי התערובת נתרבו ואחד מבני אלישיב הכהן הגדול, התחתן עם בת סנבלט. מעשים אלה מצד הכהונה הגדולה ומרומי החברה פעלו פעולה מזיקה מאד על דלת העם, וגם הם התחתנו באשדודים, בעמונים ובמואבים. בירושלים נתחללה השבת בפרהסיה, כי יום השוק נקבע דוקא לשבת. הכהנים המחללים ברית ד׳ נתבזו על העם אשר חדלו להביא את מתנותיהם והעזובה רבתה מאד. השמועות המעציבות האלה הגיעו לנחמיה ומיד מיהר לירושלים וקרא בפניהם את הפרשה שבתורה, האוסרת את החיתון עם העמונים והמואבים, צוררי ישראל מאז. את טוביה העמוני ואת כליו השליך מבית המקדש ואת בן אלישיב גירש מארץ יהודה. הוא רב בחזקה עם החורים על שהם נותנים לחלל את השבת בפרהסיה ופקד על שומרי העיר שלא לפתוח את שעריה עד אחר צאת השבת. הנהיג תקנות בדבר מתנות הלויים והוכיח קשה את המתערבים בגוים. פעולתו הנמרצה הצליחה להרחיק את הסיגים שעלו ביהודה בזמן העדרו. נישואי התערובת פחתו והלכו, והשומרונים והנגררים אחריהם נוכחו לאט לאט שלא יצליחו לערער את בית יהודה מבפנים והלכו ובנו להם במשך הימים מקדש לעצמם, על הר גריזים. בית זה שימש מקלט לכל אלה הכהנים הלויים, אשר הודחו בעוונותיהם ממשמרתם בבית המקדש שבירושלים ונתקבלו במקדש זה.

שם עזרא אשר החדיר את רוח התורה וידיעתה בלב העם, ושם נחמיה אשר נתן לה תוקף של שלטון, נחקקו לדורות עולם. וימים רבים צמו בתשעה לחודש טבת אשר מת בו עזרא, זקן ושבע ימים.

ימים רבים היתה יהודה תחת ממשלת פרס. רוב מלכי פרס לא הכבידו אכפם עליהם, והיהודים יכלו לסדר את עניניהם הפנימיים לפי רצונם. נציגי המלך הסתפקו בגביית המס בלבד.

במשך הזמן הזה המשיכו המורים להוליך את העם בדרך שסללו לפניהם עזרא ונחמיה. כל החיים הצבוריים והפרטיים נסתדרו ע״י חוקי התורה שנעשתה לקנין העם כולו, ולא זז ממנה אף בימי צרה ומצוקה. תורת המוסר והצדק שנתחנך בה העם, אימצה את רוחו והגינה עליו מפני השפעות זרות מן החוץ. כך נתבצרה האומה בצביון דתי ומוסרי על יסודות מושתתים בתורת מורשת אבות. וכאשר עבר נחשול חדש של תרבות זרה והציף את עמי המזרח בזרמו, עמד כנגדו העם הקטן הזה הדבק בדתו ותורת מוסרו, דרוך לקרב ומוכן לעמוד על נפשו ולשמור על סגולותיו הרוחניות שלא יספח בזרם הזה.

ד. הגולה במצרים בימי שלטון הפרסים. הישוב ביב

ראשית הישוב היהודי במצרים, בימי ירמיהו. — הישוב בעיר הספר יב. — כבושי אלכסנדר מוקדון. — אלכסנדר עולה על ירושלים. — פגישתו עם שמעון הצדיק.

תחילת הישוב היהודי במצרים נעוצה עוד בימי חורבן בית ראשון. אז ירדו הרבה מצרימה. וידוע ביותר הוא הישוב היהודי ביב. ישוב יהודי זה היה מיוחד במינו. בראש הגולים עם ירמיהו עמד שר הצבא יוחנן בן קרח ועמו גדודי צבא שבאו להשתקע במצרים, ומגדודי הצבא נתווה ישוב צבאי. על אי שנקרא אלפנטינה, ליד אסיא, היתה עיר הגבול בנגב, ובה שכנו צבא מצרי וצבא שכירים, וביניהם גם הצבא היהודי. היהודים זכו לזכויות בשביל שמירתם והגנתם על עיר המבצר. במשך הזמן הקימו להם גם בית מקדש כתבנית המקדש בירושלים, הקריבו קרבנות וחיו חיים רוחניים עצמאיים ומבודדים משאר הגויים. ובמצרים שהיתה ערש האלילות, בצד מקדשי האלילים המרובים, התנוסס לתפארת מקדש היהודים. כהני מצרים הביטו בעין רעה על המקדש היהודי: א. בגלל שהעלו בו לקרבן שור, שה ואיל, שהמצרים החזיקו אותם לאליליהם; ב. בגלל שהיהודים נהנו מיחס טוב מצד הפרסים ושהיהודים היו נאמנים להם, בעוד שפרס היתה שונאם הגדול והחזק. וכן בכבוש כמביזם את פרס נותצו כל מקדשי האלילים, ורק מקדש היהודים המשיך להתקיים. והנה בזמן שנציב מצרים נסע לפרס, הצליחו לשחד את השר הפרסי שביב, התנפלו על מקדש היהודים, הרסו אותו עד היסוד ושללו את הכסף והזהב. היהודים במצרים התאבלו הרבה על חרבנו, וביקשו עזרה מאנשי ירושלים, אך בירושלים לא הביטו על המקדש בעין טובה מאחר שהיתה אסורה ההקרבה מחוץ לירושלים. כעבור שלש שנים, לאחר שהשתדלו ושחדו את השומרונים ואת בגוס פחה הארץ, קיבלו את הרשיון לבנותו מחדש. אך לא ידוע אם הוקם שנית, כי בזמן ההוא התחיל רופף שלטון הפרסים במצרים, והמצרים בודאי שלא היו מניחים להם לבנות מחדש את מקדשם. בהמשך נראה את התפתחותו הגדולה של הישוב היהודי במצרים בימי שלטון המוקדונים.

במאה הרביעית לפני סה״נ חלו שינויים כבירים במדינות אסיא הקדמית.

עברה התקופה הגדולה של שלטון המזרח. כל הארצות הגדולות והכובשות: מצרים, אשור, בבל ופרס ירדו מבמת ההיסטוריה. ומעתה מתחילה תקופה חדשה, המזרח שוקע, וכוחו של המערב נראה עולה באופק.

התקופה החדשה מתחילה בכיבושיו הגדולים של אלכסנדר הגדול מלך מוקדון. הוא כבש את כל ארצות יוון, ואיחד אותם לממלכה אחת. אלכסנדר יצא מאירופה והכניע תחתיו את ממלכת פרס הגדולה אשר נתרופפה כבר בימי מלכיה האחרונים. במסע כיבוש זה הדבירו היוונים תחתיהם את כל עמי הקדם, ופרשה חדשה החלה בקורות ימיהם. היוונים היו עם בעל תרבות גבוהה מאד. הם פיתחו את מדע הפילוסופיה, טבע, אמנות ושירה, ועד היום עוד מסתמכים הפילוסופים על שיטות אריסטו וסוקרטס (ראה על כך בפרקים מיוחדים בסוף כרך זה). העמים אשר נכנעו להם הושפעו מהם השפעה עצומה, אולם בהשכלת היוונים כרוכה תאוה נפרזת לחמדת החיים, פריצות וקלקול דרכי המוסר. העמים ירודי התרבות בלעו בקרבם את המדות האלה, יותר משלמדו את דרכי החקירה והמדע.

אך ביהודה פגשו היוונים בחיי תרבות מפותחים ומסודרים. לעומת תרבותם המיוסדת על השכל האנושי שאינו יציב, פגשו כאן בתרבות קדושה, אלוקית, המיוסדת על תורת ד׳.

וכאן התבלטו הניגודים: תורה מן השמים ותורה ארצית הבנוייה על השכל האנושי. תורה המיוסדת על חיי קדושה וטהרה — ותורה המיוסדת על תאוות וקלקול המדות, העולם הזה והעולם הבא — והם האמינו בעולם הזה בלבד. תורת נצח ועם הנצח — תורת רגע ועם עובר וכלה. והנה כל זמן שהשעבוד היה מדיני בלבד, בלי הרצון להתערב בחייהם הפנימיים, היו היהודים תמיד נתינים נאמנים ומועילים. אך בשעה שרצו היוונים לשעבדם שעבוד רוחני ורצו להשליט ביהודה את תרבותם בכוח הזרוע ולהעביר את העם על דתו, קמה הרוח היהודית הגאה ונלחמה על חרותה. המאבק נהפך למלחמה גלוייה בין מיטב העם הקטן ובין כוחות היוונים האיתנים. המלחמה הזאת הביאה בסופה את שחרור האומה מעול זרים, ויהודה נעשתה למדינה בת חורין העומדת ברשות עצמה. (על זה להלן).

לאחר שנצח המלך אלכסנדר את הפרסים וקרע מהם את כל מדינת אסיא הקטנה, הגיע הוא וחילו אל הערים צור, צידון ועזה, ושם עליהם מצור (ג׳ אלפים תמ״ח לבה״ע, 31 לפסה״נ, 382 לפחב״ש). בשעת המצור שלח אלכסנדר שליחים לירושלים אל הכהן הגדול ודרש ממנו לקבל את מרותו, לשלוח מזון לחייליו ולהעלות לו מהיום והלאה את המס שהיה מעלה למלכי פרס. הכהן הגדול סירב למלא אחרי הדרישה הזאת בטענה, שהוא נשבע שבועת אמונים למלך פרס ואיננו

יכול לחלל אותה. המלך קצף מאד בשמעו זאת, ושלח להודיע לכהן הגדול ולעם יהודה, כי לאחר שיגמור את מעשהו בעזה, ייסר אותם על עקשות לבם. בינתיים נשמעו הדברים האלה לנשיא השומרונים, סנבלט; הוא ראה עתה שעת הכושר לנקום את נקמת השומרונים ביהודה. נאספו שמונת אלפים שומרונים ויצאו אל אלכסנדר להצטרף אל חילי יוון. המלך אלכסנדר שמח לקראתם מאד והאיר להם פנים. סנבלט השתמש בשעת רצון זו לעורר את כעס המלך על היהודים, וביקש ממנו שירשה לשומרונים לבנות בית מקדש לעצמם, כי על ידי כך יבוא פירוד בקרב עם יהודה וכוחו יסור ממנו. המלך נאות לו והשומרונים פרקו מעליהם עול פרס, קיבלו עליהם עול יוון ומיהרו לארצם לבנות להם בית מקדש. במשך שבעה חדשים נגמר הבנין. בינתיים נלכדה עזה הבצורה ואלכסנדר וחיליו פנו לארץ יהודה ושמו פניהם לירושלים, לפקוד עליה עוונה. אז אסף הכהן הגדול את העם אל בית המקדש להעלות זבחים ושלמים ולהתפלל לד׳ שיציל אותם בעת צרה. וכדי לשכך את חמת אלכסנדר, לבש שמעון הצדיק, הכהן הגדול, את בגדי כהונתו ויצא לקראתו באלף איש מיקירי ירושלים, לבושים בגדים לבנים ולפידים בידיהם. השרים, בראותם את הכהנים הולכים ומתקרבים, הזכירו למלך, שאלה הם היהודים שמרדו בו. אולם אך נראה הכהן הגדול בהדרת קדשו, מיהר המלך וירד מעל סוסו והשתחוה לפניו ארצה. השרים שחשבו, כי המלך יכלה בהם חמתו, השתוממו מאד למראה קבלת פנים זו, ושאלו אותו לפשר הדבר. המלך אמר להם כי עוד במוקדוניה נראתה אליו בחלום דמות כמראה הכהן הגדול, ונבאה לו שיצליח במלחמותיו. ובכל מסעותיו מרחפת לפניו דמות זאת, ובגללה הוא מנצח במלחמותיו. המלך החזיק ביד ימינו של הכהן הגדול ושניהם באו יחד אל ירושלים לבית המקדש. ושם הקריב המלך קרבנות לאלקים. למחר הקהיל את כל קהילת ירושלים והודיע כי הם בני חורין לחיות על פי דתם באין מפריע. בשעת רצון זו ביקשו ממנו היהודים שישחרר אותם מלשלם מסים בשנת השמיטה, וכי יטה חסד גם ליהודי בבל, והמלך נעתר להם. אז פנה המלך אל העם שבירושלים להצטרף לחילותיו, והבטיח להם שיוכלו לשמור את מצוותיהם גם במחנה. היהודים האמינו לו ורבים הלכו אחריו, וגם המלך קיים את הבטחתו. לאחר זמן קרה מקרה, שהחיילים היהודים סירבו לעבוד בבנין שהוקם לבל אליל בבל, באמרם שאסור להם לבנות אלהי נכר. פקידי הצבא רצו להענישם, אך המלך פטר אותם מכל עונש. כאשר עמד המלך לצאת מירושלים הביע לפני הכהן הגדול את רצונו להעמיד את פסלו בהיכל בית המקדש, כי תפארת מבנהו וסדרי העבודה שבו מצאו חן בעיניו. דרישה זו עלולה היתה להשבית את שמחת היהודים ולהכניס רוח רעה ביניהם ובין המלך. אך שמעון הצדיק, הכהן הגדול, הסביר למלך

שהתורה אוסרת לעשות כל סמל וכל תמונה, ולכן אין בכוחו למלאות את בקשתו. אולם במקום מצבת אבן ישימו לו זכר חי, וכל בן אשר יוולד בשנה הזאת יהיה שמו אלכסנדר, לזכר החסד אשר עשה עמהם. ההצעה הזאת ישרה בעיני המלך וקיבלה בשמחה רבה.

כאשר ראו השומרונים את היחס הטוב של המלך ליהודים, נתאכזבו מאד. והם ושמונת אלפים חייליהם באו אל המלך וביקשו ממנו שיבקר בשומרון ובבית המקדש שלהם. המלך נחפז למסעיו ולא יכל לעשות את בקשתם, אך הבטיח להם כי יעשה זאת בשובו מן המלחמה. אז ניגשו אליו וביקשו ממנו שיפטור גם אותם ממס בשנת השמיטה. המלך התפלא על בקשה זו ושאלם פעם ופעמיים אם הם מבני ישראל. וכראותו שאין בפיהם תשובה ברורה, ענה להם כי רק לבני ישראל נתן הנחה זו, אך הוא מוכן לעיין בבקשתם בשובו מן המלחמה. השומרונים יצאו מלפניו ריקם, ושמונת אלפי חייליהם נצטוו ללכת אחר המלך. התשובה הזאת והחסד שהטה ליהודים, העלו את קצף השומרונים, וכאשר יצא המלך וחיליו למצרים, מרדו בו ושרפו את נציבו ואת ביתו באש. אולם המלך השיב להם כגמולם, עשה בהם שפטים גדולים. מלבד זה קרע מעל נחלתם גלילות אחדים, וספחם ליהודה, ובשומרון הושיב את עבדיו המוקדונים. כשבנה את אלכסנדריה במצרים, זכר ליהודים את חסדו, קרא להם להתיישב בה, והבטיח להם משפט אזרחים גמורים.

ה. ארץ ישראל תחת שלטון מצרים

מות אלכסנדר. — חלוקת מלכותו. — ארץ ישראל תחת שלטון מצרים. — מלחמת הדיאדוכים וסבל יהודה בזמנה. — פריחת הישוב היהודי במצרים. — שמעון הצדיק. — יהושע בן סירא.

הפגישה הראשונה בין יהודה ויוון היתה איפוא של שלום ונחת. מי יודע אם לא היה המלך אלכסנדר לכורש שני, אילו היה מאריך ימים. כי בשנת ג׳ אלפים תנ״ד לבה״ע (306 לפסה״נ, 376 לפחב״ש), חלה פתאום מחלה קשה, ומת בן שלשים ושלש שנה, בלי שיניח אחריו בן שישב על כסאו. אחרי מותו נתחלק השלטון בין ארבעת שרי צבאותיו הגדולים, וארץ ישראל נפלה בחלק נציב סוריה. אולם פרצו מלחמות ביניהם, ותלמי לוגוס הכריז עצמו למלך מצרים, וקרע את ארץ ישראל מנציב סוריה (ג׳ אלפים ת״ס לבה״ע, 300 לפסה״נ, 370 לפחב״ש). בשעת מלחמה זו סבלו היהודים קשה מתגרת ידו של תלמי, כי הם עמדו לימין נציב סוריה, והתבצרו בחומות ירושלים ומאנו לפתוח לפניו את שערי העיר.

אולם ביום השבת, כאשר הניחו היהודים את נשקם שלא לחלל את השבת, התפרץ אל העיר, שלל שלל רב והוליך עשרות אלפים יהודים בשבי. רבים מהם נמסרו לעבדים והשאר נלקחו לעבודת הצבא. המלחמות האלו נמשכו עשרות שנים, וארץ ישראל עברה פעמים אחדות מיד ליד. לאחר שסליקוס ותלמי ניצחו את יריבם דמטריוס בן אנטיגונוס נצחון מכריע ליד עזה, כונן סליקוס את ממלכתו בארץ פרס ובבל וכל קדמת אסיא, ואיחד אותן לממלכה גדולה, ואילו ארץ ישראל נשארה בידי תלמי מלך מצרים. תמו המלחמות והארץ שקטה. כל המלחמות בין השרים ידועות בשם „מלחמת הדיאדוכים״, כלומר היורשים.

מצב היהודים בארצם לא נשתנה הרבה עם השינוי המדיני הזה. בימי שלום היה תלמי הטוב והנוח משרי אלכסנדר. הוא ידע להוקיר את נתיניו לפי ערכם, כך שגם היהודים זכו ליחס טוב מצדו, ויכלו להמשיך בחייהם העצמאיים כלפנים. ולכן השלימו עד מהרה עם שלטונו שהתנגדו לו מתחילה, והמלך מצידו הניח להם את זכויותיהם. בראש העם עמד הכהן הגדול, ולימינו מועצת שבעים מזקני ישראל,

הם הסנהדרין. הם ניהלו את העם בכח עצה ומשפט, בדרך שהתוו לפניהם מורי העם, אנשי כנסת הגדולה. המלך כנראה לא הפקיד עליהם נציב בארץ, והכהן הגדול שהיה נשיא העם, היה גובה את המסים ומעלה אותם מידי שנה בשנה לאוצר המלך. גם המלך סליקוס התייחס אל יהודי בבל ביחס טוב.

כאמור, לא נשתנה שלטון הבית במדינת יהודה והירותם הפנימית של היהודים לא נצטמצמה, אולם הארץ סבלה קשה בימי המהומות הארוכות. חומת ירושלים נפרצה. כמה ערים נחרבו, וכמאה אלף יהודים נלקחו בשבי. חלוקת הממלכה, שהפרידה בין יהודי בבל ובין יהודי ארץ ישראל, אף היא לא גרמה ליהודים קורת רוח. עד אז עמדו שני המרכזים האלה בקשר מתמיד זה עם זה, ואין ספק שבמשך כל הימים היו יהודים רבים מבבל עולים להתיישב בארץ ישראל. יהודי בבל עמדו לימין אחיהם ביהודה, תמכו בהם בכל עת צרה ומצוקה בחומר וברוח. עתה נותק הקשר, כי בית סליקוס ובית תלמי היו עוינים זה את זה, והיו מביטים בחשד על היהודים אם היו רואים אותם עוברים ושבים מממלכה אחת לשניה.

בכלל חלו אז שינויים ניכרים בישובים היהודים מחוץ לארץ ומסביב לה. מחמת התלאות והמצוקות על ידי המלחמות ומבוכות שהתחוללו בארץ סוריה וארץ ישראל, עזבו יהודים רבים את ארצם, ונתיישבו ברובם באלכסנדריה. המלך תלמי, שהכיר אותם כאזרחים מוכשרים ונאמנים, קיבל אותם ברצון רב, ונתן להם זכויות שוות כזכויות היוונים שבעיר הזאת. ולא עוד, אלא ששם רבים מהם לשרי צבאותיו, ומן השבויים הרבים בחר שלושים אלף איש והפקיד בידם כמה מערי המבצר. רבים מהם עסקו במסחר ונתגלה בהם כשרון גדול לניהול עסקים, ועד מהרה עלו על היוונים. הצלחתם שימשה אחר כך גם סיבה חשובה בשנאת היוונים אליהם. הישוב היהודי באלכסנדריה היה גם למקור עושר ליהודי ארץ יהודה, כי הם השתדלו לסחור עם אחיהם היושבים בארץ אבותם. גם סליקוס משך יהודים רבים מבבל ומפרס לעיר אנטוכיה שבנה בשנת ג׳ אלפים ת״ס לבה״ע (300 לפסה״נ, 370 לפחב״ש), וגם הוא השווה אותם בזכויותיהם ליוונים ונתן להם זכויות אזרחיות. מצד שני נתיישבו אז יוונים רבים בארץ ישראל ובנו להם ערים רבות לאורך חוף ים התיכון והמלך תלמי סייע בידם כדי לבצר ע״י כך את עמדתו המדינית בארץ סוריה. בין כך ובין כך ושני העמים נתקרבו קירבת מקום, הלשון היוונית התחילה לחדור לאט בין היהודים, ולא עברו ימים רבים וגם תרבותה מצאה לה מסילות ללבם .ארץ ישראל היתה איפוא ברעה, ועמה נתרושש ונאנח תחת סבל התלאות שמצאו אותו. נוסף לזה היתה סכנה נשקפת לדת ישראל הטהורה שלא תעכר על

ידי התרבות הזרה שהביאו היוונים עמהם, שבני ישראל ייסחבו בזרמה, כשאר עמי הקדם.

בעת ההיא הופיע האיש הנכון, הוא שמעון הצדיק. הוא אשר התרומם מעל אחיו והיה להם למשען ומורה צדק ומושיע. הוא חבש ביד חרוצים את פצעי יהודה אשר נפצעה בסערת המלחמה, ביצר את חומת ירושלים ברשיון המלך תלמי ובנה תעלה מתחת לאדמה, כדי להביא את המים ממעין איטם, לספק לעיר מים בשפע אפילו בשנות מלחמה או בשעת מצור. הוא שכלל את בית המקדש, תיקן את בדקיו, שיפר וקישט אותו מבית ומבחוץ. הוא הטיף לעם ארחות צדק ומישרים, להיטיב ולגמול חסד איש עם רעהו, לתמוך באלה שנפגעו ומטה ידם על ידי המהומות. אולם בזה עוד לא אמר די. הוא דאג לעתידה של היהדות הטהורה, שלא יפוג ריחה מרוח התרבות החדשה הנושבת על פני כל ארצות הקדם, והכין את לבו להפיץ את דעת התורה בעם ולנטוע בלבו אהבה לתרבותו הנובעת מן המעין העברי הזך, המחנכת את האדם ליופי הנפש, לאהבת ד׳, לאהבת החסד, המוסר והצדק. לא כן התורה יוונית. היא רואה בחיים תכלית לעצמם ומלמדת את האדם למוץ מן החיים את הנועם ואת החמדה, ועל כן היא מושכת אליה כל איש החפץ חיי עונג ועדנים. בהיותה לוטה ביופי מלאכת מחשבת, במדע ההגיון ובאמנות, היא משעשעת את רוח האדם ובקסם יפיה היא מושכת אותו ברשתה.

ולעוד דבר אחד הסב שמעון הצדיק את תשומת לבו. היו חכמים רבים אשר ראו את ההפקרות ואת ההוללות שבאו בעקבות התפשטות היוונות בארצות הסמוכות, ועמדו והזירו עצמם מן החיים בכלל. אך שמעון הצדיק למדם, כי גם תורת ישראל שהיא תורת חיים איננה רוצה שיחסר אדם את נפשו מטובה. גם הקדמונים, אנשי כנסת הגדולה, לא דרשו פרישות מכל הנאות החיים, כי אם לקדש ולטהר אותם. ולשם כך תיקנו ברכות שחייב האדם לברך על כל מה שהוא נהנה מן העולם. כך אָצל איש המופת הזה מרוחו על כל בני דורו והיה להם למורה צדק בלקחו הזך הכלול בפתגמו הקצר: „על שלושה דברים העולם עומד: על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים״. הדורות שאחריו זכרו לו את חסדו וענדו לראשו עטרת תהלה וקדושה כאחד הקדושים אשר בארץ. כי רוח אנשי כנסת הגדולה ומעשיו של שמעון הצדיק, שהיה האחדון בהם, היא שעמדה לטובי העם לבלי הסחף בזרם השוטף והורס.

בן דורו של שמעון הצדיק היה החכם יהושע בן סירא. ידוע מאד הוא ספרו „משלי בן סירא״, המלא חכמה ודעת ויראת ה׳. נשמר עד ימינו והתפרסם ברבים. הוא הספר החיצוני הראשון הנכתב בישראל, כי לאחר חתימת התנ״ך נחשבו שאר

הספרים לחיצוניים, אך חכמינו כיבדו מאד את בן סירא ואת ספרו. המחבר מכה בשבט לשונו את הנוהים אחר הגויים, את מעשיהם המקולקלים ומתריע על חייהם הפגומים והפסולים. יש בספר הזה הרבה משלים, מהם תוססים דעת וחכמת החיים.

פיוט המתאר את שמעון הצדיק, הכהן הגדול, נשמר עד ימינו והוכנס למחזור התפילות בסדר העבודה של יום הכפורים (ראה במקורות).

ו. יהודה תחת שלטון התלמיים

מות שמעון הצדיק. — אלעזר אחיו מכהן תחתיו. — תרגום התורה ליוונית (תרגום השבעים). — יחס יהודי מצרים ויחס חכמי ירושלים לתרגום זה.

אחרי מות שמעון הצדיק כיהן תחתיו אלעזר אחיו, כי בנו עוד היה צעיר לימים, ותלמידו אנטיגנוס איש סוכו ישב בראש הסנהדרין ונקרא אב בית דין. זמן קצר לפני כן, מת המלך תלמי לגוס, ובנו תלמי פילדלפוס מלך אחריו. (ג׳ אלפים תפ״ד לבה״ע, 276 לפסה״נ, 346 לפחב״ש). המלך הזה האיר פנים ליהודים שנשבו בימי אביו, וכל אלה שנמכרו לעבדים נפדו בכסף ששילם בעדם המלך. ולא רק ליהודי ארצו, אלא גם לאלה היושבים בארץ אבותם, נטה חסד ושלח להם מתנות יקרות לפאר את בית המקדש אשר בירושלים. היהודים באלכסנדריה בנו בתי כנסיות מפוארים, שלחו את שקליהם במועדם לירושלים והלכו בדרך אבותיהם. אך בימי המלך הזה כבר נראו אותות ההשפעה שהשפיעו שני העמים זה על זה. היהודים אשר באלכסנדריה למדו מהר את שפת יוון לדבר בה צחות, ורבים מהם למדו את חכמת ההגיון ומעשה האמנות היפה, עד כי יכלו להתחרות בהם עם היוונים עצמם. מצד שני החלה תרבות ישראל הטהורה להתוודע אל חכמי העמים, עד שהשתוקקו לדעת את תורת משה שלא היתה ידועה לעמים עד העת ההיא. אז פנה תלמי המלך אל אלעזר הכהן הגדול בירושלים וביקש ממנו שישלח אליו מחכמי היהודים יודעי תורה ומהירים בשפת יוון, שיתרגמו לו את התורה, למען יוכל גם הוא לקרוא בה ולהניחה באוצר הספרים הגדול אשר יסד בעיר ממלכתו. הכהן הגדול מילא את משאלת המלך ושלח לו שבעים ושנים זקנים וספר תורה בידם. המלך קיבל אותם בכבוד גדול ושוחח עמם בעניני מוסר ופילוסופיה והשתומם לחכמתם. הוא הקצה להם מקום מיוחד בארמונו על האי פורוס הקרוב לאלכסנדריה, ושם העתיק כל אחד לחוד את התורה ליוונית. אחרי עבודה של שבעים ושנים יום נגמרה מלאכת התרגום והמתרגמים השוו את תרגומיהם זה לזה, ונמצאו מכוונים. המתרגמים הגישו את התורה המתורגמת למלך, הוא התפלא מאד בקראו את חוקי הצדק אשר בה, צוה לנהוג בתורה קדושה ותפארת, ואת המתרגמים

שלח לארצם במתנות רבות ובכבוד גדול. התרגום הזה נודע בשם „תרגום השבעים" וביוונית „ספטואגינטא", על שם שבעים הזקנים שהשתתפו בתרגום. התרגום הזה הוא ראשון לתרגומים של התורה לשפות זרות, והוא הביא תסיסה גדולה בעולם העתיק.

התפקיד הזה להריק תורת ישראל לכלי יווני לא היה קל. השפה היוונית אמנם רחבה היא ומאפשרת להביע כל רעיון בכל גווניו הדקים, אולם טעם אחר ורוח אחרת ללשון העברית והיא מדברת רמות ונשגבות בשפה תמה ופשוטה מאד. לכן נאלצו הזקנים לשנות מן המקור העברי זעיר פה זעיר שם, למען הרחק את הביטויים שאפשר לגלות בהם פנים שלא כהלכה. כמו כן צריך היה להזהר מביטויים שאפשר לגלות בהם עלבון למלכים. כך תרגמו למשל את המלה „ארנבת", שם חיה הנמנית בתורה בין החיות הטמאות, ל„שעירת הרגליים", כי הארנבת ביוונית „לגוס", וכך נקרא אבי המלך.

תרגום התורה עשה על יהודי מצרים רושם אדיר, ונחשב בעיניהם כמעשה כביר רב ערך אשר בו חגגה תורת ישראל את נצחונה הגדול בעברה מרשות העם העברי לקנין העמים דוברי יוונית. מעתה יכלו להתהלל בפני חכמת היוונים ולהוכיח להם את מעלת תורת ד' ותפארתה ולספר את כבוד ד' בכל הארץ. על כן עשו את יום השמונה בטבת, שבו נשלם התרגום, ליום שמחה וחג, והיו יוצאים מדי שנה בשנה לאי פורוס והתפללו שם ואכלו ושתו עד הערב.

אולם חכמי ישראל שבירושלים העריכו אחרת את המפעל הזה. הם חששו, כי התרגום הזה עתיד להשכיח את התורה מפי היהודים בעצם מקורה, ועל ידי זה יתעו ויכשלו בהבנת פשר דבריה. ולא עוד אלא שצפו ברוח קדשם, שדברי התורה בשפת נכר לא יוכלו לעמוד בעצם טהרתה, לבל יתערבו בהם סיגים זרים להם. כי רק התורה הכתובה בלשון העברית הקדושה והמסוייגת, במסורת המדוייקת מסיני, יכולה להשמר שלא יטפל אליה תערובת. ורק חכמי ישראל בעלי המסורת הזאת, המה השומרים אותה מכל משמר. וקורות הימים הוכיחו, שחששותיהם לא היו חששות שוא. התרגום היווני, בהיותו עיר פרוצה באין משמרת, ויד הכל הופכת בו, העלה במשך הימים סיגים זרים אשר שינו את טעם התורה והעכירו את טהרתה. התערובת הזרה נבלעה גם ברוח בני ישראל אשר במצרים, והרוח היוונית החלה להשפיע עליהם ולבלבל את חקרי לבם, עד כי יצא להם כלאים של דעות יהודיות ויווניות. היהודים התחילו משנים בגדיהם ותלבשתם, ואחר כך באו השינויים במנהגים ובארחות חייהם. במשך כמה דורות נשכחה השפה העברית מפיהם, והרבה מהם לא ידעו את התורה בעצם מקורה. אותות טמיעה חזקים נראו בין יהודי מצרים.

חכמי ישראל לא יכלו איפוא להשתתף בשמחת יהודי מצרים, ולהיפך, הם התאבלו על מעשה התרגום, ויום השמונה בטבת שהיה יום חג ליהודי מצרים, היה ליהודי ירושלים ליום עצב, כי „היום הזה היה קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל, שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה" (סופרים פ"א). עיניהם לא סונוורו ע"י בוגה המתנות אשר שלח המלך אל בית ד׳, ולא בכבוד שכיבד את הזקנים. הם ראו בתרגום גזרה שאין להשיב, כי כל אומה שמתרגמת את התורה לשפתה היא, יש לה עי"ז יותר כח להרע לעם ישראל... יחס העמים אל היהודים במשך ההיסטוריה של הדורות מוכיח זאת.

ז. ראשית ההתיוונות בימי מלכי מצרים האחרונים

הכהן הגדול חוניו השני מורד במלך מצרים. — יוסף בן טוביה עולה לגדולה. — השינויים בחיים הכלכליים ותוצאותיהם. — ראשית ההתיוונות. — הסנהדרין ברשות עצמה. — הזוגות. — יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים.

בימי תלמי ארגטס שישב על כסא אביו בשנת ג׳ אלפים תק״כ לבה״ע (240 לפסה״נ, 310 לפחב״ש) לבשו הטינה וההתחרות שבין בית סיליקוס ובית תלמי צורה של איבה גלויה.

וכך היתה השתלשלות המאורעות: תלמי השני ואנטיוכוס השני השלימו ביניהם. תלמי נתן לאנטיוכוס את בתו לאשה, ואת ארץ ישראל נתן שילוחים לבתו. אך אשתו הראשונה של אנטיוכוס אשר הורחקה בגלל בת תלמי, הרגה בחמתה את אנטיוכוס, אשתו, בניה ושריה. אביה, תלמי פילדלפוס, מת, ואחיה, תלמי ארגטס עלה על בבל לנקום נקמת אחותו. בשלל רב חזר, עטור נצחון, וארץ ישראל חזרה לתלמיים. הכהן הגדול, חוניו השני, סירב פתאום להעלות למלך את המס השנתי. המלך רגז מאד ושלח לירושלים את שליחו אתניון בהתראה, שאם יוסיפו היהודים לעמוד בסירובם, יחלק את כל הארץ בין צבאותיו. העם, נאמן ברובו למלכי מצרים, התרעם על מעשי הכהן הזקן, שעלול היה להכניס את הארץ בסכנה חמורה ולהמיט עליה שואה: אך הוא לא שם לב לאיום ועמד במרדו, והעם היה במבוכה גדולה.

פה מתחילה פרשת גדולתו של יוסף בן טוביה, ואתו מתחילה גם הפרשה הכאובה של ההתיוונות בישראל. יוסף בן טוביה, בן אחותו של הכהן חוניו, היה אדם חרוץ ופיקח, אשר הצליח בחכמתו להעביר מיהודה את רוע הפורענות. הוא היה נשוא פנים ומכובד על העם, אבל ערום ובעל מזימה אשר כל תחבולה כשרה בעיניו אם יוכל להפיק ממנה תועלת לעצמו. הוא הוכיח את דודו הזקן על עקשנותו ויעץ לו שילך למצרים לפייס את המלך. כאשר דחה חוניו את עצתו, ביקש יוסף שירשה לו ללכת מצרימה בתור ציר יהודה ולהתייצב לפני המלך בדבר המס. חוניו הסכים לדבר זה. יוסף אסף את בני ישראל לחצר בית המקדש להרגיע אותם,

והבטיח להם להוכיח למלך, כי היהודים נאמנים לו. היהודים נרגעו והודו לו על חסדו. לאחר שניתן לו יפוי כח מאת הכהן הגדול ומאת העם ניגש יוסף לכלכל את מעשיו במרץ ותבונה. ראשית כל, קנה את לב שליח המלך, אתניון, במתנות יקרות, כדי שימליץ לפניו בפני המלך. אחר כך בא למצרים ונתקבל בחצר המלך בסבר פנים יפות, כי אתניון סיפר הרבה בשבחו. יוסף מצא חן בעיני המלך והמלכה, ובחן שפתיו ונועם הליכותיו הצליח להטות את לבם לטובה על היהודים.

כשהיה יוסף במצרים, נתאספו חוכרי המסים היוונים, וכל אחד נקב את הסכום שהוא מוכן לתת במחיר החכירה. יוסף ראה עכשיו שעת כושר לבצע זממו להיות לחוכר ראשי ולהגיע על ידי כך לעושר ושלטון. לאחר שיצאו החוכרים מלפני המלך, הציע יוסף בן טוביה מחיר גדול כפליים מהמחיר שהציעו היוונים. ובדרוש המלך ערובה למילוי הבטחתו, ענה בדברי חלקות מלים עזות: „ערביו הנאמנים יהיו המלך והמלכה״. תשובה זו מצאה חן בעיני המלך. המלך קיבל הצעתו, ויוסף בן טוביה נעשה חוכר ראשי ביהודה ובכל הארצות הסמוכות לה. כדי לחזק את ידיו, שיוכל בשעת הצורך לגבות את המס בכח, נתן לו המלך גדוד של אלפים אנשים מזויינים, ובעזרתם נעשה כשליט ומושל. במיוחד, ביהודה, היה יוסף בן טוביה השליט למעשה, ולא דודו הכהן הגדול. מתחילה סירבו הנכרים שבגלילות הסמוכות לארץ יהודה לשלם לו את המס, וקיבלו אותו בלעג. אך יוסף הראה להם את נחת זרועו, ולאחר שהמית כמה מעשיריהם והחרים את רכושם, נפל פחדו עליהם וכפפו את ראשם. מעשי שלטונו הוסיפו עוד שנאה חזקה לשנאתם לישראל. על היהודים לא הכביד את ידו, ובמשך עשרים ושתים שנות משרתו התפתחה הארץ התפתחות כלכלית, והמסחר בין ארץ יהודה והארצות השכנות נתרחב. גם יוסף בן טוביה ובניו, והמון פקידיו ועוזריו, נתעשרו עושר רב על ידי החכירה. ביהודה, שעבודת האדמה היתה בה היסוד הכלכלי, נוצר מעתה גם מעמד של סוחרים ועשירים בעלי הון. אולם גדלותו של יוסף בן טוביה ובניו אחריו, הנקראים „בני טוביה״, והשפעתם על ההתפתחות הכלכלית של הארץ היו גם למוקש לעם יהודה. על ידי התידדותם של היהודים עם היוונים, שבאה עקב התרחבות המסחר בין המדינות, נפתחו פתחים לזרם ההשפעה היוונית, אשר החל לשטוף ביהודה ולסחוף בה כל חלקה טובה. היהודים שבאו במגע ומשא עם היוונים הושפעו מזוהר תרבותם, ולמדו מהם מהר את מדותיהם והליכותיהם. העשירים שינו את ארחות חייהם לפי הטעם היווני, בנו בתיהם ביתר יופי, והשתדלו להתרגל בכל דרכי היוונים. אך יותר משלמדו מהם את החן והיופי, דבקו בהם מדותיהם המושחתות והמתסרו לחיי הוללות ותענוגות. בהתאמצם להדמות בכל ליוונים,

הזניחו מוסר אבות ופרצו את גדר הטהרה והצניעות, שהיהודים מצויינים בהם. מן הרקבון המוסרי הזה נפגעו אמנם לפי שעה רק חוגים מצומצמים של השכבות העליונות, אך עתיד הוא לחלחל ולהתפשט ולפגוע גם בקצוות העם. כי מקרב החוגים האלה יצאה אותה התנועה, הנקראת תנועת ההתיוונות. שאיפת המתיוונים היתה לפרוק מעל צווארם עול מורשת ומסורת אבות, ולנטוע ביהודה תרבות ומנהגים זרים, ואפילו פולחן לאלילי היוונים. בתחילה החלו אמנם בחיקוי חיצוני בלבד לכל שעשועיהם, אך לבסוף אבדו את סגולות ישראל הטהורות, והיו ליוונים גמורים: תחילה במחשבה ואחר כך למעשה. במקום לימוד התורה בצבור היו מתאספים ומקשיבים לדברי הסופיסטים, כלומר המורים היוונים. דרכי היוונים פגמו במוסר והדת היהודית. טובי העם שהביטו בלב כואב על המתיוונים — בוזי התורה, החמירו על עצמם והקפידו ביותר על שמירת המצוות כדי להיות בדלים ומבודדים ביותר מכל הרוחות הרעות שהחלו לנשוב בעולם.

שיטת חכירת המסים החדשה הביאה איפוא בעקבותיה תמורה בעלת משקל בחיי העם, מלבד מה שהשפיעה על סדר השלטון בארץ. קרוב לודאי, שגם השינויים שחלו אז בסדר המשטר הפנימי של הסנהדרין כרוכים בתמורה הזאת ובירידה המוסרית, שהתחילה אז לתת את אותותיה בחיי האומה. כי התנועה החדשה של ההתיוונות וההתבוללות עוררה כבר בראשיתה דאגה גדולה בלב חכמי ישראל, אף כי בשעה ההיא עוד לא יצאה לרשות הרבים. הם צפו מראש, שהתנועה הזאת עתידה להביא משבר נורא על העם. ובשעת משבר אין אמון אפילו בכהנים הגדולים היושבים בראש הסנהדרין שלא תכהינה עיניהם מן הזוהר החיצוני של היוונות. כי ידוע ידעו, ומדברי ימי עזרא ונחמיה למדו, שיצר ההתדמות והחיקוי אין לו מעצור אפילו בפני שרי העם וכהניו, וכי דוקא מהם יצאה אז קלקלת הטמיעה וההתבוללות. אבל הם לא יכלו לצאת כנגד המתיוונים, כדרך שיצאו עזרא ונחמיה בשעתם נגד המתבוללים שבימיהם, בגלל בני טוביה, המתיוונים התקיפים, מחוללי התנועה החדשה. בכן שמו פניהם להציל לפחות את הסנהדרין שתהיה ראוייה לתפקידה להיות מעוז ומבצר לתורת אלקים, ולטעת בלב העם רגש מוסר ואהבת צדק וחסד, תחת הרדיפה אחרי הוללות ופריצות. עד עכשיו היו הכהנים הגדולים נשיאי הסנהדרין, והם הוציאו לפועל את תקנות הסנהדרין והחלטותיה. אולם מתוך דאגה, שהסנהדרין לא תיהפך בידי כהן שאינו ראוי לכלי שרת לגנוב את לב העם ולהטיף לו תורה מזוייפת מהולה בתורת יוון במקום תורת א־ל חי, קמו החכמים והעמידו את הסנהדרין ברשות עצמה, בלתי תלוייה בכהונה הגדולה, למען תוכל לבחור לה נשיא כחפצה ולא תהיה נתונה להשפעה זרה. וקורות הדורות שאחריהם

הוכיחו עד כמה צדקו בחששם ועד כמה הטיבו לעשות בנתקם את נשיאות הסנהדרין מן הכהונה הגדולה. יתכן מאד ששינוי זה נעשה בהסכמת הכהן הגדול שבימים ההם, שהיה כשר וצדיק, כאב את כאב החכמים ודאג את דאגתם.

אחרי מות אנטיגנוס איש סוכו נבחר יוסי בן יועזר איש צרידה, כהן וחסיד, הנקרא „חסיד שבכהונה", לנשיא, ויוסי בן יוחנן איש ירושלים לאב בית דין. שנים אלה הם ראשונים לזוגות הנזכרים בפרקי אבות.

מימי חוניו השני נשמט למעשה השלטון המדיני מידי הכהן הגדול ועבר למפלגת העשירים שמתחילה עם הופעת יוסף בן טוביה. בתקופת הבית השני, כאשר בטל שלטון המלוכה ביהודה, היה הכהן הגדול, השליט הרוחני, גם לשליט המדיני של העם. הכהן הגדול היה האישיות המדינית האחראית לגבי השלטונות. יכן כל עניני המס סודרו בפיקוחו. כך היתה סמכות הכהן הגדול גם בשלטונם המחודש של כהני החשמונאים, אשר נוסף לסמכות הכהונה עמדו גם בראש הענינים המדיניים. בתקופת הכהנים הגדולים מבית צדוק, מימי חוניו השני, הונח היסוד להשתלטותם המדינית של משפחת יוסף בן טוביה ובניו אחריו והנוטים אחריהם.

מצד שני, מימי כהונתו של חוניו, קמה הסנהדרין והיתה למוסד עומד בפני עצמו, בלי שהכהן הגדול יעמוד בראשו. מעתה מתחילה תקופת הזוגות. במקום הכהן הגדול עמד עתה בראש הסנהדרין הנשיא שנבחר מטובי חכמי ישראל, ושני לו היה אב בית הדין, כפי שהיה נהוג גם עד אז. כשם שהקל חוניו בחובותיו המדיניות ומסרן לבן טוביה, כך הקל גם בחובותיו כלפי הסנהדרין. כך שמאליה נפרדה הסנהדרין מן הכהונה ועמדה בפני עצמה. באותה מדה שהרע חוניו במסרו את השלטון המדיני, כך הטיב לעמו על ידי זה שלא יכל למלא כראוי חובתו כנשיא הסנהדרין. כי בעתיד, לאחר התקופה העגומה של הכהנים הגדולים המועלים בקדש ובעם, מה נפלאה ואיתנה היתה עמידת הסנהדרין והזוגות העומדים בראשה, ואיזה ערך כביר היה באי תלותם בכהנים הגדולים אשר בימים ההם. אמנם בתקופות הבאות אנו רואים את התנכלות הצדוקים למוסד העליון והמקודש הזה, וכי אמנם היו תקופות ש„צדוקים היו יושבים בסנהדרין". אבל התלות הזו לא היתה חוקית, אלא זמנית בלבד, ומשנשתחרר העם משלטונם האכזרי, עמדה במילא הסנהדרין בקדושתה וטהרתה וחכמי התורה המשיכו למלא את יעודם הגדול, ונשיאי העם, ככהנים גדולים, לא היו רשאים עוד להתערב בעניני הסנהדרין.

ח. אחרית שלטון התלמיים ביהודה

מלחמות אנטיוכוס הגדול. — תלמי הרביעי בירושלים. — רדיפותיו נגד יהודי מצרים. — המריבות בין בני טוביה והתסיסה המדינית בירושלים.

בשנות מלכותו של תלמי הרביעי, הוא תלמי פילופטור, (ג׳ אלפים תקל״ט—תקנ״ו לבה״ע, 221—204 לספה״נ, 291—274 לפחב״ש), גברו הסכסוכים בין המדינות, וארץ יהודה באה בין המצרים. בירושלים עצמה שררה מתיחות רבה, כי המפלגה הנוטה אחרי בית סיליקוס הלכה ונתחזקה. מבית סיליקוס קם מלך תקיף וגבור חיל, הוא אנטיוכוס הגדול (ג׳ אלפים תקל״ז—תקע״ג, 223—187 לספה״נ, 293—257 לפחב״ש), ואמר לנתק את מדינת חילת סוריה מעל מצרים ולספחה לממלכתו. בשנת ג׳ אלפים תקמ״ב לבה״ע (218 לפסה״נ, 288 לפחב״ש) לכד אנטיוכוס ערים בצורות רבות שעל שפת הים והגיע עד לשומרון. לשנה האחרת התאזר מלך מצרים עוז, יצא נגדו בחיל כבד, והכה אותו ליד רפיח מכה נצחת. בשובו מן המלחמה יצאו לקראתו תושבי הערים וברכוהו לנצחונו. המלך בא לירושלים ברוב פאר ובא לבית המקדש להעלות עולות וזבחים. בהיותו במקדש נתאווה להכנס לקדש הקדשים פנימה. הכהנים הפצירו בו שימנע ממעשה זה, האסור לכל איש זר, בלתי לכהן הגדול אחת לשנה. אולם המלך בגבהות לבו לא השגיח בהפצרותיהם ובאזהרותיהם. והנה, אך ניסה להציג כף רגלו על מפתן בית קדש הקדשים נתעלף פתאום, ונפל ארצה, אין אונים. הכהנים הוציאוהו כל עוד נפשו בו, והמלך מיהר לארצו. הוא הבליג על עלבונו, שהיה מוכרח לוותר על חפצו, אבל מני אז התחיל לשנוא שנאה עזה את היהודים. ליהודי ארץ ישראל לא העז לעשות רעה, כי נפל פחד אלקים עליו. לעומת זה כילה את חמתו ביהודי מצרים. הוא ביטל את זכויותיהם, גזר גזרות על דתם, ורדפם באף ובחמה, אולם בכל יהודי מצרים לא נמצא מי שיבגוד בדתו בשביל טובה חומרית. כשלון זה העלה את קצף המלך עוד יותר, ובקצפו צוה לכלוא המון גדול של יהודים בחצר גדולה מוקפת חומה. אחרי כן לקחו פילים, גירו אותם ושילחו אותם ביהודים הכלואים. אך פתאום הפכו הפילים את פניהם, התנפלו על מגריהם ועל המוני המסתכלים שנתאספו לראות

במחזה האכזרי. הפילים דרסו והרגו רבים מהם, ועשו בהם שמות. המלך ראה בזה אצבע אלקים, ומן היום הזה חדל מלרדוף את היהודים. בירושלים גרמו מעשיו הנמהרים של תלמי לחיזוק המפלגה הנוטה אחרי בית סיליקוס, והמחלוקת שבין מפלגה זו ובין הנאמנים למלך מצרים הביאה במשך הזמן לידי משבר מדיני. נוסף על כך פרצו מריצות וקטטות בין משפחת בני טוביה עצמה, בין שבעת בני טוביה מאשתו הראשונה ובין הורקנוס בנו, מאשתו השניה, אשר אותו אהב אביו מכל אחיו ושלח אותו לאלכסנדריה למלא את מקומו. אחיו התנקמו בו, ועוד בחיי יוסף התנכלו לו להמיתו. אך הורקנוס הערום ידע להזהר וסיכל את מזימתם. במות יוסף ומשרת חכירת המסים עברה לידי הורקנוס, גברה השנאה והקנאה ביניהם עוד יותר. אולם עכשיו לבש הריב, שבא מתוך תאוה לבצע ושלטון, צורה של ריב מדיני. הורקנוס, בהיותו החוכר הראשי עמד כמובן בראש הנוטים לשלטון מצרים. ואחיו, משנאתם אותו, תמכו במפלגת בית סיליקוס, והיו מראשי דבריה. מחלוקת האחים לא נצטמצמה בין כתלי המשפחה. פעם אחת התקוטטו האחים ועמדו לגרש את הורקנוס מן העיר בכח, אך גם הוא מצא לו בעלי ברית מקרב העם, ומלחמת אזרחים קשה איימה להתפרץ ברחובות ירושלים, לולא התערב בדבר הכהן הגדול, שמעון השני, והצליח להשקיט את אש המלחמה.

ט. מלכי בית סיליקוס הראשונים, התגברות ההתיוונות

המלחמות בין אנטיוכוס הגדול ויורשי תלמי פילופטור. — ירושלים בידי אנטיוכוס. — צבא מצרים כובש את העיר. — מצודת אקרא. — אנטיוכוס לוכד את המצודה, בעזרת היהודים. — אנטיוכוס נוטה חסד לעם יהודה. — נצחון הרומאים על אנטיוכוס.— סופו של אנטיוכוס הגדול.— התגברות ההתיוונות. — צדוק וביתוס. — כת הצדוקים. — מלחמת החסידים נגדם. — סיליקוס הרביעי. — מזימות המתיוונים הבוגדים.

תלמי פילופטור (ג׳ אלפים תקנ״ו לבה״ע, 204 לפסה״נ, 274 לפחב״ש) הניח בן קטן ליורש כסאו. אחרי מותו פרצו מהומות ומריבות בין שרי מצרים אשר כל אחד רצה למשול בשם המלך הקטן. במבוכה זו השתמש אנטיוכוס הגדול לחדש את המלחמה על מצרים. בשנת ג׳ אלפים תקנ״ט לבה״ע (201 לפסה״נ, 271 לפחב״ש) עלה על מדינת חילת סוריה וכבש חלקים גדולים ממנה. ירושלים לא התנגדה לו, ולא עוד, אלא שמצדדי בית סיליקוס, ובני טוביה בראשם, פתחו לפניו את שערי העיר, וקיבלו את מלכותו עליהם.

הנוטים אחרי ממשלת מצרים לא עצרו כח כנגדם. אולם ממשלת מצרים התאוששה ושלחה לקראת אנטיוכוס את שר הצבא סקופוס, בראש צבא כבד של חיל שכירים. הוא הסתער בחימה שפוכה על צבאות אנטיוכוס, הכה אותם וחזר וכבש את רוב הארץ מידם. גם את חומות ירושלים הבקיע סקופוס ברעש מלחמה, שלל ובז את העיר ואת בית המקדש ועשה שפטים במתקוממים. אחר כך ביצר את מצודת אקרא הקרובה לבית המקדש והושיב בה גדוד חזק, להיות למשמר על יושבי ירושלים שלא יתקוממו שוב. הוא לקח נפשות רבות בשבי, ומכר אותם לעבדים ולשפחות, וכדי להכעיס את התושבים, התעלל בקדשי ישראל ונתן את אנשיו לבוא אל קדש הקדשים לחללו. במעשים אלה המר מאד את לב אנשי ירושלים, עד כי קצה נפשם כליל במלכות מצרים. בינתיים אסף אנטיוכוס צבא רב ויצא לקראת חיל מצרים. ומלחמה קשה ניטשה בשנת ג׳ אלפים תקס״ב לבה״ע (198 לספה״נ, 268 לפחב״ש) על יד העיר פניאס, סמוך למוצאי הירדן. על ארץ ישראל עברו שוב תלאות מלחמה קשות, שני המחנות השמו את אדמתה ויהודה היתה דומה לספינה מטורפת בים, אשר הגלים משתרעים עליה משני עבריה.

כאשר התקרב אנטיוכוס לירושלים, יצאו לקראתו הכהנים וזקני העם, קיבלו אותו בסבר פנים יפות. הם סיפקו מזון לחילותיו ומספוא לבהמות אשר אתו, ועזרו ללכוד את מצודת אקרא, שנמצא בה עוד גדוד המשמר של המצרים. כך יצאה יהודה מתחת יד מלכי מצרים, אשר שלטו בה יותר ממאה שנה. המלך אנטיוכוס ידע להוקיר את העזרה של היהודים בכיבוש הארץ, ולאות תודה נתן להם כמה הנחות וזכויות וחירות פנימית. הוא פירסם פקודה, שעל פיה כל חברי מועצת הסנהדרין וכל משרתי בית המקדש פטורים מכל מס. גם משאר התושבים הוקל עול המסים. מלבד זה נתן צו בידי עם יהודה, לחזק את בדק בית המקדש ולקומם את הריסות ירושלים שנחרבה בשנות המלחמה, צוה לתת להם צרכי חמרי בנין ועצים וגם קמח וכל הדרוש לקרבנות המזבח מאוצר המלכות. על כל איש זר נאסר להכנס לבית קדש הקדשים ולגדל בהמות וחיות טמאות בירושלים. בכלל השתדל אנטיוכוס למשוך אליו את לב היהודים. כל השבויים יצאו לחפשי ושבו אל ביתם ונחלתם. לאלה שגלו מארצם במשך המלחמה נתן עצים לבנין בתים, והיו פטורים ממס למשך שלש שנים. לפי פקודתו נתיישבו אלפים משפחות יהודיות מארם נהרים בערים אחדות שבאסיה הקטנה, ונתן להם זכויות של שלטון בית והנחות בתשלומי מסים. כי בערים האלו היו מרידות, והמלך בטח באמון היהודים שיחזיקו בהן את שלטונו. המעבר אל שלטון בית סיליקוס היה איפוא נוח ליהודים. המלך אנטיוכוס הגדול הניח להם את הזכויות שהיו להם בימי התלמיים, ועוד הוסיף עליהן, ועם יהודה קווה לחיים של שלוה וחרות.

אולם ההצלחה לא האירה לאנטיוכוס פנים ימים רבים. כאשר נשאו לבו להרחיב את גבולות ממשלתו באסיה הקטנה, יצאו כנגדו הרומאים, שהתחילו אז לפרוש את מצודתם על קדמת אסיה והכו אותו מכה קשה (ג׳ אלפים תק״ע לבה״ע, 190 לפסה״נ, 260 לפחב״ש). הרומאים קרעו ממנו מדינות רבות, לקחו ממנו את כל אניות המלחמה, והטילו עליו לשלם כופר עונשין במשך שתים עשרה שנה. אנטיוכוס הוכרח לשלם לרומא בני תערובת לתשלום הכופר. ביניהם היה גם בנו אנטיוכוס, הנקרא אח״כ אנטיוכוס אפיפנס, הידוע לשמצה, בגלל הפורענות שהמיט על יהודה בימי מלכותו. שלש שנים לאחר מכן, פשט אנטיוכוס את ידו באוצר מקדש האליל בעיר עילם, כדי להשיג כסף לתשלום הקנס. אולם המון העם התקצף על כך, התקוממו נגדו והרגו אותו ואת בני לוייתו.

בינתיים פשט ביהודה נגע ההתבוללות, הלוך ופשה. רוח היוונות, שיצאה ממשפחת בני טוביה העשירים והתקיפים, דבקה גם באנשים נבונים, והכניסה בלבותיהם ערבוביה ומשובה.

המתיוונים השטופים בחיי הוללות פרצו פרצים רחבים בחומת הדת, ורמסו ברגל גאוה כל היקר והקדוש לישראל. ולא עוד, אלא שבלהיטותם אחרי מנהגי היוונים, התכחשו אל עמם והתייחסו בלעג ובשנאה עזה אל היהדות ומדותיה הטובות. המתיוונים הקימו מקרבם אנשים שהורו את תורת יוון ולכדו ברשתה רבים מן העם. ראשי המורים היו צדוק וביתוס, ובעתיד היו לכת חזקה הנקראת על שמם, כת הצדוקים. תעלולים אלה של המתיוונים הבועטים בכל אשר יצא ממקור ישראל הרעימו את לב החסידים והנאמנים לד׳ ותורתו. הם התאמצו לעצור בעדם ולבטל את השפעתם בעם. ביניהם לבין המתיוונים פרצו מריבות ומדנים, ומשטמה נוראה התלקחה בין שני המחנות. החסידים הביטו על המתיוונים כאל בוגדים, מרשיעי ברית ופריצי עם. הם ראו ביוונות עבודת אלילים, אך בצורה חדשה ומסוכנת יותר; לא בצורת פסלים, אלא על ידי השקפות ודעות, שהברק והפאר החיצוני שלהן העבירו רבים על דת אבותם. כדי למלא את הסאה, העלתה הרוח היוונית רקב גם בבתי הכהנים. האור המתעה של התרבות הנכריה הכהה את עיניהם, וגם הם נמשכו אחרי תנועת הטמיעה וההתבוללות, והיו מראשי דבריה. כך גדל ריב והפרץ בין היהודים הלך ורחב. אילו נשאר הריב בתוך היהדות פנימה, כי אז בודאי היה סוף תנועת הטמיעה הזאת כסופה בימי עזרא ונחמיה. אך מרשיעי הברית הכניסו את אנטיוכוס להתערב בחייהם הפנימיים, על ידי הלשנותיהם וקנוניותיהם הבזויות. הם הלשינו על הורקנוס, שנוא נפשם, אשר ביראו פן יפול לידיו של אנטיוכוס, שם קץ לחייו וכל רכושו הוחרם לאוצר המלך. אחר כך הוסיפו במעשי שטנה, ועל ידי זה הובא המלך, שפל הנפש, אל הקדש פנימה ופרשה איומה של גזרות החלה ביהודה.

אחרי מות אנטיוכוס עלה על כסאו בנו, סיליקוס הרביעי, (ג׳ אלפים תקע״ג לבה״ע, 187 לפסה״נ, 257 לפחב״ש). הוא היה מלך אוהב שלום ומנוחה. כאביו היה גם לבו טוב על היהודים, ובלי ספק לא היתה להם סכנה להתלונן עליו. אולם הכופר העצום שהיה עליו לשלם לרומאים אילץ אותו לשים מסים וארנוניות כבדות על העמים שבמלכותו. במצוקה זו, שבה היה נתון המלך, השתמשו מתיוונים בוגדים כדי להעשות קרובים למלכות, ועל ידי זה להרחיב את שררתם על יהודה ולהשליט את רוח היוונים בארץ. וכך היה המעשה: שנים אחדות אחרי עלות סיליקוס הרביעי, פילופטור, על כסא המלוכה, מת שמעון השני בן חוניו, שכיהן רק שתים־שלש שנים, ובנו, חוניו, כיהן אחר אביו. חוניו נתן את לבו לחזק את העם ללכת בתורת ד׳ ושנא היה לכל פועלי און. הוא התאזר עוז לקנא את קנאת אלקיו במתיוונים הפושעים, והתאמץ לבצור את רוחם ולהרחיקם מן המשרות הגבוהות

שהגיעו אליהן באשמת רפיון ידם של הכהנים הגדולים שקדמו לו. בימים ההם היה איש אחד ושמו שמעון, אשר היה שר הבירה בבית המקדש. שמעון זה תמך בידי המתיוונים החותרים להרוס את יסודות היהדות. חוניו הכהן הגדול התמרמר כמובן על מעשי שמעון, עד שהסיר אותו ממשרתו והגלה אותו מירושלים, אולם שמעון וחבריו חבלו מזימות רשע להתנקם בחוניו ולא נרתעו אף ממעשי בגידה.

שמעון הלך אל שר צבא סיליקוס ולחש לו, שבבית המקדש נמצא אוצר כסף גדול ולמלך כדאי לקחתו. לכוונותיהם הרעות והשפלות נוסף גם הרצון לקחת נקם בהורקנוס מתחרם, ששלח כסף רב מאוצרותיו למשמרת באוצר המקדש. שר הצבא הודיע את הדבר למלך, והמלך שהיה צריך לכסף, שלח את הילויודורוס להביא לו את האוצר. בהיוודע לחוניו מטרת בואו של הילויודורוס, אחזו רעדה. חוניו ניסה להוכיח לו, כי הכסף אינו ברובו אלא ממון יתומים ואלמנות, שהפקידו את שארית הונם בבית ד׳. אולם הילויודורוס לא שעה אליו ובא אל הקדש פנימה לקיים את מצות אדוניו בכח. והנה אך דרך על מפתן ההיכל, התפלץ פתאום למראה רוכב איום על סוס אביר ושני צעירים מימינו ומשמאלו, והרוכב הדפו והפילו ארצה והכהו בלי רחם. לאחר ששבה רוחו אליו, מיהר אל המלך, סיפר לו על המחזה האיום, והזהירו שלא יקציף עוד את הא־ל השוכן במקדש אשר בירושלים. מזימת הבוגדים נכשלה הפעם. אולם שמעון וסיעתו לא נבוכו ממכשולים ולא נבהלו גם מסערת יושבי ירושלים ומחמתם על הנבלה הגדולה הזאת, אשר הביאו איש נכרי אל בית ד׳ לשוד את אוצרותיו. כדי להתנקם בחוניו ולהדפו ממשרתו, האשים אותו שמעון בפני המלך, שכל המקרה אשר קרא להילויודורוס בבית המקדש, אינו אלא תחבולת ערמה של חוניו, וכי רק היתל במלך למען סכל עצתו. וכאילו לא די לו בזה, הוסיף עוד להלשין על הכהן הגדול, כי בלבו למרוד בממלכת בית סיליקוס. הנבלה החדשה הזאת עוד הגדילה את סערת הרוחות בירושלים, ומלחמת אחים היתה עלולה להתפרץ בין שעריה. כדי להכחיש את דבות השקר אשר טפלו עליו שונאיו וכדי להשכין שלום בירושלים, לא ראה חוניו דרך אחרת לפניו, אלא להתייצב לפני המלך ולתאר לו את הרעה והמבוכה שהבוגדים האלה מביאים על הארץ בנכליהם ובתעלוליהם הזורעים שנאה ואיבה בין העם. אולם כאשר הגיע לאנטיוכיה הבירה לא מצא עוד את סיליקוס בחיים, כי בינתיים הומת, ועל כסאו עלה איש, אשר ברשעותו ואכזריותו לא הטה אזנו לאלה המביאים לפניו את התלונות הצודקות של עמם, אלא לאלה הנכונים לבוז את עמם כדי למלא את תאות בצעו, הוא אנטיוכוס הרביעי אפיפנס, אשר שב מגלותו ברומא ועלה על כסא אחיו, (ג׳ אלפים תקפ״ה לבה״ע, 175 לפסה״נ, 245 לפחב״ש).

י. אנטיוכוס אפיפנס וגזרות השמד

אנטיוכוס אפיפנס ותכונותיו. — ישוע (יזון) המתיוון מתמנה לכהן גדול.— המתיוונים מגבירים את פעולתם והשפעתם. — מנלאוס במקום יזון. — רצח הכהן הגדול חוניו. — ליסימכוס, אחי מנלאוס, שודד את אוצרות בית המקדש, ונהרג ע״י העם. — אנטיוכוס מוציא להורג שלשה מזקני הסנהדרין. — חדוש המלחמה בין אנטיוכוס ומלך מצרים. — ירושלים מתקוממת נגד מנלאוס. — אפיפנס עורך בה טבח ומחלל בית המקדש.— דבותיו על דת ישראל ומקדשו.— מפלת אנטיוכוס במצרים ונקמתו ביהודים. — שליחותו של אפולוניוס. — הרדיפות נגד דת ישראל. — גזירת השבת, המילה וכו׳. — צלם בהיכל. — התנגדות החסידים. — מסירות נפש וקדוש השם. — אליעזר מאנטיוכיה.— חנה ושבעת בניה. — החסידים מסתתרים בהרים. — מסע היוונים נגדם.

אנטיוכוס אפיפנס, אשר בידו ניתן עכשיו גורל יהודה, היה איש מוזר בכל הליכותיו והפכפך ברוחו. תכונות רכות עם שחיתות ואכזריות ואהבת בצע שימשו בו בערבוביה. מלבד זאת אחזתו הבולמוס להטיל את התרבות היוונית על העמים שבמלכותו — שאיפת מלכי בית סיליקוס מאז. בתחילה לא משכה יהודה את תשומת לבו לפגוע בה, לולא בני טוביה ואנשי בריתם, אשר ראו בו כלי חפץ לנקום את נקמתם בחוניו ולהשתרר על עם יהודה. כי באיש הזה שמו המתיוונים את מבטחם להשיג על ידו את מטרתם, להנהיג ביהודה את מנהגי היוונים בכח השלטון ובסיוע המלכות. אליהם נלווה אחי הכהן הגדול עצמו, הוא ישוע הנקרא יזון, איש רודף כבוד ומתיוון נלהב. הוא הלך אל המלך והציע לו סכום כסף גדול בצירוף הוספה על המס השנתי הקבוע, בתנאי שימנוהו לכהן גדול במקום חוניו. המלך לא חשב הרבה, מסר בידו את הכהונה, וחוניו שנהפך ממאשים לנאשם נאלץ לבקש לו מקלט באנטוכיה, מפחד שונאיו המתנכלים לנפשו. חוניו היה האחרון לכהנים הגדולים הנאמנים והצדיקים. מעתה מתחילה פרשה עגומה בתולדות הכהונה בישראל. מעתה היו לכהנים גדולים אנשים שהיו מרשיעי ברית בזדון, וגם כאלה שלא היו מזרע הכהונה והם הביאו את מלחמת השמד ביהודה.

בעלות יוון לגדולה הגיע גם תור הזהב למתיוונים לבצע זממם. המתיוונים ויזון בראשם שקדו על משאת נפשם לנטוע בארץ יהודה את הזמורה הזרה ולהפוך ולסדר את משטר החיים שבה לפי רוחם. כדי להסכין את הצעירים מנעוריהם להדבק בארחות היוונים, נבנו בשבילם, סמוך לבית המקדש וגם בשאר מקומות שבירושלים, בתי משחק ושעשועים, כדוגמת הבתים האלה באתונה שביוון. במקומות הפומביים האלה היו צעירי ישראל יוצאים ערומים למשחקם והיו כובשים את רגש הבושה הטבוע בלב היהודי. כך הלכו והתכחשו המתיוונים הצעירים ליסודות היהדות, גם צעירי הכהנים עזבו בפקודת יזון את עבודתם בבית המקדש ובאו לבית השעשועים הסמוך אליהם, כדי להשתתף במשחקים. היהודים הנאמנים התמרדו מאד על התועבה הזאת, אשר נערי ישראל מתהוללים ערומים לפני היכל המקדש. אך יזון לא השגיח בהם, ועוד הוסיף חטא על פשע. כאשר התאספו היוונים בצור לחוג את חג שעשועי האולימפיה, נשלחו לשם במלאכות יזון, גם בחורי ישראל, ובידם כסף רב לקנות זבחים לכבוד הרקולס — אליל היוונים.

כל כך התמכר האיש לדרכי הנכר עד שהגיע לכלל עבודת אלילים ממש. השליחים אשר עוד לא נמחה בלבם רגש אמונים לתורת ישראל, לא נתנה לבם לתת את ידם לעבודה זרה, ונתנו את הכסף לאוצר המלכות לבנין אניות. אולם ימי כהונתו של יזון לא ארכו יותר משלש שנים. כנראה לא הפיק גם הוא רצון מאת המתבוללים הקיצוניים, השואפים להרוס את אשיות היהדות ולמחות את עקבותיה כליל. ומכיון שהכהונה הגדולה נעשתה לסחורה אשר כל המוסיף במחירה זוכה בה, שוב לא יקשה להדיח גם את יזון ולהושיב במקומו איש רצוי להם יותר. הם שמו עיניהם באיש אחד ערום, רודף כבוד ובצע, אשר לא יחת מכל מעשה נבלה, אויב אמונת ישראל, ושמו מנלאוס. לא ידוע, אם לפי יחוסו היה בכלל ראוי לכהונה. כך נתרופפו ביותר חוקי התורה בין העשירים שהעזו בעד בצע כסף לקחת לעצמם את כסא הכהונה המקודש. בידי מנלאוס היה יזון שולח בכל שנה את המס למלך אנטיוכוס. כשהיה מנלאוס באנטיוכיה מצא שעת כושר להתרצות אל המלך ולבקשו, שיעשהו כהן גדול במקום יזון. מלבד זה הציג את עצמו לאיש נכבד בעמו אשר בידו להטות את לב היהודים לחוקות היוונים, יותר מיזון הנרפה במעשיו. בלי היסוס הפר המלך הבטחתו ליזון ומכר את הכהונה למנלאוס. ויזון הוכרח לברוח לעבר הירדן (ג׳ אלפים תקפ״ט לבה״ע, 171 לפסה״נ, 241 לפחב״ש). אולם גם מנלאוס עמד לפשוט את הרגל, כי הבטיח בשכר כהונתו יותר משהיה בכוחו לשלם, והמלך דרש במפגיע את תשלום המס. כדי להחלץ מן המצר, מכר מכלי בית המקדש היקרים, ויצא לאנטוכיה, בהפקידו את ליסימכוס אחיו לממלא מקומו בבית המקדש.

המלך לא היה אז באנטוכיה ומנלאוס מסר את הכסף למשנה המלך אנדרוניקוס. כשנודע להוניו דבר הבגידה והביזה, הרים קול מחאה על המעילה ברכוש הקודש, דבר אשר נחשב עוון פלילי גם לפי מושגי היוונים בימים ההם. אולם מנלאוס הצליח במתן שוחד לקנות את לב אדרוניקוס וייעץ לו להטות את חוניו מן המסילה. על פי עצתו פיתה אנדרוניקוס בערמה את חוניו לצאת אליו ממקלטו, והמיתו. רצח זה, אשר נעשה לעיני השמש, הסעיר את כל יושב אנטוכיה, גם את היהודים וגם את היוונים. כששב המלך לאנטוכיה השיב את דמי חוניו בראש אנדרוניקוס, אך מנלאוס הבוגד והפושע נמלט מן הפח, כי עלה בידו לכפר את פני המלך במנחה, ונשאר בכהונתו. כאשר אזל הכסף מאמתחת מנלאוס שלח את אחיו ליסימכוס להריק את שארית אוצרות בית ד׳ ולשלוח את הכסף אליו.

דבר העושק וחילול הקודש נודע ברבים וחמת העם עלתה עד להשחית. ליסימכוס קרא לצבא חיל היוונים אשר במצודת אקרא לעזרה. אולם העם הסתער על ליסימכוס ואנשי סודו, גרשום באבנים ובמקלות, ואת ליסימכוס הרגו לפני אוצר ההיכל. אחר כך שלחו שלשה מזקני הסנהדרין להתאונן בפני המלך, שנמצא אז בצור, על רשעת האחים האשמים בכל השערוריות שאירעו בירושלים. אבל מנלאום בחלקת לשונו הצליח שוב לצאת זכאי בדינו, והמלך צוה להרוג את שלשת הזקנים כמורדים במלכות. יושבי צור, אשר לעיניהם נשפך הדם הנקי, קברו את המומתים בכבוד גדול, לאות מחאה על הרצח ועיוות הדין שנעשו עד אדמתם.

בירושלים עורר רצח שלשת הזקנים שנעשה בפקודת המלך התמרמרות גדולה. והיהודים שנוכחו לדעת, מה צפוי להם ממלך זה, חיכו להזדמנות לפרוק מעליהם את עול המלך השנוא עליהם. הכהנים הרעים עלו על כסא הכהונה שלא ברצון העם. העם לא נטה אחריהם, ולכן ראו הכהנים בעם שעל כסא כהונתו ישבו, את אויבם הגדול, ולא חשכו הלשנות והסתות על העם באזני המלך, והם הביאו על עמם מלחמות וגזרות. מנלאוס התחזק במשרתו והשתולל בבני עמו באכזריות לב ובעריצות מאין כמוה. בראותו, כי נבאש בעיני אחיו ולא יוכל להעביר את עם יהודה על דתו בדרך השלום, השליך שקוצים על שקוצים על תורת ישראל כי היא מלאה איבה ושנאה לכל העמים ולכל דעת אחרת, ולכן כדאי למלך לבער את הדת הזאת ממלכותו. כמו כן הוציא דבה על היהודים כי לבם נוטה אחרי מלכי מצרים וכי נכונים הם למרוד בו בכל עת מצוא. הוא וסיעתו ראו, שלא יוכלו להשתרר בכח עצמם על העם השונא אותם. על כן הניעו את המלך שיכביס ראשו בעניניה הפנימיים של יהודה עוד יותר משהתערב קודם לכן. מנלאוס דיבר על לב המלך, שכדאי להשליט על היהודים את תורת יוון בכח.

בינתיים נתחדשה המלחמה בין מלכות בית סיליקוס לבין מצרים (ג׳ אלפים תק״ץ לבה״ע, 170 לפסה״נ, 240 לפחב״ש). היהודים צפו בחרדה לתוצאות המלחמה הזאת, כי אם יינגף אנטיוכוס, ישתחררו מעריצותם ומשררתם של מנלאוס וסיעתו, ויבוא קץ לכל התלאות אשר המיטו עליהם שונאי העם האלה. פתאום נפוצה השמועה, שהמלך נפל חלל במלחמה. הבשורה המשמחת הרנינה את לב יושבי ירושלים ועודדה אותם להתקומם נגד מנאלוס ולהדיחו ממשרתו. גם יזון שב מגלותו ועמו גדוד של אלף איש ובא לירושלים כדי להתנקם במנאלוס אויבו. בראות מנאלוס ובני בריתו, כי כלתה אליהם הרעה, נסו מן המערכה והתבצרו במצודת אקרא. אולם לא עברו ימים מעטים והשמחה נהפכה לאבל ולאסון. השמועה על מות אנטיוכוס נתבדתה, והמלך אשר הביט בחשד על היהודים עקב מלשינותו של מנאלוס, ראה בהתקוממות הזאת מרד במלכות סוריה בכלל. כשהגיע לאזניו דבר המהומות בירושלים, מיהר לשם בחיל כבד, התנפל פתאום על העיר וערך בה טבח נורא ואכזרי. בשצף קצף נכנס לבית המקדש לחרף את אלקי ישראל, בזז ושדד את כלי המקדש היקרים והוציא משם את המנורה, את המזבח ואת שולחן הפנים. כדי להצטדק בפני היוונים על שפיכת הדם הרב ועל ביזת המקדש, וכדי לבזות את היהודים בעיני כל העמים, הוציא דבת שוא להשליך שקוצים על היהודים ועל דתם ועל היכל קדשם גם יחד. הוא הפיץ שמועה, כי מצא במקדש פסל איש יושב על חמור אשר היהודים עובדים לו. גם נפוצה עלילה, שהמלך מצא בהיכל המקדש איש יווני אחד כלוא במחבוא, והיווני סיפר לו, כי מדי שנה בשנה מביאים היהודים איש יווני לבית המקדש, מפטמים אותו עד שישמין, שוחטים אותו ואוכלים את בשרו, ובשעת מעשה הם נשבעים איבת עולם לנכרים. אלו היו תוצאות התבוללות המתיוונים בשביל העם, בהפיצם שנאת ישראל בין הגויים, שגם בלאו הכי שנאו את ישראל. מימי אנטיוכוס החלו היוונים והרומאים, ואחריהם שאר העמים, להאמין שהיהודים מפטמים נכרים כדי לאכול אח״כ מבשרם.

לאחר שנתיים עלה אנטיוכוס שוב על מצרים והצליח לבוא עד אלכסנדריה. כאן עמדו לו הרומאים לשטן, ואנטיוכוס הוכרח להוציא את טרפו מפיו לשוב בחרפה לארצו. בירושלים חיכו בכליון עינים לתוצאות המלחמה הזאת, אולם לא זכו לשמוח במפלתו. אלקימוס הכהן הלשין שוב לפניו, כי בירושלים שמחים לאידו. והוא ובני טוביה ובעלי בריתם, אשר ראו כי כל העם פונה להם עורף, יעצו למלך לבטל כליל את שלטון הבית של יהודה ולהשוותו בשלמות למשטר היווני שבכל מדינותיו. המלך שמע לעצתם, ושלח בשליחות זו לירושלים את שר צבאו אפולוניוס בלויית גדודים רבים. במסווה שלום בא אפולוניוס אל העיר ויושבי ירושלים פתחו

לפניו את שערי העיר. אך פתאום — ביום השבת היה הדבר — התנפלו גדודיו על יושבי ירושלים השובתים את שבתם במנוחה ושלוה, הרגו בהם הרג רב, בזזו את רכושם, לקחו נשים וטף בשבי, הרסו בחומת העיר ושרפו והחריבו את כל הבתים הגדולים. כך נקם אנטיוכוס את נקמתו ביהודים על מפלתו שנחל במצרים. רבים מן התושבים ברחו מן העיר ובמקומות השוממים לא נראה איש חוץ מן המתיוונים ואנשי הגדודים. רק במקום אחד רבתה התנועה, במצודת אקרא, אשר לפנים היתה עיר דוד, ועכשיו חנו בה החיילים הסורים וגם המוני מתיוונים. את המצודה הזאת הפכו למבצר עצום, כי היא חולשת על כל סביבת בית המקדש, וממנה אפשר לראות את כל הנעשה בו. במצודה הזאת, שעלתה עכשיו בגבהה על בית המקדש, צברו אוכל ונשק לימים רבים וממנה הטילו אימה על יושבי העיר. אך כל המצוקות והפורעניות האלו היו כאיין בעיני יראי אלקים, לעומת הגזרות אשר חרץ עליהם המלך הרשע. כי מנאלוס ובני בריתו לימדוהו לדעת, שכל עוד יהיו חוקי תורת האלקים נשמרים בין היהודים, אין לו סיכויים לדכא את רוח מריים וקשיות ערפם, וכי כל זמן שהם מחזיקים בדתם לא יוכל לשבור את התנגדותם לתרבות היוונית. על כן החליט המלך לעקור את דת ישראל משרשה ולנטוע במקומה עבודת אלילי יון, למען יתאחדו היהודים והיוונים לעם אחד אשר דת אחת להם. כך עבר אנטיוכוס מרדיפת היהודים לרדיפת היהדות. ומיד יצאו רצים מטעם המלך להודיע ליהודים, כי מן היום הזה עליהם לעזוב את דרכי אבותיהם ולהפר ביד רמה את תורת ד׳, לחלל את השבתות ואת המועדים, לכונן במות ובתים לאלילי יון בכל עיר וכפר; שמירת המצוות, במיוחד שבת, מילה ומאכלות אסורות, נאסרה בעונש מות. על מזבח המקדש נאסר להעלות עולות וזבחים לד׳, אלא חזיר וכל שקץ לאליל יוון. ההשגחה על קיום הפקודה הזאת נמסרה לשוטרים מיוחדים והם הוציאו אותה לפועל בעריצות ואכזריות. היהודים הוכרחו להשתתף בחגיגות וזבחים לאלילי יוון, לאכילת חזיר וטריפה, ומי שסירב — הומת. ספרי התורה, אשר מהם מפכה המעיין הטהור של הדת הקדושה, נשרפו או חוללו, והחוק יצא, שכל איש אשר ימצאו בביתו ספרי תורה — יומת.

בחמשה עשר בכסלו, בשנת ג׳ אלפים תקצ״ב (168 לפסה״נ, 238 לפחב״ש), הקימו היוונים על יד המזבח הגדול שבבית המקדש מזבח לאליל היווני הראשי. בעשרים וחמשה בו הקריבו עליו חזיר קרבן לאליל הזה, וצלמו הוקם בהיכל. בקודש הקדשים בישלו את החזיר ושפכו את מרק הפגולים על יריעות ספרי התורה וטמאו אותם, ואת בשרו אכלו מנאלוס וחבריו במקדש ד׳ אשר טומא. ביום הזה נהפך היכל ד׳, המקום היחיד בעולם המיוחד בקדושה האלקית, לארמון השקוץ

היווני, ומנאלוס ופריצי העם רואים ואינם ניחמים על מעשיהם. להיפך, יחד עם פקידי המלך העריצים, הקשו גם הם את ידם על בני עמם לבער אחרי אמונת ישראל וההולכים אחריה, ומנאלוס נעשה לכהן האליל היווני. היהודים יצאו מירושלים המונים־המונים, לגור באשר ימצאו. ובעיר הקודש שממון וריק. רק קלגסי הגדודים ורשעי ישראל עוכרי העם נראו בה.

אולם אכזריות היוונים ומרשיעי הברית חישלו יותר את לב בני יהודה להתחזק במעוז דתם. אם הצליחו פקידי אנטיוכוס להפוך בלי עמל ליוונים גמורים את המתיוונים אשר התנכרו למקור מחצבתם, הנה לעומתם עמדו החסידים והנאמנים לד' בנסיון המר, והגנו על אמונתם בחרוף נפש. פרק חדש נפתח בתולדות ישראל, הוא פרק מסירות הנפש וקידוש השם אשר דברי ימי עמנו מצטיינים בהם. עם ישראל לא נכנע בפני הצר הצורר. את נפשו נתן כופר אמונתו ובדמו חתם את בריתו עם אלקיו. התורה היתה כל חייהם, ולכן מסרו עליה את חייהם. רבים עבדו לאלקי אבותם לעין כל, על אפם וחמתם של ההוללים האכזרים. ונשים טהורות ונאמנות מלו את בניהן ולא שעו אל חרב המות המעופפת על ראשן. בעיר הבירה אנטיוכיה, ביקשו מאיש זקן ונשוא פנים ושמו אליעזר, שיאכל בפומבי בשר כשר אמנם, ושידמה אך למראית עין כי אכל מזבחי האילים. אך הזקן בחר למות בעינויים קשים, ולא חילל את שם שמים אף למראית עין. מהמפורסמות שבמעשי קידוש השם הוא מעשה חנה ושבעת בניה, שהעלתה אותם על מזבח דתה ועמה. לעיני אמם עינו אותם בעינויי מות על סירובם לעבור את מצות ד'. והיא כבשה רחמי אם ועודדה אותם לשאת את העינויים ולא לחלל את שם שמים. לאחר שהומתו בניה — מתה גם היא.

ההתנגדות הנמרצת הזאת העלתה עוד יותר את חמת אנטיוכוס, והוא הוסיף לרדוף את היהודים בחימה שפוכה. גם מתיוונים אשר המירו את דתם נלוו אל מציקיהם וארבו לכל הנאמנים להסגירם בידי פקידי המלך. כל מעשי רצח לא החלישו את כח העם, אלא הוסיפו לו חוסן ועוז. חסידים רבים יצאו ממקומות מושבותיהם והסתתרו במערות ובנקיקי הסלעים, למען יוכלו לקיים את מצוות ד' במקום שלא תשיגם יד המציק. ובעוד הגדודים הזרים מסובבים בערים ובכפרים, שורפים את בתי הכנסיות, מעמידים במות לאליליהם ומכריחים את התושבים להעלות עליהן קרבנות, היו חסידים מחרפים את נפשם ובאים דרך יערות ומדבריות אל מקומות הישוב, מקהילים קהילות ברבים בדברים חוצבים אש, והיו מחזקים ידים רפות לסבול בעד דת אבותיהם מצוקה ועוני. ודבריהם לא שבו ריקם, כי העם אשר ראה את חירוף נפשם של החסידים התאזר גם הוא עוז וגבורה למען אמונתו

ודתו. הפקידים הסורים השתוממו למראה קשיות העורף של מרבית העם. אולם מיד נודע להם מאיין יצאה הרוח הזאת, כי המתיוונים הבוגדים גילו להם על מעשי החסידים ואת מקומות מחבואם. גדודים רבים יצאו אל מקומות אלה, וכל מי שנזדמן להם בדרך הרגוהו באכזריות רבה. ביום שבת אחד גילו מערה שהסתתרו בה אלף נפש, אנשים, נשים וטף. ראש הגדוד קרא אליהם לצאת מן המערה ולקיים את פקודת המלך ואז לא תאונה להם רעה. בראות המסתתרים שהמערה מוקפת מכל עבריה לא ניסו לחסום את פי המערה באבנים, מכיון שעדיין לא ידעו את דיני המלחמה לפי התורה. הגדודים התנפלו עליהם באכזריות רבה וכל אנשי המערה מתו על קידוש השם.

רגשי האהבה והידידות לעם יהודה, שרחשה להם מלכות סוריה בראשיתה, נהפכה למשטמת דת ולקנאת השמדה. העם היהודי, אשר כבר הסכין להיות נרדף ונענה בידי משנאיו, נדהם למראה הנחשול החדש שקם עליו לאבדו. כי ברדיפות ועינויים על אמונה ודת לא נתנסה מעודו. נדמה היה, כי עוד מעט ועם ישראל יכחד מגוי או יכנע תחת שבט הנוגש. אך הרוח הנשגבה שחונך בה על ידי תורת אלקיו, ואשר טיפחו בו נביאיו ומחנכיו מקדם, היא אשר נתנה לו עוז ועצה להיות קשה כצור ולא לכרוע תחת סבל עינוייו. וד׳ ראה בעני עמו וריחם עליו.

יא. מלחמות החשמונאים

שיא רדיפות מלכות הרשעה. — משפחת החשמונאים. — התחלת המרד במודיעין. — מות מתתיהו. — יהודה המכבי בראש המחנה הלוחם. — התגרות עם הסורים. — נצחונות יהודה במלחמה עם אפולוניוס וסירון על יד בית חורון. — אנטיוכוס שולח נגד יהודה את נקנור וגורגיאס, עם ארבעים אלף איש. — תפילת צבא המכבים במצפה ונצחונם הגדול על יד אמאוס. — יהודה מנצח גם את ליסיאס. — יהודה עולה לירושלים. — טיהור המקדש וחנוכתו. — חג החנוכה.

הצרות והרדיפות הגיעו לשיאן. ממשלת הרשעה רדפה באכזריות לב את כל שלומי אמוני ישראל המקדישים את דתם בנסך דם לבבם. ירושלים התרוקנה מתושביה היהודיים, בית המקדש חולל, עבודת ד׳ הוחלפה בעבודת אליל היוונים, ובכל יהודה הרס וחורבן גדודי אנטיוכוס משוטטים בארץ, הורגים את הנאמנים לתורתם — ומשתוממים לאומץ הרב של המוני היהודים הנכונים להתענות ולמות ולא לפגוע בקדושת אמונתם הם לא ידעו, כי חמת הזעם בלב הסובלים בדומיה ובהכנעה עלול להתפרץ בכח כזה, אשר יערער את כל מוסדות המלכות הרשעה הזאת. הגדודים באו גם לעיר מודיעין, עיר קטנה בהרי יהודה, קרובה לירושלים. שם היה איש נכבד ונשוא פנים, מתתיהו בן יוחנן, ממשפחת הכהנים החשמונאים, ולו חמשה בנים: יוחנן הגדול, שמעון התרסי, יהודה המכבי, יוחנן הופסי ואלעזר החורני. האב והבנים היו נאמנים לעמם, ונכונים למסור נפשם על קדושת ד׳ ותורתו, ועם זה חכמים ובעלי תחבולה, אמיצי לב וגבורי רוח, אשר לא ישובו פני כל. הם ראו בשברון לב ובכאב עמוק את התועבות האכזריות של הגדודים הסורים המוסתים על ידי המתיוונים הפושעים. והם גמרו אומר, לא לפשוט עוד את הצואר לשחיטה, כי אם להתייצב כנגד היוונים בכל עוז, אם יבואו להכריחם לעבור על מצוות התורה. לעיירה זו באו הגדודים באלול, ג׳ אלפים תקצ״ג לבה״ע (167 לפסה״נ, 237 לפחב״ש), הקהילו את התושבים לרחובה של עיר, הקימו מזבח לעבודה זרה ודרשו מאת היהודים להעלות עליו קרבנות בפקודת אנטיוכוס. גם מתתיהו ובניו היו בין הנקהלים. כאשר ראה אפלס ראש הגדוד, כי יושבי העיר

מסרבים לציית לפקודת המלך, פנה אל מתתיהו ואמר: הן אתה איש נגיד ונכבד בעמך, ומשפחתך גדולה בישראל, קח נא לראשונה לעשות את פקודת המלך כאשר עשו בכל מדינות מלכותו וגם כל אנשי יהודה וירושלים"... אולם מתתיהו הזקן ענהו: „אם אמנם יסורו כל עבדי המלך גוי גוי מאלהיו וישמעו לקולו, להסיר את חוקות אבותיהם, לא כן אני ומשפחתי. אנחנו לא נסור מאחורי אלקינו, לא נחלל את בריתו, לא נבגוד בתורתו". אפלס איים לעשות בהם נקמות אם יעמדו בסירובם ובין כה וכה ניגש יהודי בוגד אחד אל המזבח להקריב עליו קרבן לעיני כל הנאספים. כשראה זאת מתתיהו, לבשה בו רוח הקנאה לאלקיו, כפנחס בן אלעזר בשעתו, וירץ אל הבוגד וימיתהו לעיני העם. בראות הבנים את מעשה האב, קמו גם הם ועמם כל איש חיל מן הקהל והרגו את אלפס ואת אנשיו, נתצו את המזבח והרסוהו. המעשה הנועז הראשון נעשה. ניתן האות, שעבר הזמן של שב ואל תעשה והגיעה השעה לעמוד במערכה על הקנינים הקדושים של האומה. ומזמן חורבן הבית הראשון נטל העם בשנית את החרב ועמד על נפשו. מתתיהו הורה להם מראש, כי עליהם להיות מוכנים לאויב גדול וכי לא מלחמה קלה תהיה מלחמתם. אך במעוזם בתורת ד׳, יצליח ד׳ מעשיהם. ומתתיהו ובית הדין הגדול של הזקנים קבעו מאז והלאה להלחם את מלחמת ד׳ גם ביום השבת, ולא תהיה השבת לניצול לשונאיהם להרגם בלי מפריע.

מתתיהו, שראה שלא יוכל לשבת עוד במודיעין מחמת הנקם של אנטיוכוס, עמד על רגליו וקרא: „מי האיש, החרד לתורת אלקיו ומחזיק בבריתו ילך אחרי". לקול קריאתו נאספו אליו בני העיר וסביבותיה, כל איש אשר ד׳ בלבו, ויצאו להסתתר במחבואי ההרים ונקיקי הסלעים. משם יצאו מדי פעם בפעם אל הערים, נתצו את מזבחות האלילים והיכו את הבוגדים המזבחים עליהם והעיסום, עודדו את העם לעמוד על נפשו, מלו את הבנים אשר לא נמולו עד אז, וביד רוממה השיבו את כבוד תורת אלקי ישראל בכל מקומות בואם. מעת לעת פגעו גם בגדודי היוונים השטים בארץ והרגום. לאט לאט נלוו אליהם גבורי החיל מקהל החסידים והנאמנים, והמחנה הולך הלוך ורב מיום ליום. לפי שעה עוד לא יכלו לערוב את לבם לצאת פנים אל פנים מול האויב, אך תוקף אמונתם והכרתם, שהם מקנאים קנאת ד׳ צבאות עשו את גבורי רוח אלה לגבורי מלחמה, להלחם למען ד׳ עד הנצחון.

מתתיהו עצמו לא זכה לראות בנצחון קהל עדת יראי ד׳, כי לתקופת השנה חלה את חליו אשר מת בו. כאשר ראה, כי הגיעה שעתו למות, קרא אליו את אנשיו, ואימץ אותם להתאזר חיל ולהמשיך במלחמת הקודש, ולהמשיך מלחמת ד׳. בדאגתו הרבה לגורל יהודה ואחריתה, נתן לפני מותו משטר נכון למתי מספר

גבורי החיל הנאספים תחת דגלו. הוא צוה את בנו יהודה, הנקרא המכבי, להיות במקומו מפקד צבא המלחמה, כי אותו ידע שהוא גבור וחסון, כביר הרוח וטהור הלב. ואת שמעון בנו, החכם, שם לו ליועץ. לאחר שמסר את התפקיד בידים נאמנות, השיב מתתיהו הזקן את רוחו לעל, ומת מות ישרים (ג׳ אלפים תקצ״ד לבה״ע, 166 לפסה״נ, 236 לפחב״ש), ונקבר בכבוד גדול. יום מותו היה אבל כבד לעם.

לאחר שתמו ימי האבל התייצב יהודה המכבי בראש קהל עדת הנלחמים, כמצות אביו. לא ארכו הימים ועדת היראים נוכחה לדעת כמה השכיל מתתיהו בהעמידו את יהודה בראשם, כי בו נתאחדו כל התכונות הדרושות לגבור משכיל, רב פעלים, עם התכונות הנעלות של איש נאמן לאלקיו ותורתו, ענו, בעל לב טהור, תמים ובעל תבונה עמוקה בתכסיסי מלחמה. הוא הבין לפלס כל צעד וצעד בדרכו, אם להניף חרב ואם לחדול, אם להסתער על האויב ואם לסגת אחורנית. מעולם לא בטח בחרב, כי אם בעזרת אלקים, ואליו קרא בכל פעם בצאתו למלחמה. חרבו היתה ברה וטהורה, וכפיו לא נגאלו מדם נקיים. לא שאף לכבוד ולעושר, כי כל שאיפתו היתה להקים צדק ומשפט אלקים בארץ ולהציל רצוצים מיד עושקיהם. מרוחו האדיר והעדין אָצל על בני עדתו להלחם באומץ לב עד השיגם את מטרתם הקדושה.

בראשונה הסתפק גם הוא בתגרות קטנות עם הסורים, כי עוד היו אנשיו קומץ קטן בלתי מלומדים במלחמה. אולם בתגרות האלו למדו עד מהרה להשתמש בכלי זיין. ויהודה גם הוא לא שקט מללמד אותם תכסיסי מלחמה, המציא להם נשק ככל אשר יכול, עד שהיו לצבא מאורגן הנכון לערוך קרב על שדה המלחמה. מלבד זה התלקטו אליהם יום יום מן היהודים שלא אבו להכנע יותר לפני האויב, והמחנה הולך וגדול. בהיוודע דבר המרד לאפולוניוס, נציב שומרון, יצא עם גדודו על המורדים לייסרם. אז הרהיב יהודה עוז נפשו לצאת לקראתו בגלוי, היכה את חיל הסורים ואפוליונוס הומת. הנצחון הזה נסך רוח עוז וגבורה בלב העם, כי ראו בו התחלת הישועה. אחרי ימים מועטים יצא סירון, שר הצבא הסורי בארץ ישראל, במחנה כבד לקראת יהודה ומחנהו, להכותם מכה נצחת. הקרב נערך על יד בית חורון, צפונית מערבית לירושלים. כשראה יהודה את המחנה הגדול הזה, עמד והלהיב את לב אנשיו להלחם לאלקיהם ולעמם, ואל ירך לבם מפני החיל הרב הזה של עובדי האלילים, כי לד׳ הישועה. הם הסתערו על האויבים בחירוף נפש והיכו בהם מכה גדולה, הפילו מהם כשמונה מאות חללים ויתרם נסו לכל עבר (ג׳ אלפים תקצ״ד לבה״ע, 166 לפסה״נ, 236 לפחב״ש).

הנצחונות הגדולים הלה הפיחו בקרב היהודים רוח תקוה ובטחון בד׳, המושיעם מיד צר. בימים ההם היה אנטיוכוס טרוד במרד הפרתים אשר בפרס.

כאשר התכונן לצאת נגדם למלחמה, הבהילה אותו השמועה על דבר המרד ביהודה, וחמתו עלתה עד להשחית. אנטיוכוס הכיר מעתה, שהמרד ביהודה הוא רציני. מכיון שלא יכל לבוא בעצמו, צוה על ליסיאס — ממלא מקומו, לשלוח ליהודה חיל גדוד, להשמיד ולגרש את היהודים המתקוממים, ולחלק את אדמת יהודה בין בני הנכר אשר יבואו לשבת בה. ליסיאס אשר היה מזרע המלוכה, ואשר שם אותו המלך לאפוטרופוס על בנו, לא אחר לעשות את פקודת אדוניו. הוא שלח ליהודה את שני שרי הצבא, ניקנור וגורגיאס, בראש צבא עצום של ארבעים אלף איש. לחיל העצום הזה נצטרף עם רב מן השומרונים, שונאי ישראל מאז. עמם באו המון סוחרי עבדים וכסף רב ושלשלאות של ברזל בידם, לקנות לעבדים את היהודים שיפלו בידי הסורים. כל כך היו הסורים בטוחים בנצחונם. כשנודע דבר פקודת המלך ליהודים אחזתם חרדה גדולה: האם יוכל הקומץ הקטן של אמיצי הלב לעמוד בפני חיל גדול כזה? אך לב יהודה המכבי ואנשיו לא זע בקרבם. הם חיזקו ואימצו איש את רעהו לערות למות נפשם למען ארצם ומקדשם, וכל איש הלב ביהודה נלווה אליהם, להלחם את מלחמת ד'. לפני צאתם למלחמה התכנסו במצפה אשר בבנימין, קראו צום ותפלה, הוציאו את ספרי התורה, פרשו אותם לפני ד', והתפללו אל ד', שירחם על עמו וימלטם ביום צרה. אחר כך צוה יהודה להוציא מן המחנה את כל הנקיים לביתם על פי התורה ואת כל הירא ורך הלבב, חילק את המחנה לארבעה ראשים, הפקיד את אחיו לשלשה ראשים והרביעי עמד תחת פקודו. בינתיים הגיע מחנה הסורים עד ירושלים וחנה על יד אמאוס הסמוכה. המפקדים הסורים חילקו את מחנם לשני ראשים, את האחד הניחו על יד אמאוס, ואת החלק השני לקח גורגיאס להתנפל בלילה על מצפה, מקום חניית יהודה וחילו. אולם יהודה סיכל את מזימתו. הוא ואנשיו עזבו את מצפה, והתנפלו פתאום על החלק הסורי שנשאר באמאוס, היכו אותם והניסום, ואת המחנה הציתו באש. בינתיים שב גורגיאס ממצפה שמצא אותה ריק. בהתקרבו אל אמאוס ראה את מחנהו הרוס, והבין שאין עוד תקומה לו ולחיליו. על כן הפך פניו ונס עם מחנהו לארץ פלשתים. אז עטו היהודים על השלל הרב שהשאירו הסורים, בתוכו גם הכסף שהביאו סוחרי העבדים, ושבו למודיעין בשירי תהלים בפיהם: „הודו לד' כי טוב כי לעולם חסדו".

אחרי המפלה הגדולה של הסורים, בא ליסיאס עצמו עם צבא עצום ליהודה. הוא לא עלה למלחמה מצפון, אלא מדרום ירושלים, וחנה על יד בית צור. גם בקרב זה, למרות שהיהודים היו מועטים, ניצחו בעוז רוחם ובמסירות נפשם הקדושה. וליסיאס הוכרח לחזור לסוריה לאסוף חיל חדש וקיווה לחדש בשנית את המלחמה.

בינתיים שקטה הארץ ממלחמות. גדודי הסורים התפזרו לכל רוח, והדרך לירושלים היתה פנויה לפני העם לעלות ולפנות את בית המקדש מכל הפגולים והשקוצים ולקדשו מחדש. במצודת אקרא שמצפון למקדש עוד נשארו סורים ומעט המתיוונים הרשעים. יהודה שם עליהם מצור, ומעתה יכלו להתחיל בטהרת המקדש באין מפריע. בית המקדש נמצא הרוס ושדוד, דלתות ההיכל היו שרופות, ויהודה ואנשיו פרצו בבכי למראהו. אך מיד נכונו לפעולות. את מזבח האליל היווני הרסו עד היסוד ואבניו נזרקו למקום טמא. הם נטלו גם את אבני מזבח ד׳ אשר נטמא בידי הרשעים ואבניו הונחו במקום משומר „עד אשר יקום נביא בישראל, להורות את אשר יעשה בהן״. במקומו נבנה מזבח חדש. ומן הזהב הרב שהיה באדם נעשו כלים חדשים למקדש אשר שודד. ביום כ״ה לחודש כסלו, ג׳ אלפים תקצ״ה לבה״ע, (235 לפחב״ש, 165 לפסה״נ), היתה חנוכת המקדש. אחרי שלש שנים של ביטול עבודת ד׳ במקדש, חודשה העבודה מעתה ברוב פאר והדר, שמחה והודאה. ובחג החנוכה, שבא כתוצאה מנצחונות החשמונאים, מנציח עם ישראל, עם הרוח והתורה, את הנס שקרה בפח השמן, הוא פח השמן הטהור, שרק עליו מסרו נפשם וחייהם, ורק בו ראו את נצחונם העיקרי. וחג החנוכה והדלקת הנרות נקבעו לדורות כמסופר בתלמוד.

יב. מלחמותיו האחרונות של יהודה המכבי

יהודה בא לעזרת היהודים תושבי הגליל, הגלעד והבשן. — לכידת העיר קרנים. — מות אנטיוכוס אפיפנס. — ליסיאס עולה על ירושלים. — המצור על בית צור ונפילת המבצר. — אלעזר, אחי יהודה, מת מות גבורים. — ליסיאס חוזר לאנטיוכיה. — ברית השלום בינו לבין יהודה. — בטול גזרות השמד. — סופו של מנלאוס הבוגד. — דמטריוס, בנו של סיליקוס הרביעי, על כסא סוריה. — המתיוונים ביהודה מרימים ראש מחדש. — אלקימוס נתמנה לכהן גדול ע"י המלך. — הוצאתו להורג של יוסי בן יועזר. — דמטריוס שולח את שר צבאו נקנור בראש גדודיו נגד יהודה. — המלחמה ליד כפר שלמה. — הנצחון הגדול ליד כפר חדשה. — „יום נקנור". — ברית יהודה עם רומי. — בכחידס עולה מחדש על יהודה. — מלחמת הגבורה של יהודה וחילו הקטן. — יהודה מת בקרב ונקבר במודיעין.

מימי הנצחון על ליסיאס עד המלחמה השניה עמו, עברו כמה שנים. המלך היה עסוק מאד במלחמת הפרתים ולא יכל להתפנות לעניני יהודה. מעתה היו כמה שנות מנוחה לעם. רוב פנים הארץ היה בידי החשמונאים, מלבד מצודת אקרא שבירושלים. יהודה ביצר את ירושלים והניח בה חיל תמידי להיות מוכן לכל תזוזה בין יושבי המצודה. כן ביצר גם את העיר בית צור הידשבת על הדרך לירושלים מדרם. והעם נטה לנוח קמעה מעמל המלחמות.

אבל לאחר שהונח להם מן המלך, החלו יושבי הארץ הנכרים, ששנאתם לישראל גברה ביותר בימי נצחונותיהם הגדולים, להרע לתושבים היהודים. ובפחדם שמא ילחמו גם בהם היהודים, הקדימו הם והצרו לישראל. הם לחמו ונקמו ביהודים, בזו והרגו. והנה הוגד ליהודה על היהודים בגליל שבצפון הארץ, אשר שם היו מרוכזים המוני נכרים, כי מצבם הוא ברע. יהודה שלח את שמעון אחיו עם אלפיים איש. שמעון היכה בלסטים והעיסם, שחרר את היהודים והביאם עם נשיהם ובניהם לירושלים, כי הם לא יכלו להניח עמהם חיל משמר, והנכרים היו עלולים להתנפל עליהם שנית. כך היה מצב היהודים גם בגלעד, בעבר הירדן מזרחה. בני עמון ושאר

העמים, אשר בראשם עמד יוני אחד ושמו טימוטיוס, היו שמים מצור על היהודים, הורגים ובוזים את רכושם. במיוחד רע היה מצב היהודים הנצורים בדותים. היהודים שלחו שליחים ליהודה המכבי שיבוא מהר לעזרתם. יהודה ואנשיו עברו מיד את הירדן, התנפלו על הנכרים והצילו את היהודים מידם. יהודה העניש את העמונים והחריב ערים אחדות. אולם טימוטיוס וחילו, שנצטרפו אליו מעתה גם הערבים, עברו לארץ הבשן ושם חידשו את מלחמתם ביהודים. יהודה מיהר אחריהם, התנפל עליהם והניסם. אח״כ לכד את העיר קרנים ושרף את מקדש האליל על כל האנשים הנמצאים בו. ולאחר עוד כמה עונשים שהטיל על הנכרים, לקחו עמהם גם את אחיהם יושבי הגלעד והבשן, עברו את הירדן וחזרו לירושלים. יהודי הגליל והבשן התיישבו בירושלים ועסקו בבנין הארץ. גם באדומים נלחם יהודה, החריב מעריהם והרסן.

בינתיים המשיך אנטיוכוס את מלחמותיו במורדיו המרובים. ובאמצע מלחמותיו הרבות, מת הרשע הזה, אחרי עינויים ויסורים קשים. (ג׳ אלפים תקצ״ו לבה״ע, 164 לפסה״נ, 234 לפחב״ש). מהומות פרצו בחצר המלכות. יורש העצר היה צעיר עוד למלוכה, והמלך הניח לפני מותו את שר צבאו פיליפוס לאפוטרופוס ומושל, עד התבגרותו של הקטן. אולם ליסיאס, שהיה עד אז האפוטרופוס והשליט, לא רצה למסור עתה את בן המלך לרשות פיליפוס. השפעת ליסיאס היתה גדולה והוא הצליח להחזיק בידיו בינתיים את רסן המלוכה. אך מעתה נדחתה גם מלחמתו ביהודה, מאחר שפחד לצאת עכשיו מן העיר, פן יתפוס פיליפוס את השלטון. אבל הסורים והמתיוונים הנצורים במצודת אקרא פחדו לסופם, ואחדים באו לאנטיוכיה וסיפרו דברים נוראים על המצב ביהודה, שסופם לפרוק לחלוטין את עול סוריה מעליהם. ליסיאס ראה שלא יחלץ ממלחמה זו ואסף חיל כבד מאד ופילים מלומדי מלחמה שהפילו את חיתתם על יושבי הארץ, ועלה לירושלים, בלקחו אתו גם את יורש העצר, מפחד שמא יוציאוהו מידיו.

ליסיאס עלה לירושלים גם הפעם מן הנגב ושם מצור על בית צור. השנה ההיא היתה שנת שמיטה. העם לא זרע ולא קצר והורגש מחסור במזון. יהודי בית צור נלחמו כאריות. אולם המזון החל להתמעט. ועל נתיבות הסתר שבהן היו מעבירים להם אחיהם מזון נודע לסורים מפי מתיוון בוגד. מעונים מרעב הוכרחו להסגיר את המבצר, כדי שיוכלו לסגת מן העיר. ליסיאס עלה לירושלים. יהודה הפסיק את המצור על מצודת אקרא ויצא לקראת ליסיאס. גם בקרב זה נלחמו המכבים בגבורה נפלאה ובאומץ מאין כמוהו. במיוחד הצטיין אלעזר אחי יהודה, שפרץ לו דרך בחרבו בין המוני הסורים והגיע עד לפיל שעליו ישב המלך. אלעזר

דקר בפיל ורצה להמית את המלך, ובמעשה זה קווה להכריע את הכף לטובת היהודים. אולם הפיל שנפל מחץ תחתיו גם את אלעזר והוא מת מות גבורים, ועוד כהנה וכהנה הירבו במעשי גבורה.

אך לאחר מלחמה קשה הוכרח גם יהודה לסגת ולהתבצר בירושלים. האוייב שם מצור על העיר. וגם פה החל המחסור בצרכי אוכל להעיק על הלוחמים ומצבם היה ברע. אולם בשעה זו קיבל ליסיאס ידיעה על דבר מהומות באנטוכיה, וכי פיליפוס עומד ליטול את השלטון לידיו. ליסיאס מיהר לחזור לארצו, ולכן הציע ליהודים לכרות ברית שלום בתנאים נוחים. היהודים הסכימו ברצון. ובשנת ג׳ אלפים תקצ״ז לבה״ע, (163 לפסה״נ, 233 לפחב״ש), ניתן ליהודים, אחרי מלחמות גבורה רבות, חופש דתי גמור, וכל גזרות השמד בוטלו; ואילו מנלאוס, שבשבילו נעשו כל הרעות בארץ, אבד חנו בעיני ליסיאס, שראהו כמפריע השלום בין יהודה וסוריה, הומת בפקודתו ומת מות נבל. אחרי חמש שנים של מסירות נפש והקרבה עצמית, זכו היהודים סוף סוף להסיר מעליהם אחת ולתמיד את חוקי היוונים ולחיות בחרות בארצם.

העם החל לשוב מעט לעבודת האדמה ולבנות את ההריסות. מורי העם העמיקו בתורה, הקימו בתי מדרש ללימוד התורה, אשר בראשם עמדו אז שני המורים מן הזקנים, שמהם התחילה פרשת הזוגות בישראל. מורי העם בימים ההם היו: יוסי בן יועזר איש צרדה, ויוסי בן יוחנן איש ירושלים, אשר ידועים בחכמתם וצדקתם. אולם המתיוונים הבוגדים העזו גם עתה לשאוף לשלטון. אותה המפלגה שרבים מחבריה היו במחנה האויבים ועמדו מנגד לעמם, רצו עתה, לאחר שהחסידים הקריבו את חייהם למען חרותם, ליטול את המשרה הגבוהה במדינה, את משרת הכהונה הגדולה שנשמטה מיד מנלאוס הבוגד. וגם הם המשיכו את דרך קודמיהם, ללכת לאנטיוכיה ולהיות לכלי שרת בידי המושלים, כדי לקבל את השלטון ביהודה. וכך עשה גם אלקימוס או יהויקים מבית הכהנים. בבית המלוכה אירעו בינתיים מהפכות. דמטריוס בן המלך סיליקוס הרביעי, אשר היה עד עתה ברומי כבן תערובת, הצליח לברוח משביו ולהכריז על זכותו כמלך סוריה. העם שלא נטה ביותר אחרי ליסיאס, קיבלוהו ברצון והמליכוהו למלך עליהם. (ג׳ אלפים תקצ״ח לבה״ע, 162 לפסה״נ, 232 לפחב״ש). יורש העצר וליסיאס הומתו בפקודת המלך החדש. אלקימוס בא לדמטריוס והתאונן על מפלגת החשמונאים המורדים ועל הצורך הרב להחליש את כח החשמונאים ומנהו ברצון לכהן גדול. ועמו שלח את שר צבאו בכחידס עם חיל רב, כדי להיות במקום בשעת מהומות. חלק גדול של העם, וביניהם גם רבים מן החסידים, נטו אחריו, בהאמינם בטהרתו של כהן מזרע אהרן שלא

יבגוד באחיו. בראותם את שחרורם הדתי הגמור, ביקשו עכשיו לישב בשלוה, ואלקימוס הבטיח לעם להיות לו נאמן ולעבוד לטובתו. אך יהודה ואנשיו הבינו, שכהן גדול שנמנה מטעם הסורים ושהוא מן המתיוונים — אף אם הוא בין המתונים שבהם, אינו כשר ביותר, וסופו לשעבדם בשנית, אותו שעבוד שנלחמו עליו כל כך הרבה. בסופו של דבר אנו רואים כי אמנם צדק יהודה המכבי. מיד לאחר שנטל אלקימוס את רסן השלטון בידיו צווה להוציא להורג ששים איש מקהל החסידים, וביניהם גם את דודו, הוא הכהן הנאמן והחסיד ר׳ יוסי בן יועזר, שהוקיעוהו על עץ ביום השבת. ובהוציאו אותו להורג, יצא אלקימוס לפני דודו רכוב על סוס ביום השבת ואמר אליו: „ראה נא את המרכב אשר אני רוכב עליו, ואת המרכב ועוד מעט ורכבת אתה עליו״. ויענהו דודו: „ואם מאנשים מרגיזי א־ל כמוך לא מנע ד׳ את טובתו, מה יגדל חסדו לאוהביו ולעושי דברו!״ ויוסיף אלקימוס: „ומי עושה דבר ד׳ כמוך ומה משכורתך כיום?״ ויען ר׳ יוסי: „ואם לעושי דברו לא ינקה ד׳, מה יהיה משפט הזרים הממרים בו!״ אח״כ הומת יוסי בן יועזר באכזריות רבה. חכמי ישראל אשר באהבתם את השלום, ובעמדם בראש עניני העם ומלחמותיו, פתחו לפני אלקימוס ובכחידס את השערים ובטחו בו שיהיה ראוי למשרתו, נהרגו לבסוף בחרבו המתועבת. במות ר׳ יוסי בן יועזר ור׳ יוסי בן יוחנן, בטלו גם בתי המדרשות שפארו את ירושלים בקול התורה שבקע מתוכם. הדור הצעיר גם לא למד תורה בגלל גזרות השמד הנוראות והמלחמות אשר העם היה עסוק בהן. רבים מאד מן החסידים והחכמים, מורי העם, נהרגו על קידוש ד׳, מאור התורה פסק, וקולה נדם בארץ. והעם חיפש בצמאון אחר דבר ה׳.

אחרי הרצח האכזרי הזה עמד העם נדהם ונוכח מיד, שטעה בחשבונו ובהערכתו. הרצח האכזרי הזה פקח את עיניהם והעם נמשך ביתר התלהבות אל החשמונאים. אלקימוס ראה, שהוא נשאר לבדו והוכרח לבקש עזרה מבכחידס. בכחידס חזר בינתיים לארצו והשאיר בארץ רק חיל מועט. העזרה הזו היתה קטנה ואלקימוס שלח אל המלך דמטריוס, לשלוח לו צבא נוסף. המלך שלח את שר צבאו ניקנור בראש חיל רב, וצווה עליו לאבד את יהודה ואנשיו בכל מחיר. נקנור ניסה תחילה בערמה, כדי שיוכל בינתיים לאסוף את כל צבאו ולהכינו למלחמה. בתחילה ערך קרב ליד כפר שלמה, אבל נחל בו מפלה גדולה. בואו משם לירושלים היה מלא חמה. ולמרות קבלת הפנים החמה שערכו לו המתיוונים, עלה למקדש, חירף וקרא: אם לא תסגירו בידי את יהודה, ונתצתי ושרפתי באש את הבית הזה, בשובי מן המלחמה. בי״ג באדר, ג׳ אלפים תקצ״ט לבה״ע, (161 לפסה״נ, 231 לפחב״ש), נערכה מלחמה קשה בין שני המחנות. הקרב נערך ליד הכפר חדשה הסמוך

לירושלים. היהודים נחלו נצחון מזהיר. ניקנור נהרג בתחילת המלחמה, והצבא שנשאר בלי מנהיג נס מן המערכה. יהודה צווה לתקוע בחצוצרות, למען ישמעו יושבי הערים, ויעזרו אף הם הכות באויב הנס. העם רדף אחריהם והיכה בהם הרג רב. ושנים רבות חגגו ביהודה בי״ג באדר, ערב פורים, את „יום ניקנור״, לזכר נצחונם הגדול על מחרף את הקודש. מעתה הבינו, שבכדי להגיע לחרות דתית עליהם להגיע גם לחרות מדינית, ועליהם להסיר את עול סוריה והמתיוונים השנואים. לתכלית זו שלח יהודה שני צירים לרומי לכריתת ברית שלום. רומי היתה אז האדירה במדינות, וגם סוריה פחדה ממנה. ולכן חשב יהודה לנכון לכרות עמה ברית כדי שיוכל להסיר ביתר קלות את עול הסורים מעליו. רומי מצדה גם היא שמחה להצעה זו מצד יהודה המורדת. כי היא השגיחה בעין פקוחה לבל תתחזק סוריה יותר על המדה. על פי הברית שנכרתה ביניהם (ג׳ אלפים ת״ר לבה״ע, 160 לפסה״נ, 230 לפחב״ש), התחייבו שני הצדדים לסייע אחד למשנהו במצב מלחמה. הברית הזו לא הביאה תועלת לא לשעתה וגם לא לעתיד. המלך דמטריוס שלח את בכחידס שנית ליהודה, אחרי כשלונו הגדול של ניקנור. ודברי רומי לדמטריוס, להפסקת המלחמה על יהודה, לא הגיעו במועדם הנכון. בכחידס מיהר להגיע ויהודה וצבאו לא הספיקו להתכונן כראוי והוא יצא לקראת בכחידס בשלושת אלפים איש. ומשלושת האלפים הללו יצאו עמו למלחמה שמונה מאות בלבד, והשאר נסוגו בחשבם, כי קטן מספרם ועליהם תחילה לאסוף עוד חיל. יהודה ואתו גבורי החיל לא חתו מפני כל. יהודה נלחם כארי וכמעט שהצליח להדוף את האוייב. אך הנה מצא עצמו לפתע בתוך המחנה השמאלי של האוייב. המלחמה היתה עכשיו מפנים ומאחור. הגדוד היהודי הקטן נלחם בכל כוחותיו וכולם נפלו בקרב ומתו מות גבורים. (באביב, ג׳ אלפים ת״ר לבה״ע, 160 לפסה״נ, 230 לפחב״ש). אחי יהודה מצאו אחרי כן את גופתו וקברוהו בקברות אבותיו בעיר מודיעין. יהודה לא השאיר אחריו בן או בת. בהקדישו את כוחותיו לעמו, לא פנה לבנות לו בית ולא לקח אשה עד שנתו האחרונה. העם התאבל מרה על מות גיבור האומה הנערץ, אשר נפל במלחמתו הקדושה לחרות העם והארץ.

יג. יונתן בראש העם

תעלולי בכחידס והמתיוונים. — אנשי יהודה המכבי מתקבצים מסביב ליונתן אחיו. — מות יוחנן. — בכחידס מתקיף את יונתן ואנשיו בשבת, אבל היהודים מתגוננים בעוז ומנצחים אותו. — יונתן ממשיך להלחם במתיוונים. — מלחמתו עם בכחידס בבית חגלה ונצחונו הגדול. — ברית השלום בין יונתן ובכחידס. — בסוס שלטונו של יונתן והחלשת המתיוונים. — הריב בבית המלכות הסורי. — יונתן מתמנה לכהן גדול ו„אתנרכוס". — מלחמתו נגד הנציב אפולוניוס. — בריתו עם דמטריוס השני. — דמטריוס אינו מקיים את הבטחותיו, ויונתן עובר לצדו של טריפון. — גרוש חיל דמטריוס מן הארץ. — טריפון לוקח את יונתן בשבי, ואחר כך הורג אותו. — שמעון כובש את מצודת אקרא, ומשיג את החרות השלמה. — הכרזתו לכהן גדול, שר צבא ונשיא יהודה העצמאית.

יהודה המכבי הנחיל לעם חרות דתית גמורה, אבל העצמאות המדינית טרם הושגה. העם שאף למנוחה ובהינתן החופש הדתי המקווה, גמר את חשבונו עם המלכות ונכון היה לקבל עליו את מרותו של אלקימוס, אילו לא עשה שפטים במיטב האומה, ואילו לא הלך בדרכם של הכהנים המתיוונים השנואים שקדמו לו. יהודה, שרצה לגמור את מלחמת השחרור עד תומה, לא מצא אוזן קשבת בתוך העם שהסתפק במה שכבר השיג. אלקימוס חזר למשרתו, והעשירים תמכו בו. בכחידס ואנשיו שסבלו קשה מחבלותיהם והתנפלויותיהם הבלתי פוסקות של החשמונאים, התחילו בטיהור הארץ מן המורדים. אחר מותו של יהודה היה בכחידס בטוח בנצחונו. כדי לא לייגע את חילו מסר את כל התפקידים בעניני הארץ למתיוונים הבוגדים. השנה ההיא היתה שנת בצורת, המתיוונים אספו אליהם את כל תבואות הארץ, ומנעו מזון מקהל החסידים, ואילו לפושעי ישראל חילקו ביד רחבה. הרעב הכריח רבים לעבור לצדם. מלבד זה היה בכחידס מתעלל באכזריות בכל אחד מאנשי יהודה אשר נתפס על ידו. מעשי העריצות והרדיפות איחדו את אנשי יהודה, והם התקבצו תחת דגלו של יונתן, אחיו הצעיר. כיהודה אחיו, היה

יונתן גבור מלחמה. אבל בניגוד להעזתו של יהודה נחל הוא את מידת הזהירות, והוא תפש את חכמת הנהלת המדינה בכל דקותה ותכסיסיה. כשרונותיו אלה התאימו בדיוק לסיומה המוצלח של מלחמת החרות, שאותה התחיל יהודה. חילו היה עדיין מצער, ולא יכל לצאת בהתקפה מרוכזת על בכחידס נציב הארץ. לכן יצא הוא וחילו ומשפחותיהם לערבות ולמדבריות. ומדי פעם בפעם היו עורכים התנפלויות שונות ומפילים חיתתם על אנשי הצבא. יונתן שלח את כל המטלטלין של אנשיו בידי אחיו יוחנן, להעבירם לעבר הירדן מזרחה, אצל השבט הערבי נביות. בדרך התנפלו עליהם ערבים פראים, הרגו את יוחנן ובזזו את הרכוש. עכשיו נשארו מחמשת האחים הגבורים שנים בלבד: יונתן ושמעון. הם התנפלו על השבט השודד, בשעה שערכו חתונה, ונקמו את דמי אחיהם.

בכחידס היה בטוח, שלא יקום צבא חדש אחר מות יהודה. ובחמת זעם עלה למלחמה על יונתן ואנשיו ביום השבת, בחשבו שהיהודים לא יגנו על עצמם ביום הקדוש. אך מימי מתתיהו שמו לחק שמלחמת הגנה מותרת גם ביום השבת. יונתן ואנשיו יצאו לקראתו למלחמה. יונתן היכה בהם כאלף איש, ואחרי כן עבר הוא ואנשיו את ירדן. בכחידס ראה שיהיה קשה מאד להכניע את המורדים. וגם ידע שהמתיוונים שקמו מבני ישראל עלולים להרע להם, יותר מן היוונים עצמם. לכן הושיב רבים מהם בערים בצורות וביצר את המצודה שבירושלים, למען יהיו לפח ולמוקש לישראל. במיוחד הרעו לבאי המקדש, ובהביא אדם מישראל זבח לזבוח לד' היו מתנפלים עליו ומכים אותו ארצה. בברייתא מסופר מעשה נאה על בית שלמי הנטופתי וזכרם נשאר לברכה לדורות. המתיוונים היו מתנכלים במיוחד להבאת הבכורים וקרבן העצים, אשר הקרבתם השרתה רוח של חגיגיות והתרוממות הנפש. בית שלמי הערימו עליהם, מהעצים עשו סולמות ואת סל הבכורים כיסו מלמעלה בתאנים. בשאול היוונים למטענם ענו, כי מביאים הם סולמות כדי לעלות לשובך היונים, ואת התאנים הם מביאים להכנת דבלות, וכך נכנסו לירושלים. בהכנסם לעיר, פירקו את הסולמות לעצים, ואת סלי הבכורים העלו בשמחה של מצוה למקדש. מעשה זה מציין את האהבה והמסירות שרחשה משפחה זו לחובותיה ביחס לכהנים ולמקדש, ואת קיומה הנאה גם בעת האיסורים והגזרות שחלו אז.

בכחידס מצא עזר נאמן למעשיו הרעים בכהן אלקימוס. והנה ניגש אלקימוס להרוס חלק מקיר העזרה, למען תהיה לאנשי המצודה דרך פתוחה למקדש. אך יד ד' היתה בו, אחזוהו מכאובים נוראים, והוא מת. לאחר מותו לא היתה יותר לבכחידס כל סיבה להשאר בארץ, כי עיקר בואו היה כדי להגן על הכהן המסור לאינטרסים של סוריה בארץ, וחזר לארצו. מעתה נשאר יונתן חפשי, בלי פחד אויב.

יונתן הירבה את חילו ולחם בכל עיר וכפר במתיוונים. המתיוונים הוסיפו לשלוח את שליחיהם לאנטיוכיה אל המלך. הם יעצו למלך לתפוש את יונתן ושמעון, ולחסל בזה את המורדים. בכחידס נאלץ לחזור ארצה בפעם השלישית. ליונתן נודעה מזימת היוונים להערים עליו ולהמיתו. לכן תפש חמישים מראשי המתיוונים, הרגם ונמלט עם אנשיו לבית חגלה. בכחידס שם מצור על העיר. יונתן התחמק מן העיר והתנפל לפתע על מחנה הצרים. המהומה רבתה ויונתן הפיל בהם חללים רבים. אחר נצחונו זה הוסיפו לנהור אליו עוד רבים מן העם. אחר מפלתו העצומה של בכחידס, כילה את זעמו במתיוונים אשר מטרידים אותו פעם בפעם בהלשנותיהם והרגם והשמידם לרוב.

בכחידס רצה לחסל את המלחמה המעיקה עם החשמונאים, אך לא להסתלק ממנה בחרפה כמנוצח. לכן שמח מאד להצעת יונתן לכריתת ברית שלום, (ג׳ אלפים תר״ג לבה״ע, 157 לפסה״נ, 227 לפחב״ש). בכחידס השיב את כל השבויים ובני התערובות, ונשבע לבלי הרע ליונתן כל ימיו. הממשלה הבטיחה לא להתעניין עוד בריב המפלגות ובמינוי הכהן הגדול, אלא העם יבחר בעצמו במי שרצוי לו. בכחידס יצא מיהודה ולא חזר עוד. מבני צדוק לא בחר העם יותר בכהן. לכהן גדול מבית החשמונאים עוד לא הסתגל העם. וכך עברו שבע שנים בלי כהן גדול על כסא הכהונה. הארץ שקטה כארבע שנים. יונתן נמנע ממעשים ממשיים וצעד לקראת מטרתו — חרות יהודה, בצעדים זהירים אבל בטוחים. המתיוונים נחלשו מאחר שהשלטון חדל מלתמוך בהם, והשפעתם הלכה והצטמצמה.

בסוריה פרץ בשנית ריב בבית המלכות, אשר החריב לבסוף את המלכות הסורית הגדולה. בשנת ג׳ אלפים תר״ז לבה״ע, (153 לפסה״נ, 223 לפחב״ש), עלה אדם אחד אשר היה משפל המדרגה, אך בדמותו דמה מאד למלך אנטיוכוס אפיפנס, ואמר שהוא בן המלך המת. הוא קרא לעצמו אלכסנדר ודרש את כתר המלוכה. מלכי מצרים, אסיה הקטנה ורומי, תמכו בו בסתר, ואלכסנדר גייס צבא ועלה למלחמה על דמטריוס. דמטריוס אשר היה זקוק לצבא רב החזיר גם את הצבא מיהודה, מלבד חיל קטן בירושלים ובבית צור. דמטריוס ידע, שיונתן עלול לנצל את המצב לטובתו ולרעת דמטריוס. ובכדי למשוך אותו לצדו, הרשה ליונתן לגייס צבא ודינו כצבא סורי, וצווה לשחרר מיד את בני התערובת הנשארים. יונתן נכנס מיד לירושלים, כבא־כח מלכות סוריה והחל מיד בביצור הבית. אלכסנדר, שגם הוא היה זקוק לבעלי ברית, הציע אף הוא הצעות נוחות ליונתן, מינה אותו לכהן גדול, ושלח לו בגדי ארגמן ועטרת זהב. יונתן קיבל הצעתו, ובחג הסוכות, שנת ג׳ אלפים תר״ח לבה״ע, (152 לפסה״נ, 222 לפחב״ש), שימש בראשונה ככהן גדול. פה הגיעה

מלחמתם הדתית של החשמונאים לידי נצחון סופי. השלטון נשמט מידי המתיוונים השנואים, ועבר לידי כהנים מבית החשמונאים, מצילי האומה.

יונתן לא בטח עוד בדמטריוס, אויבו לשעבר, ולא נתן אימון להבטחותיו בשעת דחקו. הוא הבין שימי מלכותו ספורים ולא יחזיק מעמד. אמנם לאחר שנתיים מת, ואלכסנדר הוכרז למלך, ג׳ אלפים תר״י לבה״ע, (150 לפסה״נ, 220 לפחב״ש). אלכסנדר כיבד ביותר את יונתן, וחלק לו כבוד רב ולא שעה לדברי ההלשנות של המתיוונים, שגם בפניו חזרו על כל הסתותיהם.

המלך מינה את יונתן ל„אתנרכוס״, כלומר למושל צבאי ואזרחי ביהודה. יונתן ציפה עכשיו לשעה, שבה תהיה יהודה ארץ משוחררת לחלוטין. ומלחמות מלכי סוריה עזרו לו הרבה להשגת מטרתו. בשנת ג׳ אלפים תרי״ג לבה״ע (147 לפסה״נ, 217 לפחב״ש), מרד באלכסנדר יורש הכסא האמיתי דמטריוס השני בן דמטריוס הראשון. אפולוניוס נציב חילת סוריה עמד לצדו של דמטריוס. מסיבה זו פרצה מלחמה בינו לבין יונתן. יונתן היכה את הסורים ליד אשדוד, הרס את העיר ואת בית האליל דגון שבתוכה. בשכר עזרתו זו, נתן לו המלך אלכסנדר במתנה, את העיר הפלישתית המובהקת עקרון. אולם אלכסנדר לא החזיק מעמד בסופו, ואף חתנו תלמי לא עמד לצדו. אלכסנדר הוכה ונהרג במלחמה, ודמטריוס השני נעשה מלך, (ג׳ אלפים תרי״ד לבה״ע, 146 לפסה״נ, 216 לפחב״ש). בשעת כושר זו שם יונתן מצור על מצודת אקרא. המתיוונים שברחו סיפרו למלך שיונתן מורד במלכות. המלך קרא ליונתן לעכו, לבאר לו מעשיו. יונתן ידע, שהמלך זקוק לידידות עם יהודה ולא יכנס עמה בריב. המלך קיבלו אמנם בכבוד, ויונתן ביקש ממנו שיוציא את חיל סוריה מן הארץ, ולספח לארץ יהודה פלכים משומרון. בשכר זה הציע להכניס לגנזי המלך שלש מאות ככר כסף. המלך נאות לו, מתוך תקוה למצוא בו עזר בעת צרה. אמנם יונתן הציל את המלך בשעת המרד באנטיוכיה, ועם שלושת אלפים מאנשיו השקיט את המצב. אחרי המרד לא קיים המלך את הבטחותיו, ויונתן מיהר להפר בריתו עמו בהזדמנות הראשונה. והנה הופיעו תובעים חדשים לכסא המלכות. טריפון שר צבא אלכסנדר המת, השתדל להמליך את בן אלכסנדר. טריפון משך לצדו תומכים רבים, כי דמטריוס היה מלך עריץ. יונתן כרת ברית עם טריפון, ולפי זה הורשו היהודים לגרש את צבאות דמטריוס מגבולות הארץ. היהודים השתמשו באפשרות זו לטובתם, יותר מלטובת מלכות סוריה. כל הצבא הסורי גורש מן הארץ. היהודים ביצרו את גבולות ארצם, הגביהו את חומת ירושלים והקימו חומה גבוהה בין מצודת אקרא ובית המקדש. מלבד גירוש הסורים ממבצריהם, כבשו עוד ערים נוספות. וכך הלכה ונתגבשה חרות יהודה, בסיוע

הסורים עצמם. בשעה זו שלח שליחים לרומי, לחדש את הברית שכרת אתה יהודה. טריפון הביט בעין רעה ובשנאה להצלחות כיבושי יונתן, ופחד שמא יתחזק ביותר. ובחשבו מחשבות להרוג את אנטיוכוס הנער בן אלכסנדר ולמלוך בעצמו, מצא לנכון להסיר מן הדרך גם את יונתן אוהבו ומגינו של אלכסנדר ובנו. לאחר שהוקלה לו ממלחמתו עם דמטריוס, יצא נגד יונתן בעל בריתו. הוא ידע שבשדה המלחמה יקשה עליו מאד לנצחו, ולכן שם לערמה פניו. טריפון בא עם חילו לארץ. גם יונתן יצא אליו עם חילו. טריפון עשה עצמו כאוהב והביע את תמהונו על החיל שמלווה את יונתן. הוא השפיע לסלק את חיל יונתן ויונתן הלך עמו עם גדוד קטן בלבד. אך בבואו לעכו, לערוך שם את משאם ומתנם, הרג טריפון את אנשי יונתן ואותו שם בשבי, (ג׳ אלפים תרי״ז לבה״ע, 143 לפסה״ם, 213 פחב״ש). מעשה הנבלה הזה עורר את זעם העם, ושמעון, האח היחיד הנותר, יצא למלחמה נגד טריפון. טריפון הוסיף חטא על פשע, ואמר שבמחיר מאה שקל ושני בני יונתן כבני תערובת, ישחרר את יונתן. שמעון הבין שהוא חורש מחשבת רשע. אך בכדי להיות נקי מדמי אחיו, ושלא יאמרו שלא עשה כל שביכלתו כדי לפדותו משבי, מסר את הכסף וגם את בני יונתן. טריפון לא קיים הבטחתו, והוא הוליך את צבאו לירושלים. בלילה ירד שלג רב, והוא הוכרח לסגת. את חמתו שפך על שבוייו. הוא הרג את יונתן ואת בניו, וחזר לסוריה. מעכשיו נוסף עוד קבר אחד לקבורת האחים הגבורים, ושמעון נשאר יחיד מחמשת אחיו. בינתיים הרג טריפון גם את בן המלך הקטן, והכריז על עצמו למלך. אז עמד שמעון לימין דמטריוס השני. אך לא ככפוף לשלטונו, אלא כבעל ברית העומד ברשות עצמו. כל הצבא הסורי גורש מן הארץ עוד בימי יונתן. המלך היה דחוק עתה מכל העברים. יהודה נשתחררה ממס, ומשנת ג׳ אלפים תרי״ח לבה״ע (142 לפסה״נ, 212 לפחב״ש), מתחילה חרות יהודה. נשארה רק מצודת אקרא. שמעון שם עליה מצור, ולא נתן להביא שם צרכי אוכל. הסורים נכנעו, ולאחר שלושים שנות סבל, נתרוקנה העיר מן הנכרים. בכ״ג אייר, ג׳ אלפים תרי״ט לבה״ע (141 לפסה״נ, 211 לפחב״ש), נכנסו בני ירושלים בהמון חוגג למצודה, כפות תמרים בידיהם ומזמורי תהלים בפיהם. יום זה הוכרז לחג מדי שנה בשנה. באסיפה גדולה בי״ח אלול, ג׳ אלפים תר״ך לבה״ע (140 לפסה״נ, 210 לפחב״ש), הוכרז שמעון לכהן גדול, ושר צבא ולנשיא הארץ העצמאית, וכל התארים האלה עתידים לעבור אחר כך לבניו אחריו כאות הערצה ותודה של העם למשפחה החשמונאית. החוקה החדשה נחקקה על לוחות נחושת שנשתמרו בבית המקדש. לאחר השחרור התנער העם, לא מצא עוד חפץ במשחקי היוונים ותעלוליהם, והבין כי סוד קיומו והתפתחותו הוא רק בתורת ד׳, ורק בה הוא צריך להשקיע מעייניו, כי שמירתה היא תעודתו בחיים.

יד. ימי נשיאותו של שמעון

הפרושים מבססים את שלטונם. — מטבעות החשמונאים. — כבוש עיר הנמל יפו, ביצור גזר ובית צור. — חדוש הברית עם הרומאים. — אנטיוכוס השביעי, סידטס, עולה על כסא סוריה. — בני שמעון, יוחנן (ההורקני) ויהודה, מנצחים בקרב את קנדביוס ההורקני, שר צבאו. — שמעון נרצח בידי חתנו, ובנו יוחנן הורקנוס יורש את כסאו.

לאחר מאות שנים של שעבוד למלכויות בבל, פרס, מצרים וסוריה, חזר העם לישב לבטח בארצו. התוצאות המוצלחות הסופיות של מלחמת החשמונאים, החלו מתקיימות מימי כהונתו ונשיאותו של שמעון. שלום היה בארץ. האכר חזר לעבודת אדמתו העזובה, והארץ נתנה יבולה בשפע, הסוחר חזר לעסקיו, ותופסי התורה ומורי העם החלו להפיץ מעיינות התורה חוצה. שמעון הסיר את הצדוקים ממשרותיהם שנטלו לעצמם בימי שלטון המתיוונים, ובמקומם הושיב את הפרושים הנאמנים. שמעון יחד עם הפרושים החלו לתקן את החיים הדתיים, להחדיר את רוח התורה, לאחר שזה רבות בשנים היו קיימים בארץ חוקי היוונים המתועבים.

מימי שמעון ואילך עד סוף ימי החשמונאים, החלו הנשיאים ביציקת מטבעות כסמל לחרות יהודה. ערך המטבעות היה שקל וחצי שקל, כערך המטבעות שבתורה. על המטבעות היה כתוב בעברית מצד אחד „ירושלים הקדושה" ומצד שני השנה למניין שלטונו של שמעון. שמעון הדגיש את שם ד' על המטבעות וכך היה טבוע על המטבע: שנה פלונית לשמעון כהן גדול לאל עליון. מעתה בטל מנין השנים לשנותיהם של מלכי סוריה, והמנין העצמאי החל בשנת שלטונו הראשונה של שמעון. כדי לשמור על הקיים, וכדי לתת אפשרות התפתחות כלכלית עצמאית, המשיך שמעון וכבש את עיר הנמל הגדולה בימים ההם, יפו. וכך פרץ לחוף הארץ, ולבני יהודה היתה דרך חפשית למסחרם בארצות ימים. כן היתה לפנים יפו עיר המכס למלכי סוריה ומעתה עברה כל ההכנסה הזו לטובת ארץ יהודה. שמעון ביצר את מבצרי הארץ שיהיו לו למעוז בעת צרה. ביחוד ביצר את גזר, עיר מבצר העומדת על הדרך בין יפו וירושלים, ואת המבצר בית צור השומר על הדרך לירושלים. כאחיו הוסיף גם שמעון לחדש את בריתו עם הרומאים, ואשר גם לו

לא הביאה תועלת. ובהשתלשלות המאורעות אנו רואים את מדינת החשמונאים אשר שפכו עליה את דמם נופלת לידיה הטורפות של המלכות הרומית הגדולה והאכזרית, שהביאה לבסוף את הכלייה ואת החורבן על העם ובית המקדש.

בבית המלכות הסורית עוד נמשכו המריבות. דמטריוס השני עוד נלחם עם טריפון. בינתיים נסתבך דמטריוס במלחמה עם הפרסים, ונפל בשבי, ועל כסא המלוכה עלה אנטיוכוס השביעי, סידטס, שהמשיך את המלחמה בטריפון. שמעון עמד כמובן לצדו של אנטיוכוס ונגד טריפון, רוצחו של יונתן. אנטיוכוס שמח על עזרתו. אך בהתקרב נצחונו ובראותו את מלכותו בת קיימא, חשב מחשבות להחזיר את הערים הסוריות אשר כבש שמעון. וכאשר שלח לאנטיוכוס, בהיותו במצור, אלפיים אנשי צבא, כסף ודברי מכולת לחייליו, לא קיבל את מנחתו. אחרי כן שלח יהודה את שר צבאו קנדביוס ההורקני והוא דרש משמעון להחזיר את יפו, גזר ומצודת אקרא שבירושלים, או שיתרום אלף ככר לאוצר הסורי, בהיותו נצרך מאד לכסף. שמעון ענה לשליח בדברים נמרצים, כי אשר לכדו — משלהם לכדו, וכי הם אך הוציאו את נחלת אבותם מיד זרים. אך למען השלום הוא נאות לתת לו מאה ככר. אנטיוכוס שלח בשנית את קנדביוס ההורקני בראש צבא רב להלחם ביהודה, ולקחת את הערים חזרה בכח הזרוע. שמעון כבר היה זקן ולכן שלח את שני בניו האמיצים, את יוחנן ויהודה, ומסר בידם את פיקוד הצבא. היהודים חזרו משדה הקרב כמנצחים ויוחנן בראשם. ומאז נקרא יוחנן הורקנוס על שם קנדביוס ההורקני, אותו ניצח בקרב והנחיל לו מפלה עצומה. וכך יכל שמעון לכלות ימיו בשלוה ובאמונה, כי גם בניו אחריו ידעו להמשיך בדרך אבותם.

אך גם עליו, האחרון מבני מתתיהו, נגזר למות בחרב. והנה קם עליו הצר מביתו. תלמי בן חובב הצליח להערים עליו עד שנתן לו את בתו לאשה, ושמהו לשר הצבא במחוז יריחו. תלמי חשב לרצוח את חותנו ועל ידי כך להשיג את השלטון על יהודה. המלך אנטיוכוס סידטס תמך בו בסתר. באחד מסיורי שמעון בארץ, כדי להתבונן בחיי העם ולפקח על מעשי השופטים, ביקר עם אשתו ושנים מבניו, יהודה ומתתיהו, אצל חתנו ביריחו. תלמי ערך לפניהם משתה ברוב פאר, ובסתר צווה לאנשיו להוציא את זממו לפועל. לפתע קמו על שמעון ועל שני בניו והרגום, ואת הותנתו לקחו בשבי. באותו זמן שלח שליחים ליוחנן להרוג גם אותו. יוחנן נמצא אז על משמרתו בעיר גזר. בינתיים נודע ליוחנן על הרצח הנורא של אביו ואחיו, מפי פליט אשר הצליח להמלט מיריחו ואשר הזהיר גם אותו על השליחים שנשלחו לרצחו. בבוא הרוצחים תפסם יוחנן והמיתם, והוא מיהר לירושלים, במקום שהיה בטוח יותר בחילו. תלמי עלה לירושלים, אך יוחנן הקדימו. והוא מצא את

שערי העיר סגורים בפניו. הוא ידע, כי במלחמה לא יצליח, ולכן חזר בינתיים למבצרו ביריחו.

יוחנן עלה עליו מיד לנקום את דמי אביו ואחיו, ולהציל את אמו. אך בכל פעם שהסתער יוחנן על המבצר ללכדו, הוציא תלמי את אם יוחנן על החומה, צווה להכותה לעיני הבן, וגם איים להרגה אם יוחנן לא יסוג. האם האמיצה השביעה את בנה לבל ישים לב למכאוביה ולנקום את נקמתו. אך לב הבן לא יכל שאת יסוריה. וימים רבים עמד יוחנן ליד המבצר בלי יכולת לעשות דבר. בינתיים הוכרח לשוב לירושלים. תלמי הרג אז את אם יוחנן וברח לעבר הירדן, ומאז לא נודע עליו דבר. מעכשיו עבר השלטון לדור השני של החשמונאים, לאחר ששלט שמעון תשע שנים. (ג׳ אלפים תרי״ד — תרכ״ג לבה״ע, 146—135 לפסה״נ, 216—205 לפחב״ש), בנו, יוחנן הורקנוס, נעשה כהן גדול ונשיא.

טו. יוחנן הורקנוס נשיא העם

אנטיוכוס עולה על ירושלים. — ירושלים במצור. — תנאי השלום. — אנטיוכוס נהרג במלחמה ודמטריוס השני עולה על כסא המלוכה. — יוחנן מבטל את תנאי השלום ויהודה שומרת על עצמאותה. — יוחנן מרחיב את גבולות הארץ. — האדומים שבגבול יהודה מקבלים עליהם את דת ישראל. — חורבן שכם ומקדש השומרונים על הר גריזים. — המסע נגד ערי היוונים בשומרון. — המלחמות נגד אנטיוכוס התשיעי וחורבן שומרון.

בראות אנטיוכוס, כי תלמי לא הצליח, עלה הוא עצמו בראש חיל גדול. בדרכו החריב את ערי ישראל, ושם מצור על ירושלים (ג' אלפים תרכ"ד לבה"ע, 134 לפסה"נ, 204 לפחב"ש). העיר היתה בצורה מאד, ואנטיוכוס חשב להכניע אותה על ידי הרעבת התושבים. מדי פעם היו יוצאות חבורות יהודים מן העיר, מתנפלים בגבורה על האויב, ועושים בו שמות. אך לאט לאט התחיל הרעב מציק לנצורים. יוחנן שלח מן העיר חלק מן התושבים שלא יכלו להשתתף במלחמה, ועל ידי כך התרבה המזון בשביל הנצורים. אך אנטיוכוס לא נתן להם לעבור, וכך הסתובבו המסכנים מסביב לחומות, חיו בתנאים נוראים ובלי מזון, ורבים מהם נפלו חלל. בחג הסוכות הכניסם יוחנן שנית לעיר, בראותו את מצבם. בהתקרב החג, שלח יוחנן שליחים לאנטיוכוס ובקש להשבית את המלחמה לשבעת ימים עד עבור החג. לתמהונם הרב נאות אנטיוכוס לחפצם, ועוד שלח מבהמותיו קרבנות למקדש, ואת קרני הבהמות צוה לצפות בזהב. כן שלח דברי מכלת ללוחמים היהודים. אחרי החג הציע יוחנן לכרות ברית שלום, ולפי הברית שנכרתה היו חייבים יושבי ירושלים להחזיר את נשקם לאנטיוכוס, לשלם מס מסוים בשכר הערים יפו וגזר ולהפקיד בני תערובת לתשלום הכסף. תנאי אחד לא נתקבל מצד היהודים והוא: העמדת צבא במצודת אקרא. כי לאחרי מלחמות קשות שהיו לעם כדי לשחרר את המצודה מן היונים והמתיוונים, לא יכלו עתה להסכים בשום אופן להחזיר את המצב לקדמותו, ועם זה להזור על כל אותן ההפרעות וההלשנות מיושבי המצודה. המלך נאות להם. לאות נצחונו נתץ את מגדלי העיר וחזר לארצו.

המצב הזה לא התקיים זמן רב, והשתנה מהר לטובה על ידי המאורעות. אנטיוכוס יצא להלחם בפרתים. הוא נחל תבוסה ונהרג במלחמה (תרל״א לבה״ע, 129 לפסה״נ, 199 לפחב״ש). דמטריוס השני, אחיו, שהיה בשבי אצל הפרתים, הצליח להשתחרר משביו ועלה על כסא המלוכה. אך המחלוקת בדבר המלוכה לא פסקה גם עתה. ובמצב מסוכסך זה בטל יוחנן את כל התנאים עם הסורים, ויהודה היתה עצמאית להלכה ולמעשה.

האויב החיצוני נעלם בינתים, ועתה יכל יוחנן להתפנות כולו לעניני יהודה הפנימיים. בגלל המלחמות התכופות עם הסורים וכדי לא להשבית את מנוחת העם, היה ליוחנן צבא שכירים לשמירת הגבולות. להחזקת הצבא ולכלכלתו היה דרוש הון רב. את הכסף למטרה זו נטל יוחנן מהאוצרות אשר צבר אביו ליום צרה, בקברות מלכי בית דוד. על ידי כך היו ליוחנן הורקנוס כל האמצעים והאפשרויות כדי לספח את הגלילות הסמוכים ליהודה, אשר שייכים לה לפי התורה, אלא שבמשך הזמן התנחלו שם עמי הגויים. על ידי ספוחם לשלטון יהודי, קווה להבטיח לעם חיי שלוה ומנוחה. יוחנן כבש את מקום מושבם של העמים המואביים והעמונים ששכנו על הגבול הדרומי־מזרחי של כנען. השכנים הקרובים ביותר לירושלים היו האדומים. גבולם נכנס ותפס חלק מארץ יהודה. יוחנן עלה עליהם בצבאו ונתן להם ברירה: או לעזוב את הארץ או לקבל על עצמם את הדת היהודית. קשה להבין את מעשהו המתמיה של יוחנן. ידוע בישראל, כי „קשים גרים לישראל כספחת״. ידוע גם הנסיון בעבר עם הכותים, ועמידתם התקיפה של עזרא ונחמיה לבלי הביאם לקהל ד׳ הקדושים. והנה עשה יוחנן מעשה נמהר שהביא בסופו כליה על בית החשמונאים והעם כולו. במעשה זה אילץ יוחנן את עשו להתחבר עם יעקב, ובסופו של דבר, אדום — רומי, מבני עשו, הביא את חורבן האש והדם על בית ישראל. כי האדומים קיבלו את הצעתו השניה של יוחנן, ובגלל טובתם החמרית והכלכלית קיבלו למראית עין את דת ישראל.

לא כך היה יחסו של יוחנן לשומרונים, אשר ישבו מצפון למדינה. הוא החריב עד היסוד את העיר הראשית שלהם, שכם. את מקדשם על הר גריזים נתץ ולא השאיר אבן על אבן. מעשה זה היה גדול וחשוב. מעתה בא הקץ על שונאי ישראל אלה. אחרי חורבן מרכזם היו לשבט דל וחלש אשר לא הוסיף עוד לקום מחדש. יום כ״א בכסלו (ג׳ אלפים תר״מ לבה״ע, 190 לפסה״נ, 260 לפחב״ש), נשאר זמן רב בישראל ליום זכרון ויום טוב לזכר חורבן מקדש השומרונים המתועב.

כדי לחסל לגמרי את המחיצה בין דרום הארץ וצפונה היה על יוחנן לנהל עוד מלחמה אחת בערי שומרון ובית שאן. הערים הללו היו מיושבות בעיקר על

ידי סורים יוונים, נהגו מחסות סורית ושימשו כמו כן מעוז לממשלה זו בארץ. שני בני יוחנן, אריסטובולוס ואנטיגנוס, עלו בראש צבא רב על יושבי שומרון בתואנה שהם מציקים ליהודים. יושבי שומרון ביקשו עזרה ממלך סוריה, אנטיוכוס התשיעי, קיזיקנס בן אנטיוכוס השביעי. המלך בא עם גדודים סורים אך הוכה ונסוג אחור. המלך הוסיף והביא צבא מצרי ועשה שמות בערי הארץ, אך גם זה לא הביא לו את הנצחון. לבסוף עזב המלך את הארץ ומסר את הנהלת המלחמה ביד שרי צבאותיו קלימנדרוס ואפיקרטס. צבא קלימנדרוס הוכה, ואפיקרטס השלים עם היהודים, ובעד כסף ששילמו לו השאיר להם את בית שאן. המצור על שומרון ארך כשנה, ולבסוף נכנסו בה צבאות היהודים והחריבוה עד היסוד, (תרנ״ג לבה״ע, בין שנות 100—107 לפסה״נ, 177 לפחב״ש). בתלמוד מסופר כי באותו יום שנצחו אריסטובולוס ואנטיגנוס את האויב עבד יוחנן את עבודת הכהן הגדול במקדש. באמצע העבודה, יצאה בת קול מבית קדש הקדשים: ,,נצחו תליא דאזלו לאגחא קרבא לאנטיוכיא״ (תוס׳ סוטה י״ג ה׳), כלומר, נצחו הגדיים את הקרב עם אנטיוכוס. יום חורבן שומרון נמנה גם הוא בין הימים הטובים, וזמן רב חגג אותו העם, בכ״ד במרחשוו.

טז. הסנהדרין, הפרושים והצדוקים

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי בראש הסנהדרין. — תפקיד הסנהדרין ותקנותיה. — הדמאי ו„החברים". — הניגודים בין הפרושים והצדוקים. — בסוף ימיו נלכד יוחנן ברשת הצדוקים. — הצדוקים עולים לשלטון. — „ספר הגזרתא" של הצדוקים. — האיסיים.

מימי יוסי בן יועזר בוטלו הזוגות ולא היה קיים מרכז רוחני תורני. יוחנן חידש את המרכז, והעמיד את שני חכמי הדור, יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי, בראש הסנהדרין. מעתה והלאה הבטיח את קיום הסנהדרין והעמיד שנים מחכמי העם בראש. הסנהדרין היתה המוסד העליון ביותר במדינה. ב„סנהדרין הגדולה" שבירושלים נמנו שבעים ואחד חברים. הישיבות נתקיימו גם במושב של כ"ג חברים, הם סנהדרי קטנה. הסנהדרין היתה מתאספת בלשכת הגזית אשר במקדש, והסנהדרין הקטנה בעזרה או בלשכה אחרת. על חברי הסנהדרין נמנו שופטים, תלמידי חכמים יודעי דת ודין, ומורי העם ומחנכיו, ובידיהם נמסרה ההכרעה בעניני האומה והמדינה. עליהם היה להשליט את שלטון התורה בחיי העם, לשמור על צביונה התורני הרוחני של האומה, שנאמר „ואתם תהיו לי סגולה מכל העמים", ולממש את הצו הזה בחיי המעשה, במעשי יום יום. הסנהדרין קבעה בתי דין בכל עיר ועיר, ורק את הדבר הקשה היו מביאים למשפט בירושלים. הסנהדרין השגיחה על טהרת האומה, טהרת משפחות הכהונה, והיתה בודקת אותן לפי מגילות היחס שבידיהן. הסנהדרין תיקנה תקנות, סידרה את עבודת המקדש והקרבנות וכן כל הענינים השייכים לעם ישראל. כן היה כל אחד מחברי הסנהדרין חייב לדעת שבעים שפות כדי שיבין הוא בעצמו גם בלשונות אחרות, בלי עזרת מתרגם, שיכול לסלף בביטוי אחד לא מדוייק ענין שלם. הורקנוס שלח מברקים בכל הארץ לבדוק, אם העם שומר את דיני המעשרות והתרומות כהלכה, והנה נמצא, כי רק את דיני התרומה הגדולה נזהר העם לקיים ודיני המעשרות לא נשמרים כהלכה. יוחנן גזר על הדמאי, כלומר, גזר על נאמנותם של עמי הארץ, האנשים הבערים בעם, שאינם נזהרים ומקפידים על שמירת המעשרות. יוחנן יסד את אגודת ה„חברים". לאגודה זו השתייכו המעולים שבעם. ומכל איש שלא היה חבר באגודה, נזהרו

והקפידו בתבואותיו. העם נזהר מאד בימי יוחנן בשמירת דיני טומאה וטהרה, לאחר שהיוונים פרצו מאד בשטח זה. בעוד שבימי הבית השני, מימי עזרא עד אז, עשו רק שבע פרות אדומות למי חטאת, בימי שלשים ושש שנות כהונת יוחנן בלבד, נשרפו שתי פרות. הורקנוס הקפיד מאד על שמירת השבת והחגים בישראל. חכמי ישראל כבדוהו מאד ושמחו על תקנותיו וזהירותו בשמירת התורה.

עכשיו, לאחר שיהודה נשתחררה ועמדה ברשות עצמה, נוספו להכרעות הסנהדרין גם ענינים מדיניים, עניני המלוכה והשלטון. הקו של הנאמנים לדבר ד׳ היה „לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי, אמר ד׳״. הם לא ראו את העיקר בנצחון צבאי זה או אחר, כי עם ישראל לא היה מעולם עם החרב. עיקר תכליתם ומהותם הוא הרוחניות והתורניות לכל דקדוקיה ופרטותיה. כל העם שחונך והורגל על ברכי התורה, כמובן שהלך בדרך זו.

אך לא כן היתה דעתו של חלק אחד מהעם. אמנם חלק קטן מאד, אבל מקורב לשלטון. גם לאחר השגשוג המדיני המשיך העם כמקודם בעבודת אדמתו. אך לא כן היה מעמדם עתה של העשירים, הסוחרים ושרי הצבא, שגדולתם היתה תלויה בשגשוג המדיני, והיא היתה מטרתם העיקרית. בבואם במגע עם הגויים סיגלו לעצמם מדרכיהם, והמשיכו ללכת בדרכה של המפלגה המתיוונת גם לאחר כשלונה ובגידתה הדתית והלאומית ונצחון הקנאים. מפלגה זו, שנקראת מפלגת הצדוקים, רצתה לעשות את עם ישראל כמדינה חילונית ככל הגויים. הם רצו להפריד ולהרחיק את היסוד התורתי שצריך להיות במדינה יהודית. הם קיימו את התורה שבכתב בלבד, ואילו את התורה שבע״פ, שהיא קדושה לאומה כתורה שבכתב, לא קיימו. את כל סייגי החכמים וגדריהם, שרק על ידם אפשר לשמור את התורה שבכתב כהלכה, לא קיימו. כן למשל קיימו את דברי התורה ככתבם: „עין תחת עין, שן תחת שן וכו׳״, והיו מוציאים עין או שן, ולא כפי שהורו לנו חכמי הפרושים לשלם כופר כערכו של האבר. במעשיהם האכזריים האלה השניאו הצדוקים את עצמם מאד על העם.

הפרושים, לעומתם, רצו להפיק מחרות זו את האפשרות של שלטון עצמי כדי לקיים בשלמותם את דברי התורה. הצדוקים ראו לפניהם עכשיו אפשרויות להצלחה כלכלית, למרות שהיתה תלויה בחוסר שמירת הצביון הדתי. לכן רצו לצמצם את השפעת התורה עד כמה שאפשר. הצדוקים התרו לשלטון במדינה ולצורך זה השפיעו על הנשיא והצליחו במדה רבה בערמתם ומזימותיהם להטותו לצדם. החכמים אמרו „אל תאמין בעצמך עד יום מותך, שהרי יוחנן כהן גדול שימש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי״. יוחנן, שאבותיו לחמו

במסירות נפש כדי שיוכלו לקיים את מצוות התורה באין מפריע, הלך זמן רב גם הוא בדרך אבות. אולם, כאשר התגברה אצלו הנטיה למלחמות וכיבושים, לא היתה דרך זו ישרה בעיני הפרושים, כי חשיבותו העיקרית בעיניהם היתה עצם היותו הכהן הגדול. ולדעתם, דעת התורה, היה עליו להתמסר לעבודת הקודש ועבודת המקדש, ולא לפנות למלחמות. אך למרות זאת היה יוחנן נאמן לתורת ד׳ והוא שמרה בכל דרכיו. ואף דעת הפרושים היתה נוחה הימנו.

והנה אירע, שבשובו מאחת ממלחמותיו המזהירות קרא לחכמי ישראל ועשה להם משתה. בין הקרואים היו גם מן הצדוקים. איש אחד מן המסובים, בליעל ולץ, ושמו אליעזר בן פועירה, קם ואמר לנשיא: לבם של הפרושים עליך! והוא המשיך: שמענו מן הזקנים, שאמך היתה נשבה בימי אנטיוכוס אפיפנס, ובן שבויה פסול לכהונה. דברי הבליעל הזה העליבו מאד את יוחנן. ואף על פי שבדקו ומצאו שאין לדבר שחר, מצאו פה הצדוקים מקום מתאים להטות את לב יוחנן לצדם, ונגד הפרושים. הצדוקים יעצו למלך, שהפרושים עצמם ידונו את דין אליעזר בן פועירה, אשר הוציא שם רע על הנשיא. הפרושים דנוהו כפי הדין של בוזה הנשיא למלקות ארבעים חסר אחת. הצדוקים השתדלו להוכיח ליוחנן, שהפרושים בלבם מסכימים לדברי הבוזה, כי ענשוהו בעונש של מלקות בלבד.

השפעת הצדוקים התגברה, ויוחנן הורקנוס בעצמו דבק בהם. הוא הרחיק את הפרושים מן הסנהדרין ובמקומם הושיב מן הצדוקים. הצדוקים היו עכשיו חפשים ויכלו לשלוט ולהשליט בארץ את החוקים הרצויים להם. דבר זה הרחיק את הפרושים, ואחריהם את העם כולו, מבית החשמונאים. ובזה שם יוחנן בעצמו קץ לימי הזוהר וההוד של החשמונאים. מעתה מתחילים חיכוכים וסכסוכים בין העם ובין הנשיא מבית החשמונאים, אשר החלו ללכת בדרך הצדוקים, נגדם לחמו אבותיהם, ואשר בנצחונם עליהם רכשו הם את אימון והערצת העם. מעתה שינו החשמונאים את כיוונם וקו פעולתם והעם הביט בצער ויגון על הבנים אשר לבית חשמונאים, שמשחיתים במעשה ידיהם את כל עמל אבותיהם ושמים אותו לתוהו. ומזמן שנמסר השלטון לידיהם של הצדוקים, חזר העם בשנית לגלגולי השעבוד על כל מוראותיו, החורבן וההרס הכרוכים בו.

דרכי חייהם של הפרושים והצדוקים היו שונות אילו מאילו מהקצה אל הקצה. הצדוקים עצמם הוכרחו להודות בגדלותם של הפרושים, שחייהם טהורים וצנועים, שהם דורשי טוב ואנשי חסד. כמה הצטיין הבית היהודי בטהרתו, שלוותו ושמחתו הקדושה, עד כי מרבית הנשים והבנות של הצדוקים נטו אחרי הפרושים, כי בחלה נפשן בדרך הצדוקים הקשה והאכזרית. כי הצדוקים היו למשל ולשנינה

בשחיתותם וקטנותם. נתאי הארבלי הורה לעמו: „עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן כל אדם לכף זכות". ויהושע בן פרחיה הורה: „הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע". בדבריו התכוון להשפעת היוונים בשעתם, ולהשפעת שכנים רעים בכל זמן. ולעומתם, הצדוקים, עינם היתה אך אל בצעם, וכשהצטרכו להגיע למטרתם היו נכונים להשתמש גם באמצעים בלתי כשרים, ובלבד למלא את רצונם. הפרושים, לפי שהיו מתונים בדין, השתדלו לא לשפוך דם. ואם לא עלתה בידם לחלץ אדם ממשפט מות, ואם הומת אדם אחת לשבע שנים, נקראה עדת השופטים אשר אז: „בית דין חובלנית", כלומר, מרבה לשפוך דם. הצדוקים היו דנים לפי „ספר הגזרתא" שעשו, שביסודו היו אכזריות וחמס, ועל כל דבר קל מיד היו מוציאים משפט מות.

בימים ההם היו גם כארבעת אלפים איש שנקראו איסיים. הם התרכזו במגזר אחד גדול, ולא היתה להם שום השפעה וקשר עם העם. הם התנזרו מהחיים, היו מסגפים את עצמם, וטובלים עצמם כמה פעמים ביום. הם חיו כולם חיי שיתוף. הכל היה שייך לקבוצה ולפרט לא היה שום דבר עצמאי. לא נשאו נשים, וסופן — גם של תורת הצדוקים וגם של האיסיים — שחלפו ועברו מן העולם, ואילו תורת הפרושים האמיתית נשארת וקיימת לעד.

ככת הרעה הזו של הצדוקים עוד לא קמה בישראל מאז. גם בימי הבית הראשון היה חלק מן העם שלא הלך בדרך התורה ולא למד מצוות ד׳, אבל לא עלה בלבבם להכריח את אחיהם הנאמנים ללכת בדרכם הרעה. הם לא זממו להעביר את כל העם על דתו. וכמובן שלא עלה על דעתם להלחם באחיהם, דמם ובשרם, בעזרת אויבי ישראל שמסביב. לעומתם, הצדוקים הרשעים, שמירת המצוות לא היתה אצלם שמירת דבר ד׳, אלא הדת היתה אצלם חלק מחוקי המדינה. והם כעומדים בראש המדינה היו חייבים לקיים את התורה עד כמה שהוכרחו לשמרה בגבול משרותיהם, אך בחייהם הפרטיים נהגו כל אחד ואחד כרצונו. וכדי שדרך חייהם בשמירת הדת תקבל תוקף מדיני, ביטלו בימי שלטונם את חוקי התורה ורצו להכריח את כל העם לבל ישמור על התורה. כת הצדוקים היתה ההמשך של כת המתיוונים הבוגדת והפושעת. לאחר כל התירותיהם ומזימותיהם נגד עמם וארצם, לפני תקופת החשמונאים, בהביאם את פורעניות השמד ומלחמות החורבן לארצם, לא שקטו גם עתה, לאחר נצחון החשמונאים, וזממו ליטול את השלטון לידם באמצעים אחרים. מעתה, שבני החשמונאים היו השליטים בארץ ולא היוונים, ידעו כי ישיגו את השלטון על ידי התקרבותם לצד החשמונאים עצמם, כדי ליטול אחר כך את השלטון בעזרתם הם. כת זו היתה כת מדינית, שהשתייכו אליה

רבים מבין אילי הזהב ואבירי ההון, שמטרתם האחת היתה להחזיק ברסן השלטון. כמובן שלא שלטו לטובת העם, אשר תחת שלטונם נשפך דמו כמים והארץ נהפכה לשממה; אלא השלטון היה להם לטובתם והנאתם הפרטית, ולטובת מטרתם זו לא התחשבו בשום דבר, ולא נרתעו גם מלערוך טבח ורציחות המוניות בעמם, להביא מלכים זרים לגבול ישראל ולהחריב את הארץ. ואותה כת פושעת הצליחה במזימותיה ובערמתה להכניס גם את בני החשמונאים עצמם תחת כנפיה.

אמנם, כפי שלמדנו, עוד בסוף ימי שמעון החלו כבר התועים והמתעים להרים ראש, עד כי אחת מן המתיוונים הצליח בערמתו לקחת את בתו לאשה, ואחר כך במעשי רצח כמעט שנטל את השלטון לידיו. תלמי, חתן שמעון, היה כל כך בטוח בשלטונו, עד כי לא חשש ועלה מיד לירושלים ליטול את השלטון לידו. ולולא יוחנן שהקדימו, היה מצליח בזממו. ואיך יתכן, כי ימסור העם את השלטון לידי רוצחו של שמעון החשמונאי הנערץ? אך כבר אז היתה מאחורי תלמי כת העשירים החזקה, אשר כל הזמן זממו ליטול את השלטון לידיהם. יוחנן, בנשיאותו אחר רצח אביו, נשא את דגל התורה ברמה, עמל לחזק את קיום המצוות, וחכמי התורה תפשו אז את המקום הראשון בממשלתו. אבל יחד עם זה לא יכל להתעלם מאותה כת העשירים בעלי היכולת, בניהם ובני בניהם של יוסף בן טוביה וחבריו, שהיוו את כת המתיוונים, וגם עתה היו בתוך עמם ולא אמרו נואש למזימותיהם, וליוחנן, בחזקו ובהרחיבו את ארץ יהודה, היתה דרושה אחדות מוחלטת של כוחות העם, והוא קווה להשפיע על הצדוקים לטובה בהתקרבו אליהם. הצדוקים מצדם גם הם היו מעוניינים להתקרב אליו, אך לא לקבל השפעה ממנו, אלא להשפיע עליו. והנה נעשו כמה מגדולי הצדוקים מאוהביו ויועציו הקרובים ביותר. אך טעות גדולה טעה יוחנן. הצדוקים הצליחו יותר ממנו. ותחילת השפעתם היתה ניכרת מיד בבניו הצעירים, שהיו עתידים להיות אחרי כן מלכי הארץ, ושגם בלעדי זה נטו אחר תורת הצדוקים, כלומר תורת היוונים המפתה. אחר כך הושפע גם יוחנן עצמו מהם. ומשנעשו הצדוקים ליועצי המלך הנאמנים, כאליעזר בן פועירה ויונתן הצדוקי, ואחרי כן דיוגנס ומרעיו, שהיו יועצי ינאי המלך, ניצלו את כח שלטונו של המלך, והשפיעו עליו למעשי אכזריות ורצח במתנגדיהם הפרושים. עצתם לא היתה לטובת העם, והם מצאו עכשיו את האפשרות למילוי תאוותיהם ומזימותיהם הרעות.

העם הביט בחרדה להתקרבות הזאת. כשקמו שנים מכהני הצדוקים אליעזר בן פועירה ויהודה בן פועירה ושלחו ידם באוצר המעשר, לא גער בהם הורקנוס, בהיותם מבאי ביתו. הדבר הזה היה רע מאד בעיני העם, וניבא להם רעות. אך לב

העם היה בכל זאת שלם עמו. הצדוקים חשבו תחבולות כדי להשניא ולהרשיע את העם ובמיוחד את חכמי ישראל על יוחנן. כי החכמים במעשיהם הטובים ובחכמתם היו המכשולים העיקריים בדרכם של הצדוקים. והנה הצליח זממם. יוחנן הזמין את חכמי ישראל למשתה וכו׳ וכו׳ כמסופר לעיל. והצדוקים הביאו את יוחנן לידי כך, שיבטל בעצמו את כל תקנות דרבנן שהנהיג, יסיר את חכמי הפרושים מכהונותיהם, והשלטון עבר למעשה לידי הצדוקים, ובעצת בן פועירה הרגו את חכמי ישראל והיה העולם שומם.

יז. אריסטובלוס הראשון

יהודה אריסטובלוס תופס את השלטון אחרי מות יוחנן. — הוא מתנהג כצדוקי לכל דבר. — כיבוש צפון הגליל. — רצח אנטיגנוס אחיו ומות אריסטובלוס. — אלכסנדר ינאי עולה על כסא המלוכה. — „רשע מעקרו". — מלחמותיו. — יהודה בסכנה, ושר צבא מצרים, היהודי חנניה, מציל אותה. — ינאי כובש את גדר ומבצר את חמת בעבר הירדן, רפיח, אנתידון ועזה בדרום. — ינאי מתעלל ברגשות העם בחג הסוכות בבית המקדש, בשעת נסוך המים. — העם מוחה וינאי עורך בו טבח. — צבא ינאי נוחל תבוסה בארץ גלעד, והמלך נמלט לירושלים. — העם מתמרד נגדו. — המרד נמשך שש שנים וגורם אבדון גדול בנפשות והרס רב. — דמטריוס, מלך סוריה, בא עם צבאו לעזרת המורדים. — אחר נצחון הצבא הסורי ליד שכם, בא מפנה בלב העם המשלים עם ינאי. — ינאי חוזר לירושלים ומוציא להורג שמונה מאות חכמים. — המלחמה וברית השלום עם מלך ערב. — ינאי מת במלחמה, במצור על רגב, בעבר הירדן. — לפני מותו הכיר בטעותו, מסר את המלוכה לאשתו שלומציון, ויעץ לה להרחיק את הצדוקים מהשלטון.

בראשית שנות שלטונו הצליח יוחנן במעשיו לטובת העם ובית החשמונאים. אף בסוף ימיו ובמותו, ג' אלפים תרנ"ד לבה"ע, (106 לפסה"נ, 176 לפחב"ש), הכין את הקרקע למלחמות הנוראות שבין הצדוקים והפרושים, ובא הקץ לתקופה החשמונאית הנאמנה. מעתה פרצו מלחמות פנים, וקרבות אחים אכזריים הילכו אימים בארץ. יוחנן הורקנוס השאיר אשה וחמשה בנים: יהודה אריסטובלוס, אנטיגנוס, ינאי, אבשלום וחמישי, שלא נודע שמו. לפני מותו מסר את השלטון לאשתו, ואת יהודה בנו הפקיד לכהן גדול בלבד. אבל יהודה לא הסתפק בכהונה. הוא תפש את השלטון בכח הזרוע, ושם את אמו ואחיו בבית הכלא. לא כבן יהודי המתחנך על ברכי התורה, אלא כצדוקי היה מסוגל למעשה זה. יהודה אריסטובלוס הלך בדרכי היוונים. גם את מטבעותיו טבע מצד אחד עברית ומצד אחד יוונית. על פי השפעת הצדוקים הוסיף עצמו גם את הכינוי „מלך", כדרך כל השליטים

בימים ההם. הוא עורר עליו בזה טינה בלב העם, על שהוא משתמש בתאר „מלך" המיוחד למלכות בית דוד בלבד. הוא המשיך בדרך הכיבושים והסיפוחים. הוא כבש את צפון הגליל, וכאביו הכריח את תושביו לקבל את הדת היהודית. המלך חלה מאד. יהודה אריסטובלוס שלח את אחיו אנטיגנוס (שרק אותו בלבד השאיר מכל אחיו כי אהבו וחילק עמו את המלוכה) לעבר הירדן, לארץ יטור, להלחם באחד משבטי הערבים. אנטיגנוס חזר אחר נצחון מזהיר, והעם קיבלו בהערצה וחיבה גלויה. פה מצאו אנשים שפלים, שקנאו בהצלחת אנטיגנוס, מקום להנקם ממנו. המלך שכב חולה, ואנטיגנוס הגיע בחג הסוכות לירושלים. מיד עלה למקדש, הדור בלבושו, להודות לד׳ על הנצחון, ולהתפלל לשלום אחיו החולה. אנשי מרמה באו לאריסטובלוס וסיפרו לו, כי בא אחיו בגאון לבית המקדש וכי הוא זומם להרגו וליטול את השלטון לידיו, והעם מקבלו בשמחה. המלך נואל להאמין לעלילת הזדון, ולמען נסותו, ביקש שיבוא לפניו אך בלי נשק, ואז ידע שלבו תמים עמו. וכדי להבטיח את חייו לכל מקרה, העמיד בסתר משומרי ראשו, וצווה עליהם לרצוח את אנטיגנוס במקרה שיבוא מזויין. אך שונאי אנטיגנוס מסרו לו את דברי המלך באופן מסולף, ואמרו לו כי המלך חומד לראותו הדור בכלי זיינו היקרים. אנטגינוס קיבל את דבריהם בפשטותם, ולא עלה בלבו כי הם טומנים לו פח. הוא הלך להתייצב בפני המלך ונשקו עליו. בדרך התנפלו עליו האויבים והמיתוהו. בשמוע המלך כי הומת אחיו, החל גונח דם ומחלתו גברה. הוא לא מצא מנוח מיסורי נפשו ומצפונו, ומת. כך בא הקץ על שני בני יוחנן, יהודה ואנטיגנוס. היתה זו גם אחת התוצאות של תורת יוון אשר הכניסה את זרע הפרוד בין שני האחים הנאהבים, הביאה את שניהם למות ואבדון.

אריסטובלוס מלך רק שנה אחת, ובמותו הגיע כסא המלוכה באופן בלתי צפוי לאלכסנדר ינאי שלא היה כלל וכלל מוכן ומחונך למשרה זו. ינאי נשא את אשת אחיו שלומציון, אחות שמעון בן שטח. כי מאחר שאחיו לא השאיר בנים, חייב היה ינאי לייבמה ולשאתה לאשה.

ינאי לא התחנך למלוכה, וכל שאיפות חייו היו כדרך היוונים למלחמות וכיבושים. ינאי לא הוכשר להיות מלך לימי שלום, הוא היה איש מלחמה ורוב ימיו חי בשדות הקרב. יוחנן הורקנוס לא אהב את בנו השלישי, והרחיקו ושלחו לגליל. יתכן כי ראה כבר אז, כי בבנו זה טמון מוקש. ואמנם מעשיו בעתיד הוכיחו כי צדק אביו, והעם פסק אחרי כן: יוחנן הורקנוס צדיק מעיקרו היה — וינאי — רשע מעיקרו היה. למרות שיוחנן סטה בסוף ימיו מן הדרך, אבל מעיקרו צדיק היה; לא כן ינאי. אשר היה רשע ביסודו.

ינאי התחיל את מלכותו במלחמות. ראשית פנה לערי החוף. מלבד יפו ועוד ערים מספר שהשתייכו ליהודה, שאר ערי החוף היו מיושבות בעיקר על ידי יוונים וצידונים, והמסחר פרח ושגשג שם. ינאי עלה על עכו, הנמל הגדול ביותר אז בארץ. אנשי העיר ביקשו את עזרת תלמי לתירוס, שאמו מלכת מצרים גירשה אותו מן הארץ, והוא שמח עתה לפרוץ לארץ ישראל ולהתקרב משם למצרים. תלמי בא בצבא רב וינאי הוכרח לסגת. ינאי כרת ברית עם תלמי, אך הוא לא חזר ממטרתו. בסתר שלח וביקש עזרה ממלכת מצרים. המלכה חששה אמנם להתקרבות בנה ושלחה לקראתו צבא. בהיוודע הערמת ינאי לתלמי, כעס ביותר ועלה על הגליל. בכל מקום בואו השחית והחריב. הוא צווה לעשות שפטים נוראים בנשים וטף, למען הפיל חיתתו על יושבי הארץ. על שפת הירדן נפגש עם צבא ינאי. שני הצדדים לחמו בגבורה רבה, אך לבסוף נצח תלמי ועשה הרג רב ביהודים. במלחמת ינאי עם תלמי לתירוס נהרגו כשלושים אלף איש. תלמי כבש את עכו ואת עזה, וחרבו התנופפה על מושבי בני ישראל. אך הנה הגיע הצבא המצרי, אשר בראשו עמדו שני שרי הצבא היהודים: האחים חלקיהו וחנניה, מבני חוניו הכהן הגדול. אחרי מלחמה כבדה גירשו את תלמי מן הארץ וכבשו את עכו. יועצי המלכה יעצו לה, שתנצל את ההזדמנות ותכבוש עתה את כל ארץ יהודה, והמצרים יחזרו להיות השליטים בארץ זו. אך פה הראה חנניה את עמידתו האיתנה והאמיצה לטובת אחיו, ואיים על המלכה שבמעשה זה יסורו כל יהודי מצרים ממנו, ואף הוא לא יעמוד בראש צבאותיה. המלכה לא פיללה שהוא יתנגד לזה כל כך, והיא גאותה וחזרה למצרים, לאחר שכרתה ברית ידידות עם ינאי. כך הציל השר חנניה את העם מהסכנה שרחפה עליו מתאוות כיבושיו של המלך ינאי.

אך מעתה, לאחר שסרה הסכנה ולא הרגיש בה עוד, חזר ינאי ביתר התלהבות לכיבושיו. בעבר הירדן כבש את הערים גדר ומבצר חמת, במחיר אבידות רבות. ינאי שב לחוף הים וכבש את רפיח, אנתידון ועזה. מצור עזה נמשך שנה שלמה. ינאי השתמש גם בחיל שכירים מבני אסיה הקטנה. לעומת הדם הרב שנשפך במלחמות ינאי, היו תוצאות המלחמות מעטות. ובכלל זה לא גרס העם את המלחמות המרובות ללא ערך. וכי זו היתה תכלית המדינה החשמונאית?

והנה הגיע חג סוכות של השנה התשיעית למלכות ינאי. תמיד היה חג הסוכות מצטיין בשמחתו היתרה. השמחה הגיעה לשיאה בשמחת בית השואבה, בעת ניסוך המים. והנה התכונן ינאי להתעלל ברגשות העם דוקא בחג זה, ובדבר המקודש מאד בעיני העם. ינאי הכין את השכירים מראש, כי ידע שהעם לא יוכל לחשות למעשה זה. ברצותו להדגיש בפני עם ועדה את השתייכותו המוחלטת

לצדוקים, כשהגישו לו את המים לא נסך אותם כדין על המזבח, אלא נסכם על רגליו. העם התרגש מאד בראותו את מלך ישראל מרים יד בתורת ד׳ נגד כל העם בבית המקדש, בדבר שהיה מקודש ושימש מקור לשמחתו. מרוב הזדעזעותם החלו לזרוק במלך את אתרוגיהם ולולביהם. המלך צווה מיד על גדוד שכיריו הפראים שהיה מוכן אתו, להתנפל על העם במקדש ד׳, בהיות המוני העם בלתי מוגנים ומלבד אתרוג ולולב לא היה בידם דבר. חייליו הרגו ששת אלפים במקדש ובעזרות. לאחר הרג זה גברה מאד כלפיו משטמת העם, ואותות מרד בצבצו ועלו בשמי יהודה.

המלך לא ישב זמן רב בירושלים, והוא חזר לשדות הקטל. הערבים התחילו לעלות ולהצליח בכיבושים, על חשבון מלכות סוריה המתפוררת. ינאי עלה עליהם בעבר הירדן, בארץ גלעד, והנה הוקף הוא וחילו בבקעה צרה ועמוקה בלי יכולת להחלץ. כל צבאו הוכה, רק הוא הצליח להמלט ירושלימה. העם דאב על אחיו שאבדו במלחמה וראה במלחמותיו חורבן לעם. ואיך יכל העם לחשות, בהשתרר עליהם מלך עם מפלגה קטנה של עשירים, המתעללים בעם כרצונם? העם נוכח, כי הדרך היחידה וההכרחית להשיג את חרותו בארצו היא להוריד את המפלגה הזו מן השלטון. ובבוא המלך, קיבלו העם באיבה גלויה ובמרד. לשרות המלך עמד חיל השכירים הרב מבני אסיה, שהמלך כבר השתמש בו נגד עמו. כח העם לעומתם לא הספיק, וגם הם היו זקוקים לחיל שכירים נוספים. גם העם לקח חיל נכרים ועל יסוד ברית שנכרתה בין העם ומלך סוריה, עלה עם צבאו ארצה. דמטריוס בא בשנה ששית למרד. המלך לא נסוג במשך הזמן הזה מכל מעשי אכזריות, וכחמישים אלף יהודים מתו במלחמת שש השנים הללו. מחשבות חרטה החלו עולות בלב המלך אשר איבד כל כך הרבה מאחיו, והציע לעם לכרות עמו ברית שלום. לב העם היה כל כך כאוב והשיבוהו: רק במותך שלום לנו. בבוא דמטריוס נטש הקרב ליד שכם. ינאי אבד את צבאו במלחמה והוא עצמו נס להרי אפרים. רחמי העם נכמרו על מלכם, אשר מצאצאי האבות החשמונאים הנערצים, וששת אלפים איש עברו מיד לצדו של ינאי. מלך סוריה בראותו את יחס העם למלכו שזה עתה נלחם בהם, הבין כי אין כלל לב העם להביא כליה על המלך, וחזר מיד לארצו, בפחדו שעם ישראל יתחבר עם מלכו נגדו. עתה האמין העם, כי מאחר שינאי נוכח שבידיו לשים קץ למלכותו, ישתדל לשמור על אימון העם אליו ולא יוסיף בדרכיו הרעות. אך מיד נוכחו, כי לא במלחמה אלא דוקא בשלום ששבו ועשו עמו גרמו רעה לארץ.

הצדוקים, בראותם סכנה לשלטונם, הסיתו מיד את המלך בעמו, ומיד בחזרו לירושלים ערך את הטבח הנורא של שמונה מאות חכמי ישראל. בעצת יועצו,

דיוגנס הצדוקי, צווה המלך לצלבם ברחובה של עיר, לאחר ששחט לעיניהם את נשיהם וטפם. ובאותו זמן ערך המלך משתה לאוהביו. בליל מעשה הרצח הנורא ברחו מירושלים בלבד שמונת אלפים איש. רבים מן הבורחים נפלו חללים בדרך בחרב שבטי הלסטים, והשאר חיו חיים קשים ומרים. וגם בארצות גלותם עוד הוסיף המלך לרדוף אותם. לאחר הכרעת המרד חזר ינאי למלחמות, והפעם לא מלחמות כיבוש אלא מלחמות הגנה. למלך סוריה, אנטיוכוס ה־12, היתה מלחמה עם חרתת מלך ערב, שעלה וכבש חלקים רבים ממלכות סוריה המתפוררת.

אנטיוכוס ביקש לעבור דרך גבול יהודה ולהלחם במלך ערב. ינאי התנגד לעשות את ארץ יהודה לשדה מלחמתם, ולמטרה זו צווה ינאי להעמיק לחפור באדמה ברוחב של מאה וחמישים מטר. החפירה נמשכה מיפו עד פנים הארץ. לאורך התעלה הזו נבנתה חומה חזקה עם מגדלי עץ, כדי לעצור בפני חילות אנטיוכוס. אך אנטיוכוס שרף את המגדלים והעביר את חילו דרך ארץ יהודה, (ג׳ אלפים תרע״ד לבה״ע, 86 לפסה״נ, 156 לפחב״ש). אנטיוכוס נחל תבוסה במלחמה ונהרג בה. והנה קם אויב חדש ועצום, וינאי נוכח שמלך ערב עתיד לעלות גם לכבוש המערב, כלומר ארץ ישראל. לבסוף פרץ קרב ביניהם בין יפו וירושלים. ינאי הוכה והוכרח לכרות ברית עם מלך ערב. בסוף ימיו הצליח ינאי בכיבושיו (תרע״ז—תר״פ לבה״ע, 83—80 לפסה״נ, 153—150 לפחב״ש). ובימיו הגיעה מלכות ישראל כמעט לגבולותיה ההיסטוריים.

כאביו, גייר גם ינאי את יושבי הערים הנכבשות. כל ימי ינאי היו במלחמות, וגם את מותו מצא במלחמה. בשנותיו האחרונות חלה בקדחת. ולמרות התקפת הקדחת יצא לעבר הירדן ושם מצור על העיר רגב. מצבו נעשה אנוש, והמלכה שלומציון באה לבקרו במחנה. ימיו היו ספורים. בערוב ימיו הכיר בעוונו בהרחיקו את הפרושים ובהלחמו בהם. הוא נוכח, כי הדרך האחת והיחידה היא דרך התורה — דרך הפרושים. לפני מותו מסר את המלוכה לאשתו ויעץ לה, שדעת הפרושים תהיה היסוד למעשיה. הוא ביקש ממנה, כי לאחר מותו תמסור את גופו לפרושים שיעשו עמו כרצונם, ועוד ביקש ממנה, שתעלים את דבר מותו מן הצבא עד לכידת המבצר. הוא מת ודבריו האחרונים היו: אל תיראי לא מן הפרושים ולא מן הצדוקים אלא מן הצבועים, שעושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס. הוא מת בשנת הארבעים ותשע לחייו לאחר שמלך עשרים ושבע שנה. (ג׳ אלפים תרפ״ד לבה״ע, 76 לפסה״נ, 146 לפחב״ש). המלכה העלימה את מותו עד לכידת המבצר. אחר הנצחון הביאה את גופת בעלה לירושלים. היא מסרה לעם את דברי המלך לפני מותו. העם התפייס עמו וקברוהו בכבוד רב.

יח. מצב העם וחכמי התורה תחת ממשלת הצדוקים בימי ינאי

בעזרת אחותו, המלכה שלומציון, מקבל ר׳ שמעון בן שטח השפעה בבית המלך. — ר׳ שמעון בן שטח מטהר את הסנהדרין מהצדוקים, ומעמיד את ר׳ יהושע בן פרחיה בראשה. — התפשטות הנזירות כמחאה נגד הצדוקים ההולכים בדרכי היוונים. — הצדוקים מסיתים את ינאי נגד ר׳ שמעון בן שטח, והוא נאלץ לעזוב את הארץ. — בחזרו עומד ר׳ שמעון בן שטח בראש הסנהדרין, יחד עם ר׳ יהודה בן טבאי.

בראשית ימי ינאי, לאחר שהמלכה שלומציון הוציאה אותו ממאסרו, היה יחס ינאי לחכמי התורה נוח למדי. חכמי ישראל יכלו לשוב למקומם לאחר שברחו בסוף ימי יוחנן הורקנוס מן הארץ. אך בסנהדרין — המוסד המקודש ובית הדין העליון, ישבו הצדוקים. ספר „הגזרתות" שלהם הפיל חללים וקבע משפטי עושק בקרב העם. בהשפעת המלכה שלומציון על המלך הצליחה להשיג עמדה בבית המלכות לאחיה, הוא ר׳ שמעון בן שטח. הוא היה היחיד מחכמי ישראל שישב בסנהדרין. גם זה היה הישג גדול בימי ינאי וממשלת הצדוקים. בשעת המשפטים בסנהדרין נוכחו גם המלך והמלכה. חכמתו של ר׳ שמעון בן שטח עמדה לו להוציא אחד־אחד את כל הצדוקים אשר ישבו בסנהדרין, מבלי שהרגישו תחילה בדבר. ר׳ שמעון נתן תחילה לצדוקים לפסוק את הדין ואחר כך העמיד בפניהם שאלות, וביקשם שיראו לו את המקורות לפסקם. הצדוקים שלא ידעו ולא הבינו בדיני התורה, לא ידעו מה לענות לו. כך הגיע המצב, עד כי גם המלך בעצמו הוכרח להודות בצדקות ר׳ שמעון בן שטח, וצווה להוציא את הצדוקי ולמנות במקומו אחד מן הפרושים, יודעי דת ודין. כך טוהרה הסנהדרין עד אחד מכל הפסולים להוראה, והיא חזרה להיות מוסד עליון על טהרת הקודש. ספר ה„גזרתות" בטל מאליו.

שמעון בן שטח קרא עתה לרבו, ר׳ יהושע בן פרחיה, אשר ברח בימי יוחנן הורקנוס לאלכסנדריה, והושיבו בראש הסנהדרין, והוא עצמו המשיך והיה אחד משבעים חברי הסנהדרין. אבל גם אחר זה הוסיפו הצדוקים להיות השליטים במדינה: הממשלה היתה בין כך בידם, ולא היה חשוב להם ביותר, שהסנהדרין

תהיה צדוקית בעיקרה. אבל מהר מאד השתנה גם היחס הזה. בהשפעת הצדוקים החלו הרדיפות הקשות, והמלכה לא יכלה שוב להשפיע על ינאי.

הצדוקים כלאו את הרוח הישראלית ולא נתנו לקול התורה להשמע מבתי המדרשות. אך הרוח הזו התבצרה עוד יותר בפנימיותם ובנפשם. ולעומת התפשטות דרכי היוונים בקרב המלך ומקורביו על קלות דעתם והוללותם, קמו ועלו שלש מאות נזירים אשר מלאו ימי נזירותם ובאו לשמעון בן שטח. בזמנים כתיקונם. לא היתה דעת החכמים נוחה ביותר מנזירות והתנזרות. אך בימים אלה, כשמשובות היוונים פרצו קדימה, היו המה סמל לרוח האמונה והתום לנערי ישראל, שומרי אמונים, אבל יד הנזירים לא השיגה כסף להבאת קרבנם. שמעון בן שטח סיפר למלך על הדבר ואמר, שאם יתן המלך את מחצית הקרבנות, ארבע מאות וחמשים בהמה, יתן הוא את המחצית השניה. ינאי נתן לו את מחציתו. למאה וחמשים איש, אשר נפלאה מר׳ שמעון בן שטח להתיר את נזירותם, נתן את הקרבנות של ינאי. ואת המחצית השניה התיר בחכמתו ופטרם מהבאת קרבן. וכך קיים את דבריו למלך; את המחצית הראשונה פטר ינאי בעשרו, ואת המחצית השניה פטר הוא בחכמתו. דעת הצדוקים לא היתה נוחה מהנזירות התמה שהיתה ההפך הגמור ממעשי הוללותם הרעים. הם ביקשו תואנות איך להרחיק את ר׳ שמעון בן שטח מבית המלכות, כי הוא בצדקתו וחכמתו הגדולה היה להם למעצור נמרץ בדרכיהם הרעות. הם באו אל המלך ואמרו לו, כי גנב ר׳ שמעון את לבו ורק מאה וחמשים איש מלאו ימי נזרם. חמת ינאי בערה בו על חכמי הפרושים, ושמעון בן שטח, למרות הגנת המלכה עליו, הוכרח לברוח מפני המלך. שמעון בן שטח, שנאמר עליו בברייתא: „והיה העולם משתומם (על הריגת חכמי ישראל) עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה״, הוכרח גם הוא לברוח עתה מן הארץ, ועבד בגולה עבודה גופנית מפרכת כדי למצוא מחיתו. בגמרא מסופר, כי אירע ושמעון בן שטח קנה מישמעאלי אחד אתון. והנה נמצאה מרגלית יקרה באוכף. ר׳ שמעון החזיר את המרגלית לנכרי, (שגם הוא לא ידע על המציאה כי כך קנה אותו מאחר), באמרו שהוא קנה מן הגוי את האתון בלבד ולא המרגלית. בראות הנכרי את המעשה הנשגב הזה קרא מתוך התרגשות „ברוך אלקי ישראל״... ור׳ שמעון בן שטח אמר, כי יקרה לו הודיה זו של הנכרי יותר מהמון כסף ומרגליות.

והנה בקרו שרי פרס אצל ינאי המלך ובראותם כי נפקד מקום ר׳ שמעון בין שרי המלוכה, שאלו את המלך על השר החכם שהנעים להם ישיבתם בביקורם הקודם אצל המלך. לאחר שבקשו מאד לראותו, צוה המלך על ר׳ שמעון לחזור

לארץ יהודה, בהבטיחו לו, כי לא תאונה לו רעה. ר׳ שמעון נשאר מעתה בארץ. ר׳ יהושע בן פרחיה נפטר כבר אז, ור׳ שמעון עומד מעתה בראש הסנהדרין. ורק אחרי מות ינאי חזרו חכמי ישראל לארצם. ר׳ שמעון שלח וקרא לר׳ יהודה בן טבאי חברו שהיה באלכסנדריה, ומימי שלומציון עמדו שניהם בראש הסנהדרין.

יט. מלכות שלומציון וממשלת הפרושים

תקופת שלום בארץ תחת שלטון הפרושים. — התקנות לטובת האשה. — המסע נגד המכשפות באשקלון ונקמתו בר' שמעון בן שטח. — הצדוקים מקבלים לידיהם את ערי המבצר. — התגברות הצדוקים בסוף ימיה. — מות המלכה שלומציון.

עתה, לאחר תקופה סוערת, עלתה אשה לשלטון. תשע שנות מלכותה היו לעם שנות מנוחה ושלוה אמיתית, חלף כל המלחמות והמהומות שהיו בחיי בעלה. הפרושים שלטו למעשה בימי שלומציון, והמלכה לא עשתה דבר בלי ידיעתם ועצתם. תקופת הזוהר והשלוה תחת ממשלת הפרושים בימי שלומציון, ולעומתם הימים השחורים והמרים לעם בזמן שלטון הצדוקים, הם עדות נאמנה כי רק דרך התורה — דרך הפרושים היא הערובה לחיי שלום ומרגוע. תקופה קצרה זו של תשע שנות שלטונה היתה התקופה המזהירה ביותר בכל הבית השני. הצבא, אשר עמד עתה לרשות העם, היה כפול במספרו מצבא ינאי, ולמרות זה היה שלום ושלוה, והארץ החרבה ממלחמות, שבה ונתנה יבולה בשפע רב.

ינאי הניח שני בנים: הבכור הורקנוס, אשר היה טוב מזג אך רפה רוח ולא הצליח למלוכה, והשני אריסטובלוס, שהיה ההפך ממנו, אמיץ לב ואיש מלחמה, אך סוער ונלהב ממנו ביותר. שלומציון מסרה את הכהונה להורקנוס הבכור, ואריסטובלוס סולק לגמרי מן השלטון. עתה, אחר מות המלך, יכלו כל היהודים אשר ברחו מארצם לשוב אליה. כאמור, ביקש שמעון בן שטח מחברו יהודה בן טבאי שיחזור לירושלים וימלא את מקומו בראש הסנהדרין. עכשיו עמדו בשנית בראש העם שני חכמי ישראל, יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח, ונהלו את העם בחכמה ובמשפט. דיוגנס וחבריו הצדוקים, אשר אשמו בעצתם הרעה למלך לצלוב את שמונה מאות הפרושים, הומתו, ושאר הצדוקים הורחקו וסולקו. לאחר תקופת שלטון הצדוקים, נמצא המצב הרוחני והתורני ירוד ומוזנח. שוב היתה התרשלות חזקה בחינוך הדור הצעיר. „והעמידו תלמידים הרבה", היה עכשיו צו השעה. בימי ר' שמעון בן שטח הגיעה התפתחות בתי הספר לשיא גבוה ביותר. כל הילדים הצעירים מגיל שש ושבע חזרו לבתי הספר ללמוד את התורה שבכתב ואת התורה שבעל פה. גם מצבה החוקי של האשה היה חלש מאד, ולפי תורת הצדוקים היה

נקל מאד לגרש אשה ולישא במקומה אחרת. ואחת התקנות החשובות שתקנו בימים ההם היתה: שכל נכסי הבעל היו מעתה אחראים לכתובה של האשה, וממילא לא יהיה נקל לבעל לגרשה. המתינות בדין וחקירות העדים, בזמן שרבו מאד עדי השקר, היו אחת הסגולות והתכונות החשובות של חכמי ישראל. יהודה בן טבאי אומר: „אל תעש עצמך כעורכי הדינין, וכשיהיו בעלי הדין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים, וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין כשקבלו עליהם את הדין״. שמעון בן שטח אומר: „הוה מרבה לחקור את העדים והוה זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר״. ומסופר בגמרא על ר׳ יהודה בן טבאי, שבמשפט נמצא העד עד שקר, ור׳ יהודה חייבו מיתה, כפי שזמם לרעהו. העד הומת. ר׳ שמעון לא נמצא בעיר בשעת המשפט ובשמעו על הדין הזה, העיר את אזנו של ר׳ יהודה כי דין העד היה אמנם למיתה, אך קודם היה צריך להוכיח גם את אשמת העד השני. ומאז היה אותו צדיק משתטח כל יום, עד יום מותו, על קברו של העד הרשע, בוכה תמרורים ומבקש מחילתו.

לאחר שלטון הצדוקים ורוח יוון, פשה שנית נגע הנשים המכשפות ומבצרן העיקרי היה עיר אשקלון. כדי לשים קץ אחת ולתמיד לנגע זה, צוה ר׳ שמעון בן שטח ונתפשו ונתלו שמונים מכשפות באשקלון. כדי להנקם בו העמידו שאר המכשפות עדי שקר בבנו יחידו של ר׳ שמעון והאשימוהו בחטא שענשו עונש מות. בשעה שהוציאוהו להורג התחרטו העדים והודו כי העידו עדות שקר וכי הנאשם הוא זכאי בהחלט. השופטים אמרו לזכותו, אך פה הרים הנאשם קולו ואמר כי לפי דעת הפרושים „אין העדין מגידים וחוזרין ומגידים...״ ולאביו פנה ואמר: „אבא, אם בקשת להביא תשועה על ידך, עשה אותי כאסקופה הנדרסת״. פה רואים את גודל נפשם של אנשי התורה: הבן מוסר את נפשו והאב כובש רחמיו למען שמירת חוקי התורה ודברי החכמים.

עוד אחת מתקנותיהם החשובות היתה התקנה הבאה: מתמיד העלה כל איש מישראל, מבן עשרים שנה ומעלה, מחצית השקל לאוצר בית המקדש, לקופת הצבור בשביל הקרבנות. כסף לקרבנות בא רק מכסף הצבור כולו, כי בקרבנות התמידין חייב העם כולו. ומכל מקומות מושבותיהם שלחו בני ישראל את השקלים. התרומות לאוצר הלשכה רבו מאד, והמקדש היה מפורסם בעשרו הרב אף גם בין הגוים. בכל עיר ועיר נקבע מרכז מיוחד לאוסף התרומות. משם נשלחו הכספים בידי אנשים חשובים נשואי פנים לירושלים. ופעמים רבות הוצרכו להביא את הכספים המרובים אשר מחוץ לארץ בלוית חיילים, כדי לשמור עליהם משודדים ולסטים. מאחד באדר היו משמיעין על השקלים, ומחמשה עשר בו החלו באוסף התרומות. השקלים

מיושבי הארצות הסמוכות הגיעו בימים הסמוכים לחג השבועות, ומיושבי הארצות הרחוקות הגיעו עד חג הסוכות.

הצדוקים התנכלו לאוצר הכסף הרב הזה. ועוד בימי היוונים, בכעסם על חוניו הכהן הגדול שבימיהם, שהיה נאמן לתורת ד׳, באו והודיעו לשר הסורי על האוצר הגדול הזה וכדאי לו לקחתו לטובת המלך וכו׳ כדלעיל. עתה, ברצותם להעמיד את הרכוש הזה לטובתם, באו מצד אחר וטענו בטענות כוזבות שהביאו מן התורה בקשר לכספי הקרבנות מהצבור, בחשבם שעל ידי כך ישאר ויעמוד כסף האוצר הרב לרשותם. ומסופר במגילת תענית: „...וכגברו עליהם ונצחום התקינו שיהיו שוקלין שקליהן ומניחין אותן בלשכה והיו תמידין קרבין משל צבור. וכל אותן הימים שדנום עשאום יום טוב״. כלומר, אחר ויכוחים בין הצדוקים והפרושים שמונת ימים עד שנצחום, תיקנו בשנית „שיהיו שוקלין שקליהן ומניחין אותן בלשכה...״, כי בראות העם את תעלולי הצדוקים, מנעו ולא הביאו אף כסף השקלין כתמיד, ולא הניחוהו בלשכה, אלא העבירוהו חלקים־חלקים קטנים למקדש. ומעתה, הניחו בשנית בשלמות את כל כסף השקלים בלשכת האוצר שבבית המקדש.

בימי המלכה שלומציון היה שובע ושפע יוצא מגדר הרגיל, עד כי הניחו לדורות את „החטים שהיו ככליות, שעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב״. הארץ נשמרה מפגע המלחמות ושלום ושלוה שכנו בה. בשנת ג׳ אלפים תר״צ לבה״ע (70 לפסה״נ, 140 לפחב״ש), עלה גם על יהודה המלך האדיר טיגריס הארמני ושם מצור על עכו. המלכה ביקשה לקדם את הרעה ושלחה אליו מתנות יקרות מאד, כדי להטותו לשלום. ובין כך ובין כך התקיפו הרומאים את ארץ הארמנים. והמלך שב מיד לארצו. יחס המלכה לצדוקים לא היה כיחס בעלה לגבי הפרושים. הצדוקים הצליחו ליטול את מבצרי הארץ לידם בתואנות בגידה בארצם. הם אמרו למלכה, כי אם לא תמסור בידיהם את המבצרים, יעברו למחנה שכנגד, למלך הערבים. הצדוקים, אשר רצו להשיג השלטון על העם, היו תמיד מוכנים לבגוד בו, כשלא נתן להם מבוקשם. הם גם אמרו, כאילו אינם בטוחים בחייהם אלא בערי מבצר בלבד, דבר שאין לו כל יסוד. הצדוקים התגברו בסוף ימיה. שמעון בן שטח מת עוד בחיי המלכה. ויתכן כי אז יכלו להפיק זממם מן המלכה הזקנה, בעזרת בנה אריסטובלוס שעמד בראש הצדוקים. היא מסרה להם את כל ערי המבצר בארץ, מלבד שלשה המבצרים החזקים ביותר ששם נמצאו אוצרות המלחמה, ושעליהם עמדה המלכה בתוקף ולא מסרה אותם לידיהם. ואמנם מהר ניחמה על מעשיה אלו, כי על ידי זה מסרה להם בעצם ידיה את מפתח הארץ.

אך אז היה כבר מאוחר מדי. בסוף ימיה, כשחלתה המלכה, קשרו הצדוקים ואריסטובלוס בראשם, ורצו לסלק את הורקנוס וליטול את השלטון לעצמם. אריסטובלוס יצא מירושלים והלך ולקח תחת רשותו עשרים ערים בצורות. ראשי המבצרים הצדוקים מסרו לידו את המבצרים, וכך היתה כמעט רוב הארץ בידו. בירושלים קמה בהלה. הורקנוס ואנשיו שאלו את המלכה הגוססת מה לעשות. המלכה ענתה להם, כי עליהם למצוא את דרכם בעצמם, היות ויש להם האפשרות להכריע את המצב בכח הצבא והכסף הרב העומד לרשותם. המלכה מתה בשנת ג׳ אלפים תרצ״ג לבה״ע (137 לפחב״ש, 67 לפסה״נ). מלחמת אחים עמדה להתחולל מחדש בארץ יהודה, שנחה ושקטה זה עתה אך מעט.

כ. מלחמת האחים החשמונאים

מלחמת האחים הורקנוס ואריסטובלוס. — תככי אנטיפטר האדומי. — המלחמה מתחדשת. — השר הרומאי מכריע. — פומפיוס עולה על ירושלים. — המצור. — הרג הכוהנים ביום הכפורים.

אחרי מות המלכה שלומציון הוכתר הורקנוס, הכהן הגדול, גם למלך יהודה. אריסטובלוס, שהכין את המרד עוד בימיה האחרונים של אמו המלכה, עלה עתה למלחמה על הורקנוס. על יד יריחו פרץ הקרב בין מחנות שני האחים. רבים מאנשי הורקנוס בראותם את מלחמת הגבורה של אריסטובלוס עברו לצדו. אריסטובלוס נצח במלחמה זו והורקנוס נמלט לירושלים למצודת המקדש. את אשת אריסטובלוס ובניו לקחו אתם במעצר. הורקנוס היה מוכן להתפייס עם אחיו. ואמנם האחים כרתו ברית, שלפיה: אריסטובלוס נעשה המלך והורקנוס נושא את כתר הכהונה. להידוק השלום נשא אלכסנדר בן אריסטובלוס את אלכסנדרה בת הורקנוס לו לאשה. והשלום היה עתיד לחזור על מקומו.

אך הנה קם ליהודה שונא חדש, אשר היה חזק גם מאריסטובלוס והצדוקים ששאפו למלכותו, ואשר אף הוא לא נרתע ללכת בדרכי מזימות ולאחוז בכל האמצעים ובלבד להגיע לשלטון. אנטיפטרוס האדומי, אשר ירד עתה מגדולתו כאשר וויתר הורקנוס על המלוכה, הרחר את השלום. עתה באו התוצאות הרעות והמרות שבמעשה גיור האדומים בימי יוחנן הורקנוס. משפחת אנטיפטרוס היתה משליטי האדומים, שאחרי התגיירותם התחילו להתקרב למשפחות העשירות שביהודה. משפחה זו, שהצטיינה ברצון חזק ומזימות, הצליחה להשיג את משרת הנציבות על אדום. בימי אלכסנדר ינאי ואח״כ בימי שלומציון וכשעברה המלוכה לידי הורקנוס, נודעה להם השפעה חזקה בעניני המלוכה. בהיות הורקנוס רפה רצון, ואנטיפטר הצליח לקנות את לבבו במזימות ודברי חנף והיה לידידו ויועצו הנאמן ביותר. במלוך הורקנוס קיווה אנטיפטר להיות השליט למעשה. והנה נהפכה הקערה על פיה ואריסטובלוס עלה לכסא המלוכה. אנטיפטר ידע, כי שלטונו ישים קץ לתקוותיו המדיניות. לכן הסית מידי פעם בפעם את הורקנוס נגד אחיו ובדברי חנף ואיום השפיע עליו, עד שבגד הורקנוס בברית אחים ולילה אחד נמלט עם ידידו

האדומי למלך ערב. לאחר שהבטיח לו אנטיפטר, שבעלותו למלחמה על אריסטובלוס, יחזיר לו את שתים עשרה הערים שכבשן אלכסנדר ינאי מן הערבים, עלה חרתת מלך ערב בצבא רב על אריסטובלוס (ג׳ אלפים תרצ״ד-תרצ״ה לבה״ע, 136—135 לפחב״ש, 66—65 לפסה״נ). אריסטובלוס ניגף ונשגב במצודת המקדש. הערבים עם מצדדי הורקנוס הגיעו ושמו מצור על הר הבית.

בירושלים עמדו עתה במערכה אחים מול אחים, שנלחמו איש ברעהו. המצור על המקדש נמשך זמן רב. הגיע חג הפסח ונשבתה גם העליה לרגל, בהיות המלחמה נטושה סביב העיר. והנה תמו הכבשים בשביל קרבנות התמידין. הנצורים ביקשו ממחנה הצרים שישלחו להם בהמות והם ישלשלו להם מעות ככל שישיתו עליהם. הם הסכימו וקבעו מחיר עצום ומופרז עבור כל בהמה. והנה בעצתו הרעה של זקן אחד, ויתכן מאד כי בעצתו של אנטיפטרוס, שאמר „כל זמן שעוסקים בעבודה אינם נמסרים בידכם״, כששלשלו הנצורים למחרת את הדינרים, העלו להם חזיר. חילול הקודש הנורא הזה הדהים וזעזע את העם. בגמרא מסופר: „כיון שהגיע החזיר לחצי החומה, נעץ צפרניו בחומה ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה״. המעשה הזה ניבא רעות לעם. המצור עוד נמשך. והנה חיפשו ומצאו אנשי הורקנוס את חוני המעגל שכל העם האמין בצדקתו הרבה וכח תפילותיו הזכות. אנשי הורקנוס ביקשו ממנו שיתפלל לתבוסת הנצורים. אותו צדיק נשא עיניו לשמים ואמר: רבונו של עולם העומדים מסביב לי, בני עמך הם, והנצורים — כהניך הם, אנא אל תמלא מה שהללו מבקשים על הללו״. ובצאת התפילה הזכה הזו מפיו, מסופר, שהתנפלו עליו והרגוהו.

אך לא עברו עוד ימים רבים וההכרעה נפלה על ידי צד שלישי, שבא ונטל הכל תחת ידו. רומי האדירה פרשה ממשלתה על ארצות הקדם. עתה עמדה לפני ממלכת סוריה המטה ליפול. והנה הלכה והתקרבה גם ליהודה. בראש צבאות רומי עמד שר הצבא הגדול פומפיוס.

בהתקרב סקברוס, אחד מפקידי הרומיים אוהבי הבצע, ליהודה, קיבלו אותו שליחי שני האחים, שביקשו כל אחד את עזרתו. אריסטובלוס הבטיח לציר הרומאי ארבע מאות ככר כסף. הרומאי קיבל את הצעתו והודיע לחרתת מלך ערב, שאם לא ימשוך ידיו מן המלחמה ייחשב אויב רומי. המצור הוסר מיד, אריסטובלוס רדף אחר הערבים והיכם, והמלוכה עברה לידיו.

בשנות ג׳ תרצ״ו—תרצ״ז לבה״ע (134—133 לפחב״ש, 54—63 לפסה״נ) גמר פומפיוס את כיבוש סוריה, ויהודה נתקרבה לגבולות ממשלת רומי. גם יהודה עמדה להיכבש על ידי פומפיוס. מלחמות האחים קירבו את שעת הכיבוש והביאו בעצמם

את הכובש לגבולם. שליחי אריסטובלוס והורקנוס באו והתייצבו בפני פומפיוס ושמוהו לשופט בעניני המלוכה. שליחי אריסטובלוס הביאו מנחה לפומפיוס: גפן זהב נהדרת. ואנטיפטר, שליח הורקנוס, חיבל תחבולות איך להטות את פומפיוס לצדו. גם שני האחים בעצמם באו. הורקנוס טען, כי לו משפט המלוכה בתוקף הבכורה. אריסטובלוס הסביר, כי הוא המוכשר לנהל את השלטון והוא נטלו לטובת המדינה. והנה נוספה משלחת שלישית, שבאה בשם העם, והביעה את רצונה לוותר על המלוכה בכלל ושלטון הורקנוס ואריסטבולוס בפרט, וביקשו למסור את השלטון לעם אשר יוכל להתנהג על פי חוקי התורה. בכל המחלוקת הזו ראה פומפיוס רק תועלת לעצמו. הוא היה בטוח, כי בין כך ובין כך תיפול ארץ יהודה תחת עול הרומאים. ובינתיים צווה לכולם לחזור לארצם ובשובו ממלחמת הערבים יסדר את עניניהם. פומפיוס רצה לעצור על ידו את אריסטובלוס, כי הבין שהחשמונאי הקנאי הזה לא יקבל את עול הרומאים בלי התנגדות. אך אריסטובלוס הצליח להתחמק ונפרד מפומפיוס מיד.

הוא מיהר והתבצר במבצר אלכסנדריון מצפון ליריחו. פומפיוס הבין את מחשבותיו, הפסיק את מלחמת הערבים, הגיע לארץ יהודה ודרש שאריסטובלוס יבוא אליו. אריסטובלוס נאלץ לקבל את מרותו והבטיח למסור לו את מבצרי הארץ. אך בלבו החליט להתנגד לו. אריסטובלוס בא לירושלים. פומפיוס מיהר לדלוק אחריו ועמד סמוך לעיר. שוב נאלץ אריסטובלוס להבטיח כי יפסיק את כל ההכנות למלחמה, למסור את ירושלים ולשלם את המס. אריסטובלוס נשאר אצל פומפיוס. כשהגיע גובניוס ציר פומפיוס לגבות את המס מצא את העיר סגורה, כי תושביה מיאנו למסור את העיר בידי הצר. פומפיוס עצר עתה את אריסטובלוס והחזיקו במאסר. המאסר עורר עוד יותר את זעם הקנאים, אך אנשי הורקנוס ואנטיפטר וכל הנוטים לשלום מפחד חרב הרומאים היוו את הרוב, והעיר נמסרה לפומפיוס.

אך הקנאים לעמם וארצם התבצרו בהר הבית ולא נתנו לפומפיוס להיכנס לעיר העליונה. בשנת ג׳ אלפים תרצ״ז לבה״ע, (133 לפחב״ש, 63 לפסה״נ), שמו מצור על העיר. הר הבית היה מבצר עוז. ממזרח ודרום היה זקוף כמעט, במערבו הבדיל חריץ עמוק בינו ובין העיר, ומצפון היה מבוצר ביותר בחומות עבות עם מגדלים גבוהים, אשר שם עמדו מכונות קליעה מוכנות להגנה. האפשרות היחידה להגיע פנימה היתה על ידי שפיכת סוללה גבוהה במערב וסתימת החריץ המבדיל בין העיר והמקדש. העבודה הזו היתה קשה ומייגעת מאד. ובפרט, לאחר שהנצורים ירו בלי הפסק וביטלו את העבודה. אך ביום השבת שבתו הנצורים ממלחמה, בהיות עבודת הסוללה לא בבחינת פיקוח נפש לאותו זמן, וממילא לא חיללו עליה עתה

את השבת. את יום הקדושה והמנוחה ניצל פומפיוס וצווה לצבא לעבוד ביום זה בלי הפסק וכך החישו לגמור את מלאכתם. עבודת הסוללה נסתיימה והרומאים פתחו ביריות בלתי פוסקות על המקדש.

הנצורים נלחמו בעוז ובעקשנות. עבודת הקרבנות נמשכה יום יום. לאחר שנמשך מצב כזה שלושה חדשים הצליחו הרומאים להחריב רק מגדל אחד ודרכו פרצו פנימה. היה יום הכפורים, עבודת היום היתה בעיצומה. הכהנים לא נעו ולא זעו והמשיכו בעבודת היום הקדוש. ולעומת גבורת נפשם הנפלאה של הכהנים אנו רואים את הזרוע הרומאית הגסה והאכזרית, המרימה ידה על האומה וקדשיה. חילי הרומאים הפראים הרגו את כהני ד׳ לפני המזבח. כשנים עשר אלף כהנים נהרגו באותו היום. רבים מן הכהנים קפצו מעל חומת המקדש לבלתי נפול בידי שונאיהם ורבים עלו בלהב השמימה. אך בכלי המקדש המפואר לא נגעו. קדושת המקום ותפארתו השפיעו גם על איש כפומפיוס, עד כי כבש את יצרו הגדול לחמודות כלי הזהב והניח הכל על מקומו. פומפיוס צווה לטהר את המקדש ולהמשיך בעבודת ד׳ כמקודם. חומת ירושלים נהרסה. העם, יושבי ערי השדה, בשמעם על כיבוש ירושלים, עלו לאלפיהם להילחם את מלחמת ארצם. אך השעבוד נהפך כבר למציאות מרה. הארץ היתה כפופה לשלטון הרומאים.

פומפיוס מסר להורקנוס את סמכות הכהן הגדול ונשיא העם, אבל בלי תואר מלך. גבולות יהודה נצטמצמו וכל כיבושי החשמונאים בטלו. הערים היווניות, הצדוניות ושאר העממים, עמדו עתה ברשות עצמן. ראשי המורדים ממפלגת אריסטובלוס נרצחו באכזריות. וכך בא הקץ לחרות יהודה, כשחלק מן העם, בעצת אנטיפטר והורקנוס, נלחם באחים הלוחמים באוייב הרומאי. פומפיוס חזר לרומי עטור נצחון עם שביין היהודים הרבים, ובתוכם אריסטובלוס ומשפחתו.

כא. הורקנוס השני ובני אנטיפטר

אנטיפטר, פטרונו של הורקנוס. — אלכסנדר בן אריסטובלוס בראש המורדים. — בטול הסנהדרין הגדולה. — שמעיה ואבטליון, המנהיגים הרוחניים של העם. — יוליוס ופומפיוס נלחמים על שלטון רומא. — אריסטובלוס ואלכסנדר בנו נרצחים. — יוליוס מטיב ליהודים. — הורדוס מוציא את המורדים להורג. — משפט הורדוס לפני בית הדין. — סופו של אנטיפטר. — תמורות בשלטון רומי.

מהורקנוס, שנלחם באחיו בגלל תואר המלך, נשלל תואר זה. מלחמת האחים סכסכה את העם, ובעת כיבוש הארץ על ידי הרומאים לא עמדו מאוחדים נגד אויב ארצם, אלא היו מפולגים לשתי מערכות, שעמדו אחת מול השניה. אנטיפטר, שעצותיו להורקנוס גרמו למצב כזה, יכול עתה לשבוע רצון מהשיגיו: אריסטובלוס הובל בשבי לרומי והוא היה מעתה האפוטרופוס האמיתי של ארץ יהודה, ובערמתו הצליח להסוות את מעשיו בפני עם יהודה וקנאי החרות, ולהיסתר מאחורי גבו של המושל מקרב העם — הורקנוס החשמונאי. כך אבדה החרות המדינית בימי שלטון אחד מהחשמונאים, וכל הישגיהם ירדו לטמיון. אנטיפטר השלים כמובן עם השלטון והשעבוד לרומא ועוד טיפח וקשר קשרים עם נציבי ושרי רומא כדי לבסס את שלטונו בארץ. ובעוד שקנאי האומה לא השלימו עם השעבוד החדש והמשיכו את מלחמתם בגליל, היה אנטיפטר נלחם בעם שעמד בראשו, כדי להכניסו תחת עול הרומאים, אשר בכוחם שלט בארץ. הוא בזז ודלדל את אוצרות העם, כדי להתרפס לרומאים. ובכל הזכויות זיכה כמובן את עצמו ובני משפחתו, כי קרא את שמו על כל כספי היהודים אשר הגיש לרומאים. את בניו הפקיד לשליטים במדינה, את פזאל בכורו, שם לשליט בגבול ירושלים ואת הורדוס הצעיר שם לשליט הגליל. ובהורדוס זה, משמיד בית-החשמונאים ומביא ההרס והחורבן לעם, התגשמו כל חלומותיו ותקוותיו המזהירות ביותר של אנטיפטר, אשר הכין את המלוכה לבניו אחריו.

סקברוס נתמנה לנציב ובזמנו שרר שקט בארץ. השעבוד שבא בצורה כה מפתיעה, בעוד שחלק מן העם עומד לצדו של המשעבד, נסך על העם מעין שכרון. אך לאט לאט נעור העם. הוא החל מרגיש באזיקים הכבדים שכובל בהם.

ורוחות מרד חזקות החלו לנשב בקרב העם הצמא לחרות. גם אריסטובלוס ובניו בהיותם שבויים ברומי הרחוקה, היתה כל נפשם לארץ אבותיהם המשועבדת. אלכסנדר בן אריסטובלוס הצליח להימלט משביו. בארץ יהודה התלקטו מסביב בן־המלך האמיץ מטובי הקנאים וחיל רב התאסף תחת דגלו. הם כבשו שלושה מבצרים חזקים וביניהם אלכסנדריון, המבצר החזק ליד יריחו.

באותו זמן היה נציב סוריה וארץ ישראל גביניוס, אשר הצטיין מכל פקידי רומי, אוהבי הבצע, בתאוותו לכסף ולזהב. ובשמעו על המרד, מיהר ובא בחיל גדול מאד ונלחם באלכסנדר (ג' אלפים תש"ג לבה"ע, 127 לפחב"ש, 57 לפסה"נ). אלכסנדר נסוג והתבצר באלכסנדריון. גביניוס שם עליו מצור. אלכסנדר נאלץ למסור לידיו את מבצר אלכסנדריון ועוד שני מבצרים, ותמורת זה קיבל חופש גמור. בשנת ג' אלפים תש"ד לבה"ע, (126 לפחב"ש, 56 לפסה"נ), הצליח אריסטובלוס בעצמו ובנו השני אנטיגנוס להגיע ליהודה. העם קיבל את מלכו באהבה ובשמחה. גם שר הצבא החשמונאי פיתלאוס שהיה עם הורקנוס, עבר עתה עם גדודו אל אריסטובלוס. לאחר מלחמה קשה ברומאים נשבה בשנית ונשלח לרומי. בהשפעת אשת אריסטובלוס ותמורת שוחד רב נשתחרר אנטיגנוס בן־המלך השני, בהמלצת גביניוס בפני הסנט. גביניוס ירד ושהה במצרים. בינתיים יכול אלכסנדר להמשיך במלחמתו נגד הרומאים. גדודיו אשר שוטטו בארץ הרגו כל רומאי שפגשו בדרכם. בשוב גביניוס ממצרים, עלה על המורדים וסמוך להר תבור היכה רבים מהם. (ג' אלפים תש"ה לבה"ע, 125 לפחב"ש, 55 לפסה"נ). במלחמתו זו נגד קנאי החרות עמד לימינו בהתלהבות רבה אנטיפטרוס האדומי, בא כחו של הורקנוס, כדי להוסיף ולבסס את כל שלטונו בארץ. ובעצותיו לגביניוס הוסיף עוד שעבוד על שעבוד הקיים. הוא הסביר לגביניוס את ערכה של הסנהדרין, את חשיבות המוסד לאחדות האומה, וכי הסנהדרין חשובה בעיני העם יותר מהשליטים המדיניים. אנטיפטר הבין, כי כל עוד התורה הק' מאחדת את העם לא יוכל הוא ומשפחתו להשיג את תאוות שלטונו על העם. הם ידעו, כי כח התורה חזק מכל כח בעולם וגם מכוחם הם. והם הצליחו לבטל גם את הסנהדרין. גביניוס ביטל את הסנהדרין הגדולה שבירושלים וקבע תחת זה חמש סנהדריות קטנות בכל הארץ. מעתה עמדו בראש העם שנים מטובי חכמי ישראל. ביטול הסנהדרין חל בימיו של הזוג הרביעי, שמעיה ואבטליון. (ג' אלפים תש"ה לבה"ע, 125 לפחב"ש, 55 לפסה"נ). ולעשרים שנה בוטלו הזוגות עד התחדשותם בימי הלל ושמאי, הזוג האחרון.

בירושלים היה קיים מעתה, במקום הסנהדרין הגדולה, שבסמכותה היו כל

עניני האומה, בית דין בלבד, שמתפקידו מעתה לדון בכל הענינים המשפטיים ההכרחיים שמתעוררים בקרב העם. וכן היו עוד ארבעה בתי־דין ראשיים בשאר מקומות בארץ. אמנם את הכח הרשמי של הסנהדרין יכלו הרומאים לבטל, אך חכמי ישראל עוד הוסיפו והגבירו מעתה את לימוד התורה וקיומה בקרב העם. שמעי׳ ואבטליון, מורי העם הגדולים שבאותה שעה, הצטיינו בחכמתם ובצדקתם הרבה. שמעי׳ הורה לעמו: „אהב את המלאכה, ושנא את הרבנות ואל תתודע לרשות״. הוא ראה בבטלה, בשררה ובממשלה את שלושת הגורמים העיקריים שמהם צריך האדם להימלט, כדי שיוכל להתמסר ללימוד התורה וקיומה.

אבטליון הורה: „חכמים הזהרו בדבריכם, שמא תחובו חובת גלות, ותגלו למקום המים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם, וימותו, ונמצא שם שמים מתחלל״. אבטליון שם את הדגש על אחריותם הרבה של מנהיגי האומה בהורותם לעם את דרך ה׳, והזהירות המרובה הדרושה להוצאת הענינים לפועל.

בתקופת מחשכים זו של ימי שלטון אנטיפטר, תעלולי השקר והזדון שחולל, היו שני חכמי ישראל גדולים אלה למאורות להאיר לעם את מחשך חייהם, ולאורם הלכו ומזיו תורתם חיו. ואמנם בחכמי ישראל ראה העם סעד ומשען בכל תקופות קיומו, גם בתקופות הרעות והטובות.

בשנת ג׳ א׳ תש״ו לבה״ע, (124 לפחב״ש, 54 לפסה״נ), עבר שלטון סוריה, ארם וא״י לקרסוס, אחד מן השלישיה הרומאית המפורסמת: פומפיוס, יוליוס וקרסוס, אשר חילקו את השלטון באימפריה ביניהם לאחר שלקחו מהסנט את רוב הסמכויות. קרסוס, לפני עלותו למלחמה בפרתים, סר ליהודה, כדי ליטול את אוצרות המקדש הרבים. הוא לא יכול לשלוט בתאוות בצעו הגדולה. ולאחר שאלעזר הכהן, סוכן המקדש, נתן לו מעט זהב, שמשקלו היה 300 ככר, וקרסוס נשבע שלא יגע באוצרות המקדש, לסטם את אוצרות הזהב וכלי הזהב שעלו לסכום עצום. העם רגז מאד על מעשה מחוצף זה של אחד מגדולי רומי, ולאחר שאבד קרסוס וחילו במלחמת הפרתים (ג׳ א׳ תש״ז לבה״ע, 123 לפחב״ש, 53 לפסה״נ), פרץ מרד בגליל. בראש המרד עמד שר הצבא פתולומאוס. קסיוס, שבא במקום קרסוס, עלה עליהם. הוא לכד את מגדל העיר שעל יד כנרת במקום שהתבצרו המורדים. שלושים אלף יהודים שבויים מכר עבדים, ועל פי בקשת אנטיפטר שונא חרות יהודה, הומת שר הצבא פתולומאוס אשר עמד בראש המרד.

המזרח והמערב מלא עתה מהומות ממלחמת שני הטריאומבירטים, יוליוס ופומפיוס, אשר כל אחד רצה לכבוש את השלטון באימפריה (ג׳ א׳ תשי״א לבה״ע, 119 לפחב״ש, 49 לפסה״נ). יוליוס הצטיין בחכמתו ונדיבותו, ולעומתו, פומפיוס,

היה ידוע באכזריות וגסות לב. יוליוס הוציא לחפשי את אריסטובלוס ומסר לו שני לגיונות של צבא רומי למלחמה בפומפיוס בכיבוש ארץ ישראל. התקוה לשחרור המולדת נתעוררה בחזקה בלב אריסטובלוס, ואמנם יתכן מאד שיהודה היתה חוזרת לחרותה ושלוותה. אבל הדבר נודע לפומפיוס ובהתכונן אריסטובלוס לדרכו ליהודה ערבבו אנשיו רעל במאכלו. וכך בא הקץ למלך יהודה הגבור, בעמדו על סף השחרור.

פומפיוס עוד הוסיף לשלח את ידו הרוצחת גם באלכסנדר הבן האמיץ של אריסטובלוס, וסציפיון חתן פומפיוס רצחו בעמדו להצטרף ליוליוס. כך אבדו שני גבורי החשמונאים. מעתה נשאר אנטיגנוס לבדו, אך הוא לא הצטיין באופן מיוחד בכשרון מדיני ובגבורה כאבותיו. ולעומת מאמצי החשמונאים מבית אריסטובלוס לשחרור ארצם היה מצד שני אנטיפטר והורקנוס העומד לרשותו, הולך ומשעבד את הארץ יותר ויותר.

לאחר שנחל פומפיוס כשלון ויוליוס כבש את השלטון, עזב אנטיפטר מהר את מחנה פומפיוס ועבר אל מחנה המנצח החדש, וכשם שהתרפס עד עתה לפומפיוס, היה מוכן עתה לעזור בכל ליוליוס קיסר, כדי לרכוש את ידידותו ואת השלטון שעבר מעתה לרשותו.

ואמנם מצא אנטיפטרוס הזדמנות טובה לכך. בהימצא יוליוס במצב רע במלחמתו במצרים, מיהר אנטיפטר עם חיל רב וצידה לעזרתו. וכשעמדו יהודי מצרים נגד יוליוס, השפיע עליהם על ידי מכתב שלקח מהורקנוס הכהן הגדול, אשר מבקש מהם להתייחס בחיבה ולעזור ליוליוס קיסר. ואמנם דבר הכהן הגדול השפיע עליהם והם קיימו את דבריו. וכך חסך אנטיפטר אויב ליוליוס. יוליוס רחש תודה למושלי יהודה שעמדו לו בעת צרתו. את רגשותיו אלה ידע אנטיפטר לנצל היטב לטובת משפחתו. יוליוס אישר את הורקנוס לנשיא ואנטיפטר ומשפחתו נעשו לאזרחי רומי והשליטים ביהודה. (ג׳ א׳ תשי״ג לבה״ע, 117 פחב״ש, 47 לפסה״נ). אנטיגנוס לא מצא עוד אוזן קשבת אצל יוליוס בתבעו את כסא המלוכה, וגם בהזכירו ליוליוס את קשריו עם אביו, כי אחרי העזרה הגדולה שהגיש לו אנטיפטר, וגם בהשפעת דבריו המרובים בתיאור אנטיגנוס כשונא רומי, לא יכול עוד יוליוס למלא את בקשת אנטיגנוס. יוליוס החזיר ליהודה את מקומות כיבושי החשמונאים, את יפו עיר הנמל החשובה, וכן את שאר הערים המרובות, שלקח פומפיוס מגבול יהודה, ומסרן לגויי הארצות. כן וויתר על מס ארץ יהודה, והרשה לבנות את חומת ירושלים ההרוסה מימי כיבוש פומפיוס אשר לא הורשו לבנותה מאז.

הורגשה גם הקלה רבה במצב היהודים בשאר ארצות פזוריהם. בכל מקום

היה יוליוס למעוז ליהודים בקובלנותיהם נגד שכניהם הרעים היוונים, שהיו להם למכשול בסידור חייהם הכלכליים והדתיים. יוליוס קיסר נתן ליהודים חופש מלא בסידור כל עניניהם. אך השליט הנאור הזה לא האריך ימים ונפל בקשר של קסיוס וברוטוס. (ג׳ א׳ תשט״ז לבה״ע, 114 לפחב״ש, 44 לפסה״נ). את קסיוס זה זכרו עוד בני הגליל על אכזריותו הרבה בהכניעו זה לא כבר את המרד.

עתה התכונן קסיוס למלחמה ביורשי יוליוס, והטיל מסים כבדים על יושבי ארצות הקדש. אנטיפטר, שזה עתה קיבל מידי יוליוס זכויות מרובות כל כך, עבר בגמישות מרובה לצד קסיוס. ובזריזות גבה הוא והורדוס בנו את המס הכבד מיושבי יהודה, הנענים תחת העול הקשה.

חיל רומי ובני אנטיפטר סבלו מזמן לזמן מהתנפלויות של כוחות המורדים. עתה עמד בראש מורדי הגליל, הקנאי, יחזקאל הגלילי. הורדוס, ברצונו להראות את נאמנותו לרומי, תפש את ראש המורדים וחבריו והרגם על דעת עצמו, בלי דין, למרות שאסור להרוג אף רוצח לפני הבאתו לדין, ובפרט שקנאי הגליל היו מבחירי בניו של העם ונלחמו במסירות נפש לחרות ארצם. יקירי ירושלים התמרמרו מאד על מעשיו המתועבים של הורדוס. בית־הדין העירוני לא העז ולא יכל לקרוא את הורדוס מושל הגליל לדין, וגם בית הדין בירושלים לא העז לתבעו לדין. ורק בהשפעת חכמי הפרושים על הורקנוס תבע הוא את הורדוס לדין. כי משפט הורדוס היה משפט מדיני ורק בסמכות מושל המדינה יכלו לתבעו לדין. וגם אילו היתה הסנהדרין קיימת לא היה בסמכותה לתבעו לדין, וכמובן שהורקנוס לא הופיע בדין זה כנשיא הסנהדרין, כי לא היה נשיא הסנהדרין. והסנהדרין כבר לא היתה קיימת בעת משפט הורדוס.

הורדוס לא נתבע כרוצח פשוט ההורג בידו את רעהו, כי הוא עצמו לא רצח את חזקיהו וחבריו. את הרצח ביצעו אחרים, ולכן היה משפטו משפט מדיני, כי הרצח היה על רקע מדיני ופוליטי, ורק המושל המדיני יכול לתבעו לדין.

החכמים עלו אל הרוקנוס והוכיחוהו קשות על צורת שלטונו, על החרישו נוכח הכליון שבני האדומים מביאים על העם ועל שלטונם בעם, בשמו. במיוחד לא מצא הורקנוס מנוח מצעקותיהן ותחנוניהן של אמהות ואחיות הנרצחים. בכל עת עלותו למקדש זעקו לפניו על מעשה הרעה האכזרי של הורדוס. והורקנוס הוכרח לתבעו לדין. הורדוס לא הופיע כנאשם בפני חכמי המשפט, אלא עלה ירושלימה בראש גדודו וכשהוא בוטח בנציב סוריה, ידידו — אשר הודיע להורקנוס שעליו לזכות את הורדוס בדין. חברי בית הדין נבוכו ולא קמה בהם רוח להאשימו. והנה קם אחד מטובי החברים, שמאי, שהיה ידוע בתקיפותו וקפדנותו, ואמר: „עד כאן

היו הנאשמים באים לפנינו בענווה וביראה, בשערות פרועות ולבושי שחורים וביקשו לעורר עליהם את רחמינו. והורדוס חביבנו זה, הנאשם בעוון פלילי, עומד לפנינו לבוש ארגמן ומוקף שומרים מזויינים, ואם נוציא דינו לחובה עלול הוא לדון אותנו למיתה, אבל לא אליו ערוכה תוכחתי, אלא אליכם ואל המלך, שהתיר שרירות לב כזו. לכן דעו לכל: יש א־ל הכל יכול, ויבוא יום ואותו האיש שאתם מבקשים היום לזכותו, כדי לעשות רצונו של הורקנוס, יעשה שפטים בכם ובמלככם״.

חברי בית הדין נזדעזעו מדבריו הנאמנים של שמאי, ודנו את הורדוס למיתה. אך הורקנוס שנבהל ואשר אהב את הורדוס, יועצו הנאמן, דחה את פסק הדין למחרת, ובינתיים עזר בעצמו להורדוס לברוח לסוריה. שם קיבלו הנציב בשמחה ומנהו כמושל בלבנון. עתה בקבלו משרה רומאית עלה לירושלים לתבוע את עלבונו מקנאי הפרושים, אך לאחר שהוכיח לו אביו כי בהתנפלות מחוצפת יגביר עוד את שנאת העם אליו ויזיק לעתידו, חזר הורדוס לגליל. בימי קסיוס לא יכל עוד העם לשאת את המרירות שהצטברה על אנטיפטר ובניו, ומלוק, שר צבא זקן מקורב גם להורקנוס, עמד בראש הקושרים, אשר המיתו את אנטיפטר ברעל ששמו במאכלו וקיוו אחר מותו למהפכה מדינית. אך כבר אחרו את המועד להפטר בנקל מבני האדומים. אנטיפטר השאיר אחריו יורש נאמן, הורדוס בנו, וחילי רומי המיתו את מלוק הזקן, בארבם לו בדרכו לצור. אחרי כן הכשיל הורדוס את מלחמת אנטיגנוס ביהודה. לאחר נצחונותיו אלה על קנאי החרות עלה לירושלים; (ג״א תשי״ח לבה״ע, 112 לפחב״ש, 42 לפסה״נ), והורקנוס קדמוהו בכבוד.

בתקופה זו חל מפנה בשלטון הרומאי, קסיוס ובנו הוכו, וכל האימפריה הרומית עברה לאנטיגנוס ואוקטבינוס. המזרח עבר מעתה לשלטונו של אנטוניוס. חכמי ירושלים קיוו להסיר מעליהם בהזדמנות זו את שלטון האדומים. משלחת התייצבה לפני אנטוניוס וביארה לו את המצב לאמיתו, שאין להורקנוס שום שלטון, וכל השלטון הוא למעשה בידי הורדוס ופזאל למורת רוח העם. אך הורדוס כאביו כבר הצליח להטות את אנטוניוס לצדו בדיבורים ובמתן כסף רב. אנטוניוס היזק את שלטונם של הורדוס ופזאל ושמם למושלי יהודה בשם רומי. והורקנוס נשאר ככהן גדול ונשיא. העם נוכח כי שלטון הורדוס ופזאל נתחזק מעתה פי כמה. ומעתה שמו תקוותם באנטיגנוס, הם ציפו לשעה, בה ישחררם ויפרוק מעליהם את העול הכפול. של הרומאים ושל האדומים.

כב. אנטיגנוס המלך

מרד הפרתים. — אנטיגונוס מלך ירושלים. — מלחמתו בהורדוס. — הורדוס מלך יהודה. — הורדוס עולה על ירושלים וכובשה. — ההרג והחורבן.

אמנם לא אחרה שעת הכושר לבוא. בלב עמי המזרח התעוררה תסיסה חזקה חזקה נגד רומי. (ג׳ א׳ תש״ך לבה״ע, 110 פחב״ש, 40 לפסה״נ), ובהטיל אנטוניוס מס עצום על נתיניו הגיעה ההתמרדות לשיא. הפרתים, שהרומאים יכלו להם כל העת עלו עתה בשנית וכבשו את סוריה. בכל מקום קיבלו אותם כגואלים משלטון רומי העריצה. הפרתים הגיעו גם לארץ-ישראל. אחרי משא ומתן בין אנטיגנוס ופקור בן מלך הפרתים, הסכימו הפרתים, בהבטחת סכום כסף רב, להסיר את הורדוס ופזאל מכהונתם ולהמליך את אנטיגנוס.

הפרתים עלו ליהודה מצד החוף וגם מבפנים הארץ. לאנטיגנוס הצטרפו אלפים מנערי ישראל ובחיל רב עלו לירושלים. באותו הזמן חל חג השבועות וצבא אנטיגנוס גדל מהמוני עולי הרגל. יושבי ירושלים היו נאמנים לאנטיגנוס. הורדוס ופזאל התבצרו בארמונם. בינתיים הגיע גם חיל הפרתים לירושלים. ובהערימם, כאילו הם אומרים לפתוח במשא ומתן, קראו אליהם את הורקנוס ופזאל, ומסרו אותם לאנטיגנוס. פזאל הבין, כי מרה תהי עתה אחריתו, איבד את עצמו לדעת. להורקנוס הטילו מום באזניו, כדי לפסלו לכהונה, ומסרוהו לפרתים שהוליכוהו לבבל. והפרתים שגמרו את מלאכתם וקיבלו את שכרם, פנו לסוריה.

אנטיגנוס נעשה עתה מלך ביהודה. הורדוס ברח מירושלים ולקח אתו בכח את מרים החשמונאית ואמה. הוא הצליח להמלט ולהגיע למבצר מסדה שעל יד ים המלח. כאן השאיר את הנשים תחת חסות אחיו יוסף, שהיה ראש המבצר והוא יצא להמשיך במלחמתו בשלטון. צעדו הראשון היה למלך ערב, לבקש את עזרתו.

ארץ יהודה היתה עכשיו במצב פוליטי קשה. הרומאים לא נקטו עדיין בשום צעדים נגד עצמאות יהודה. אבל עלולים היו בכל עת לקום ולהכניעה. מצד שני, צריך היה גם לדעת לשמור על התלהבות העם גם בסיום המלחמה בימי השלום. אנטיגנוס לא הצטיין באופן מיוחד באותן הסגולות שיוכל בהן גם להטות לצדו את

לב העם, ובחינוכו הצדוקי לא התאים ביותר לרוח העם, וכן לא ידע למשוך לצדו את רומי האדירה. פעולותיו המדיניות לא הקיפו את המצב על כל סיבוכיו־המרובים. במקום לאחד את כל גדודי המורדים לכח איתן אחד, אשר יעורר כבוד גם בעיני הרומאים, הניח את הפתרון המדיני הכללי, ופנה למלחמה מצומצמת נגד הורדוס ובני משפחתו.

אך לא כן הורדוס. הורדוס לא ידע מנוח עד שעלה בידו להשיג את כל חפצו בשלמות. הוא התגבר על כל המכשולים הקשים שעמדו בדרכו. הורדוס אמנם עמד יחידי במערכה ובאנטיגנוס תמך כל העם, אך לבסוף הורם למלך יהודה, ואנטיגנוס מת בשבי.

הורדוס, מאחר שלא הצליח להשיג עזרה ממלך ערב, ירד למצרים. ומשם הגיע לאחר סופות ים איומות לרומי, לאנטוניוס ידידו. שם הצליח הורדוס לסובב את הענין לטובתו. הרומאים נוכחו לדעת, כי בהמלכת הורדוס למלך יהודה, תבוא גם טובה לעיניהם, ויעמידו על ידי כך אויב חזק לפרתים.

כך הוכתר הורדוס בכתר עם יהודה בהיכל האלילים שבגבעת הקפיטוליום. (ג׳ א׳ תש״ך לבה״ע, 110 לפחב״ש, 40 לפסה״נ). וממרכז האלילות הומלך על ירושלים הקדושה.

בהשיגו את כתר מלך יהודה, התגשמו כל חלומותיו והוא מיהר ליהודה להוציאם בפועל. עתה נכונו לארץ שנתיים של מלחמות קשות. הורדוס בא ואסף לרשותו צבא של יוונים, שומרונים ואדומים וגם מעט צבא רומי. הוא ירד לעכו, לכד את הגליל והגיע לירושלים. בכל מקום התגלה ברוב רשעותו ואכזריותו. חיל הרומאים, אשר היה גם משוחד על ידי אנטיגנוס, לא נמצא בעיר. הרומאים היו עסוקים באותה שעה במלחמה קשה נגד הפרתים. אנטיגנוס הדף את הורדוס, אשר הוכרח לחזור לגליל, במקום שמרדו בו כל יושביו. המלחמה בגליל היתה קשה ונמשכה שנתיים ימים. במלחמתו זו נגד הקנאים התבלטה ביותר אכזריותו הרבה של הורדוס. בינתיים סיימו הרומאים בנצחון את מלחמתם נגד הפרתים, והורדוס קיבל תגבורת צבא מונטינוס נציב סוריה (ג׳ א׳ תשכ״ב לבה״ע, 108 לפחב״ש, 38 לפסה״נ). אולם גם הם לא הביאו את הנצחון להורדוס, כי ברובם היו משוחדים על ידי אנטיגנוס והתחמקו מן המלחמה. באותו זמן בא אנטוניוס עצמו לסוריה. הורדוס מיהר אליו וביקש ממנו בתוקף לשלוח עזרה חזקה לחיסול המלחמה הממושכת ביהודה. את אחיו יוסף השאיר הורדוס לממלא מקומו ולמפקד הצבא בגליל. חיל הקנאים ואנטיגנוס הצליחו להכות מכה רבה בצבאו, יוסף נתפס וראשו הותז. כאשר חזר הורדוס לגליל השתער בחמת נקם על גדודי הקנאים.

אחרי מלחמות מלאות אכזריות וחמס, הלך וכבש כמעט את כל הארץ. בכל מקום השאיר הרס וחורבן. חמש ערים קטנות על יד יריחו שרף על יושביהן. ובאביב שנת ג׳ אלפים תשכ״ג לבה״ע, (107 לפחב״ש, 37 לפסה״נ), הגיע לירושלים ושם עליה מצור. סוסיוס, נציב סוריה, הגיע בראש צבא עצום לעזרתו. הורדוס התנפל על ירושלים באותה דרך שהתנפל עליה פומפיוס. הוא צווה לסולל סוללה גבוהה ולהקים מגדלים ומשם לירות על המבצר. בינתיים, עד גמר הסוללה, הלך לשומרון עיר צרי יהודה מאז.

בחזרו משומרון, החלו להשתער בכלי המשחית ולפגוע בחומה. כל העם נהר להגן על העיר. הנצורים לחמו כאריות. מדי פעם פרצו מן העיר, הניסו את הצרים והרסו את התותחים. ראשי הפרושים, בראותם את מצבה הנואש של העיר למרות מלחמת הגבורה של המגינים, ביקשו להפסיק את המלחמה, כדי להמעיט את דם הנקיים הרב אשר נשפך. אך העם בחר למות במלחמה מלחיות חיי עבדות תחת שלטון האדומי. אחרי ארבעים יום נפרצה סוף סוף החומה. אחרי חמשה עשר יום נפרצה גם החומה השניה והרומאים פרצו למקדש ולעיר. ההרג ביום זה היה נורא. העיר כמעט נתרוקנה והרומאים צמאי דם והזהב לא פסקו מן השמד והביזה. הורדוס שהביאם אל העיר, הצליח בקושי רב לרסנם והפסיק את השתוללותם בעיר, רק לאחר שהבטיח להם מתנות יקרות. הוא פחד פן יביאו כליון גמור על העיר אשר בא למלוך עליה וחטאו לא יסולח לו לעולם. סוסיוס וגדודיו יצאו את העיר לסוריה. אתם לקחו גם את אנטיגנוס השבוי. הורדוס פחד, כי אנטיגנוס הזכאי למלוכה עלול למצוא לו תומכים ולהיות לו למתחרה. לכן השתדל להחיש את מיתתו. ובהבטיחו לאנטוניוס סכום כסף עצום מאוצר היהודים הוצא אנטיגנוס להורג בלי כל דין ומשפט.

עם מותו הטרגי נסתיים שלטונה של המשפחה החשמונאית, אחרי מאה ושלשים שנה. על הכסא ביהודה עלה הורדוס האדומי אשר השמיד את המשפחה עד גמירא, ופתח תקופה של הרס ודם, שהביאה בסופה את החורבן הגמור והגלות האחרונה והארוכה.

כג. הלל ושמאי

תפקידם הכביר של חכמי התורה. — עליית הלל מבבל. — הלל נבחר לנשיא. — בית שמאי ובית הלל. — תקנות הלל. — דמותו הרוחנית של הלל.

הלל ושמאי היו הזוג האחרון והחמישי לארבעת הזוגות שקדמו להם: יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן, יהושע בן פרחיה וניתאי הארבלי, יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח, שמעיה ואבטליון והזוג החמישי והאחרון הלל ושמאי.

אחר מות אנטיגנוס איש סוכו, בימי כהונתו של חוניו, קם ונהיה הדבר הגדול של הפרדת הסנהדרין מן הכהונה הגדולה. באותו זמן, כאשר המתיוונים בראשותם של יוסף בן טוביה ובניו החלו להפיץ את דרכי היוונים ביהודה וגם הכהנים הגדולים הצטרפו למפלגה זו, חזר ועמד המוסד העליון והמקודש שבמדינה, כולו ברשות חכמי וגדולי התורה, בלי שזרים יכלו להתערב בעניניו. משרת נשיא הסנהדרין לא עברה מאב לבן, אלא הוענקה תמיד לטובי חכמי התורה. אך משנת ג׳ אלפים תש״ה לבה״ע, (125 לפחב״ש, 55 פסה״נ), חל ביטול הסנהדרין הגדולה אשר בירושלים. ,,משבטלה הסנהדרין בטל השיר מבית המשתאות״ (סוטה ד׳ מ״ח), אומרים חכמינו. ובעצתו הרעה של אנטיפטר אשר הבין, שהסנהדרין היא המעוז לרוח ישראל, ביטל גובינוס, נציב רומי, את הסנהדרין בירושלים. זמן הביטול חל בסוף ימיהם של שמעיה ואבטליון. עם זה ניטל השלטון הרשמי מחכמי התורה.

אך כוחם והשפעתם של חכמי התורה אינו תלוי בתואר רשמי או כח מדיני. כוחם הרב שופע מאור תורתם וחכמתם. העם העריך את החכמים עצמם, והשפעת דבריהם על העם היתה נעלה בכל הזמנים. חכמי התורה אשר מעודם לא שאפו לשלטון במדינה וכל דאגתם היתה ללימוד התורה וקיומה, ריכזו מעתה עוד יותר את כל מאמצים לחיזוק הרוחני של העם. העם לא נשאר גם מעתה עזוב לעצמו. יד חכמינו עמדה לו. ובעת הצרות והחורבן הנורא ששימש ובא, עמדו הם לעמם והצילו ככל אשר יכלו להציל וברוחם הגדולה העבירו את עם בשלום דרך הצרות והאסון המאיים והמכלה. חכמי ישראל התסגלו, סיגלו והכשירו את העם לכל מציאות, תהי אף המרה ביותר. ובגבולות המצומצמים של המציאות המרה והשעבוד הגדול עלו מעלה בחכמת התורה והחיים והעלו גם את העם עמהם. ורק בכח תורתם

וחכמתם המשיך העם וחי את חייו הקדושים והטהורים והתקיים על אף כל הפגעים והמשמידים.

מבדילים בשלוש תקופות שונות בקיום הסנהדרין בימי בית שני: תקופה ראשונה עד יוסי בן יועזר, כאשר הכהן הגדול מכהן כנשיא סנהדרין. תקופה שניה, מימי יוסי בן יועזר, כאשר אחד מחכמי ישראל משמש כנשיא ומתחילה פרשת הזוגות. תקופה שלישית, מימי הלל, אחר ביטול הסנהדרין, עת הנשיאות עומדת בראש עניני העם. עתה, לאחר ביטול הסנהדרין, נדרש עוד יותר נשיא אשר קולו יישמע מתוך הסכמת כל חכמי התורה. כדי לשמור על אחדות העם ושלמותו נקבעה נשיאות הלל ובניו אחריו.

זמן נשיאות בני הלל נתקיימה למעלה מארבע מאות שנה. משרת הנשיאות היתה קשורה במשרת ראש המתיבתא. כלפי חוץ היה הנשיא ראש הישיבה וראש חכמי התורה בלבד, ולכן לא הקפידו עליהם לא הורדוס וגם לא נציבי הרומאים שלאחריו. וחכמינו אמרו: „הבית הראשון עמד ארבע מאות ועשר שנים״ ושימשו בו י״ח כהנים גדולים, ובית שני עמד ארבע מאות ועשרים שנה ושימשו בו למעלה משלש מאות כהנים גדולים. ועל זאת נאמר הפסוק: „יראת ד׳ תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה״. עם ביטול הסנהדרין וההנהגה וההכרעה של החכמים בענינים כלליים, עוד נשארו כמה ענינים, כגון חידוש החודש ועיבור השנה, אשר היו מוכרחים לעמוד תחת פיקוח אחד מיוחד. ועל כן מסרו חכמי התורה לפי שעה את ענין ההכרעות האלו בידי זקני משפחת בני בתירא, מאצילי ויקירי ירושלים, ובטחו כי בבוא העת יוכל לעמוד שוב נשיא בראש העם, ואז יניחו כבודם וימסרוהו לאחר.

והנה חל ערב פסח להיות בשבת ולא ידעו, אם קרבן פסח דוחה שבת או אינו דוחה. בהיות הסנהדרין היה הדבר ניתן להכרעה זמן רב לפני החג, אך עתה לא היה מי שיכריע בדבר. הגיע כבר ערב החג והדבר טרם הגיע לידי בירור. והנה אמרו, אדם אחד יש, והלל הבבלי שמו, והוא מתלמידי שמעיה ואבטליון. מיד שלחו והביאוהו לפני זקני בני בתירא, והלל הוכיח, כי קרבן פסח דוחה שבת, וכי כך קיבל מרבותיו שמעיה ובאטליון. הכירו זקני בני בתירא בהלל, כי ראוי הוא להיות המנהיג האמיתי ולעמוד בראש העם בגודל צדקתו וחכמתו „מיד הושיבוהו בראש ושמוהו נשיא עליהם״ (פסחים ט״ו).

ובעצם ימי מלכות הורדוס מהרס בית ישראל, עלה בידיהם להעמיד את מנהיג האומה, והורדוס עצמו לא הרגיש בדבר. ואחרי כן הוכרח גם נגד רצונו להתחשב ולהעריך נשיאות זו. והלל, בכח תורתו, בחכמתו ובאור העליון שקרן ממפעליו האיר לעם את מחשכי חייו, בימי שלטונו האכזרי של הורדוס.

אחר מות שמעיה ואבטליון שימש בית מדרשו של שמאי כמקום אשר חכמי התורה נאספו שם, ומשם הרביצו תורה לישראל. כאשר הלל נבחר לנשיא קם ונוסד גם בית מדרשו של הלל. הם לא התאחדו לבית מדרש אחד כשם שהיה לפנים, כדי לא להבליט ביותר בעיני הממשלה את התחדשות אחדות העם תחת נשיאות הלל. בתי המדרש של הלל ושמאי לא שימשו רק מקום להוראת התלמידים, אלא שם ישבו חכמי הדור וגדוליו, חברי הלל ושמאי, ומשם יצאה תורה לישראל. ואחרי מות שמאי התאחדו והיו לבית אחד.

הלל ושמאי הם האחרונים לחמשת הזוגות. הלל בחכמתו הגדולה הצליח גם אחר ביטול הסנהדרין להחזיר לנשיאות את הצורה הקודמת ולחדש את דבר הזוגות. תחילה היה מנחם, זמן קצר, אב בית דין, משיצא מנחם — נכנס שמאי במקומו. ושמאי הוא שהיה בן זוגו של הלל.

על הלל נאמר: „חזרה ונשתכחה עלה הלל ויסדה" (סוכה כ"ו). מארץ בבל, מהגלות היהודית הברוכה, עלה הלל, בן למשפחה גדולה בישראל, שהתייחסה על בית דוד, לשמש את חכמי הדור הגדולים, שמעיה ואבטליון, ולקבל תורה מפיהם. את גודל אהבתו לתורה יש להבין מן המעשה המסופר עליו בגמרא: הלל חי בעניות גדולה מאד, מחצית משכורתו הזעומה נתן לפרנסת בני ביתו ומחציתו השניה לשומר בית המדרש. ופעם, כאשר לא מצא עבודה להשתכר, ושומר בית המדרש לא הניחו להיכנס לבית המדרש, עלה ונתלה על פי הארובה, כדי להקשיב משם ולא להפסיד את הלימוד היומי מפי שמעיה ואבטליון. החורף היה בעיצומו ושלג כבד ירד ארצה. הלל בגודל התעמקותו בדברי שמעיה ואבטליון, לא הרגיש כלל בשלג הרב שעלה וכיסה את כל גופו. למחרת, ואותו יום שבת היה, בבוא שמעיה ואבטליון, ראו לתמהונם, שהחשיך בית המדרש, והנה נתגלתה בפניהם דמות אדם בארובה. הם מיהרו והוציאוהו מתחת גל השלג והחיוהו לאחר שכמעט לא נותרה בו נשמה. ובראותם אחרי כן את גודל חכמתו אמרו על הלל: „ראוי זה לחלל עליו את השבת". הלל שמע הרבה מאד מתורת שמעיה ואבטליון בארץ ישראל והמון מסורות וקבלות עתיקות העלה אתו גם מבבל. „הלל הזקן עלה מבבל בן ארבעים שנה, ושימש חכמים ארבעים שנה ופרנס את ישראל ארבעים שנה". במות רבותיו חזר לבבל ושם המשיך בלימוד והוראה. בשמעו על מצב התורה בארץ חזר, ועל ידי השתלשלות הענינים עלה והיה לנשיא ישראל.

מהלל ושמאי מתחיל הדור הראשון לתקופת התנאים. מהם מתחילה השקלא והטריא בהסבר ובפירוש המשנה.

מזמן אנשי כנסת הגדולה היתה המשנה סדורה וערוכה. אך בכל התקופה

הארוכה, מזמנם עד ימי הלל: בתקופת היוונים, ההתיוונות, רדיפות חכמי התורה תחת שלטון הצדוקים, הלכה התורה ונשתכחה. וכאשר חכמי התורה מסרו לידי הלל את משמרת התורה, ראה והבין, כי עתה הזמן האחרון לבאר הלכות המשנה, ולברור דברי הקבלות השונות בנוגע לפירוש דברי המשנה הקיימים. ואמנם אחר החורבן, מי יודע אם היה העם והחכמים עלולים עוד לסדר ולכונן את העבודה הגדולה והקדושה הזו. ושני הבתים, בית הלל ובית שמאי, השקיעו כל מעיינם בבירור דברי המשנה, שהיתה כבר קבועה כולה לפנים מימי אנשי כנסת הגדולה. ובאהבתם הרבה לתורה ובדקדקם בכל מצוה קלה, דנו אף בפרטים וספקות, שעלולים להתרחש במקרים רחוקים ביותר. שמאי, בזהירותו הגדולה החמיר ביותר, הלל, היה מקל יותר משמאי. בשני הבתים הגדולים נתלבנו ונתבררו כל דברי המשנה, בלי שישאר אחריהם איזה ספק. ובמקומות שנחלקו בביאור דברי המשנה, נדחו כל שאר הטעויות והספקות, ונשארו בלי הכרעה רק שתי דעות אלו, של הלל ושמאי. כי עם ביטולו של הסנהדרין, לא היה מוסד עליון מכריע, והחכמים בעצמם לא היו רשאים להכריע בדבר. הלל ושמאי לא יכלו למסור דעה פסוקה בענין המחלוקת שביניהם. לכן תלמידי הלל שקיבלו מרבם, החזיקו בשיטתו, ותלמידי שמאי שקיבלו מרבם, החזיקו בשיטתו. וכך הלכה ונמסרה המחלוקת ודעות חכמינו החולקים, על ידי תלמידי הלל ותלמידי שמאי, עד שפסקה עם ההכרעה ביבנה. ואמנם, המחלוקת העיקרית היתה בימי חייהם של הלל ושמאי, ולאחר שנפטרו המשיכו התלמידים והחזיקו בשיטתם. והמשנה מעידה: איזוהי מחלוקת לשם שמים, זוהי מחלוקת הלל ושמאי. ואף שיש בזה מן המחלוקת, אבל מחלוקת בדברי תורה „דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום״, ושלום ואהבה שכנו בין שני הבתים האלה. למרות שהיתה ביניהם מחלוקת בהלכה בעניני אישות, גט וכו׳, לא נמנעו לישא נשים זה מזה וכו׳. הפירוד היה בשטח ההלכה אבל לא בחיי המעשה.

ביבנה היתה ההחלטה הסופית. במשך שלש שנים דנו והכריעו בענין כל ההלכות. אספו כל דבריהם, שלפי דעות הלל ושמאי, והכריעו כדעת הלל. מלבד כמה הלכות אשר הכריעו כבית שמאי וחזרו בית הלל להורות כבית שמאי. „יצאה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלקים חיים, והלכה כבית הלל״ (ערובין י״ג). ומאז פסקה מחלוקת בית שמאי, וכל השונה כבית שמאי, מלבד ההלכות שהכריעו כבית שמאי, טעות היא בידו.

לעיני הלל עברו תקופות ממשלת הורדוס ובנו ארכלאוס. מצב העם בתקופה זו היה נורא. כל עמלו הרב של הלל ושל חכמי התורה היה, איך לעודד, לחזק

ולקשר את העם. בגלל המצב החמרי הקשה שהעם היה נתון בו, עקב דלדולו האיום על ידי הורדוס, היה הכרח לתקן שתי תקנות בדיני ממונות. א. תקנת הפרוזבול: במצב רע כזה לא יכלו בני ישראל לעמוד במדרגה העליונה אשר העמידה אותן התורה ונתרפו במצות „כי ימוך אחיך עמך והחזקת כו׳״ ובפרט בהתקרב שנת השמיטה. העם היה מדולדל באופן נורא, והלל ראה, כי בתקופה זו ובתנאים קשים אלה, הוא למעלה מכח העם להתרומם ולקיים את דבר התורה כפי המצוות. ובכדי שלא יעברו על דין גמור של התורה, כפי שכתוב: „השמר לך וגו׳...״ תיקן הלל סייג גדול למשמרת דין התורה ולקיימה. הלל תיקן, שבהתקרב שנת השמיטה, יוציא שטרותיו מרשותו וימסרם לרשות בית דין, וכן יגבה חובו. ואמנם בהשמטת הכספים בשנה השביעית אין בכוונת התורה לפטר את הלוה מלשלם, עיקר המצווה היה „לא יגוש את רעהו ואת אחיו״, שלא יבוא לידי נגישת אחיו. והלווה אינו צריך להניח את כספו, אלא אם יש לו, עליו לשלם, לצאת ידי שמים.

ב. התקנה השניה היתה בענין איש המוכר בית בעיר חומה. וביום השנה למכירה יכול המוכר להחזיר לקונה את כסף המכירה ונחלתו תחזור אליו. אך הקונים היו מסתתרים באותו יום כדי שהנחלה תשתייך אליהם לצמיתות. התקין הלל כי המוכר יכניס את כספו לבית הדין והבית חוזר לבעליו הראשון.

עוד אחד מהדברים החשובים ביותר שדרש הלל הם „שבע מדות״ שהתורה נדרשת בהן. נוסף לדברי הקבלות, המסורת ורמזים מן התורה שבכתב, שעליהם קיימת התורה שבעל פה, דרש הלל שבעה כללים, שבהם אפשר להגיע לחקר דברי התורה, להבדיל, להשוות ולהבין דבר מתוך דבר, ולדרוש בהן את הסתומות מן המפורשות. הדרך שבה הורה להגיע לחקר התורה ולגלות עומקה, היתה לעזר רב לחכמים ולתלמידים הרבים אשר נהרו אל הלל להוסיף כשרון והבנה בחקר התורה.

שמאי הורה באבות: „עשה תורתך קבע, אמור מעט ועשה הרבה והוה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות״. שמאי, אשר החמיר והקפיד ביחס לאחרים, הקפיד עוד יותר על עצמו: בהוולד בן לכלתו בחג הסוכות הסיר מעל מטתה את קורות הבית ושם עליהם סכך, לבל ישכב הרך הנולד חוץ לסוכה. לא העלה מטעמים בימי החול, אם לא ידע כי לשבת מוכנים מאכלים ערבים מאלה, וכו׳. כל כך היו חכמינו זהירים ומקפידים בקיום המצוות.

הלל, כגדלותו בתורה, היה גדול במוסר התורה. והוא עצמו שימש כדמות מופת וסמל לכל המדות הנעלות שהורה ולימד לעם. דבר הלל באבות: „הוה מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה״. דברו המפורסם הוא: „אם אין אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני, ואם לא

עכשיו אימתי״. הרבה מסופר על גרים שבאו אל הלל לגיירם. ומעשה בנכרי שבא להלל וביקשו ללמדו את כל התורה על רגל אחת. ענהו הלל בחכמתו: „מאי דסני לך לחברך לא תעביד ואידך זיל וגמור״ — מה ששנוא לך אל תעשה לחברך, והשאר לך וגמור. וכן מסופר עוד על נכרים רבים שהלל באורך רוחו וחכמתו קרבם לתורה ונקראים „גרי הלל״. כן מסופר על שני בני אדם, שהתערבו בארבע מאות זוז להביא את הלל לידי כעס. ואמנם נוכחו, כי כדאי הוא הלל לאבד על ידו ארבע מאות זוז ועוד ארבע מאות זוז והלל לא יקפיד. הלל שהיה סמל הענווה והחן, מגדיר את ערך הענווה והיפוכה — הגאווה: השפלתי היא הגבהתי, הגבהתי היא השפלתי.

(שבת ט״ו) „והתניא הלל ושמעון וגמליאל ושמעון נהגו נשיאותן בפני הבית מאה שנה״, כלומר הלל התחיל נשיאותו מאה שנה לפני חורבן הבית ונמשכו ימיו עד ששים שנה לפני החורבן. שמאי מת זמן מה לפני הלל. אחר הלל שימש שמעון בנו נשיא, אך ימים מועטים, כי מת בצעירותו. ועל כסא הנשיאות עלה רבן גמליאל, הנקרא הזקן, להבדילו מרבן גמליאל השני. הוא היה נשיא עד קרוב לסוף ימי הבית. בימי החורבן שימש כנשיא, בנו רבן שמעון בן גמליאל (השני), שהיה גם מ„הרוגי המלכות״. רבן יוחנן בן זכאי תלמידו המובהק של הלל, כמו שנאמר במשנה: רבן יוחנן בן זכאי קיבל מהלל ושמאי, חי עד אחר החורבן. כך היתווה הלל דרך חיים לעם, לדורו ולדורות הבאים. הכניס בלב העם את דעת התורה וכוננם לחיי נצח.

כד. הורדוס המלך

שנאת הורדוס לנתיניו היהודים. — רצח אריסטובלוס. — הורדוס נתבע למשפט הקיסר. — רצח הורקנוס. — אוקטבינוס מנצח את אנטוניוס. — הורדוס רוצח את מרים ואת אמה אלכסנדרה. — מסים כבדים ונגישות לאין קץ. — הורדוס מטיב עם הגויים. — בונה ערים צוררות ליהודים. — בנין בית המקדש.

הפתגם אומר: „תחת עבד כי ימלוך רגזה הארץ". כבוד האומה נפגע קשה במלוך עליהם מלך אדומי ושנאת העם לוותה אותו כל ימי שלטונו. עם עליית הורדוס לשלטון, מתחילה תקופת החורבן שנמשכה כמאה שנה ונסתיימה עם חורבן המקדש ושריפתו. מעתה מתחיל הפרק של ההשמדה השיטתית של בני החשמונאים. מעשי הרצח וההתנקשויות בזכויות היהודים, החרמת הרכוש היהודי ודלדול העם. כך היה מצב היהודים בארצם, תחת שלטונו של מלכם, ולעומת זה נהנים היהודים מזכויות מלאות ויחס הוגן במושבם, תחת חסות מלכי רומי, אנטוניוס, אוקטבינוס וכו׳. כי הורדוס אדומי היה, הוא היה יווני ורומאי, אבל לא היה יהודי. לא היה בו כלום מנשמת יהודי ולב יהודי. נשמתו האדומית השפלה נתבלטה בכל צעד ומעשה אשר עשה, במשך כל שלשים וארבע שנות שלטונו, ואף קודם לכן. הורדוס מצטיין משאר המושלים בשנאתו המיוחדת ליהודים. כי הוא ידע, כי לא בצדק הגיע לשלטון עליהם. הוא ידע את השנאה העמוקה שרוחש אליו העם בלבו פנימה. הוא ידע, כי כל שלטונו אין לו קיום ברצון העם, אלא ע״י התרפסותו ונאמנותו היתירה לקיסרי רומי. לכן בשבתו על כסא המלוכה, היתה הדאגה לטובת העם רחוקה ממנו. ולהיפך, בכל האמצעים הרעים, נגש את העם ודלדלו, החריב אוצרותיו על מנת לקנות בהם את לב המלכים, ולב היוונים והרומאים יושבי הערים בארץ יהודה, ואף מחוץ לארץ. זה היה הקו העיקרי בכל ימי שלטונו המרים והאכזרים.

מיד עם עלותו לשלטון, הציף גל של משפטי מות וגזרות את הארץ. ארבעים וחמשה מיקירי ירושלים דן למיתה ואת רכוש המומתים החרים לאוצרו, כדי לשחד בהם את פקידי רומי. את מתנגדיו מן הקנאים רדף או גירש מן הארץ. לאחר שהמית את המלך אנטיגנוס נשארו עוד: יוחנן הורקנוס הזקן, אשר נשבה

בין הפרתים ואח״כ שחררוהו והוא ישב בבבל, ואריסטובלוס השלישי, הנכד של הורקנוס. יושבי בבל כיבדו והוקירו מאד את הורקנוס על היותו הכהן הגדול. אך הורקנוס התגעגע לארצו. ולהורדוס היו חשבונות להחזירו לארץ, כי מקרוב יהיה לו נקל לשמור צעדיו לבל ישמש כלי בידי אלה העלולים למרוד בו, ולהושיב שנית את הורקנוס. הוא שלח אליו שליח מיוחד להחזירו לארץ יהודה. ובדברי חנופה וערמה כבש את לבב הורקנוס. יהודי בבל הזהירו אמנם את הורקנוס לבלי ישוב לשם, כי מי יודע מה זומם הורדוס בלבו. אך לב הורקנוס הזקן בטח בהורדוס, ושמח לשוב ארצה. הורדוס קדמו בדברי חן ולשון ערומים.

הורקנוס היה פסול לכהונה וזכות הכהונה הגיעה ממילא לאריסטובלוס השלישי. אך הורדוס פחד מכהונת בית חשמונאי, ולכן מינה במקומו את חנמאל המצרי, איש כלבבו, אשר לא הי׳ מזרע הכהנים הגדולים כלל. העם רגז ואלכסנדרה, אם אריסטובלוס, אשה אמיצת לב ופקחית, לא ויתרה על זכות בנה. היא באה בקשרים עם קלאופטרה מלכת מצרים, שתשפיע על אנטוניוס קיסר רומי, שימנה את אריסטובלוס לכהן גדול. היא שלחה גם את תמונת בנה אריסטובלוס אשר הצטיין ביפיו. ואמנם המלך התפעל מאד מיפיו וצווה להורדוס למנות את אריסטובלוס לכהן גדול. הורדוס, למרות רצונו, הוכרח לציית לקיסר. אך בלבו רקם מזימות להפטר מאריסטובלוס אשר העם רוחש אליו כל כך אהבה וחיבה, בהיותו מזרע החשמונאים היקרים לעם, ובהיותו כל כך הדור ונלבב בכהונתו. אלכסנדרה עוד הוסיפה בתכסיסיה לטובת בנה. הורדוס, כדי למנעה מבוא בקשרים עם המלכה קליאופטרה, צווה עליה לבלתי תצא מן המבצר ושם עליה שמירה קפדנית. אלכסנדרה פחדה ממזימות הורדוס האכזר, ולכן תכננה לברוח עם בנה למצרים אל קליאופטרה. ברגע האחרון נתגלתה התכנית ולא יצאה לפועל.

המחשבות הרעות נתגבשו בינתיים בלב הורדוס ועם בא חג הסוכות (ג׳ א׳ תשכ״ה לבה״ע, 105 לפחב״ש, 35 לפסה״נ) הכהן הגדול הצעיר עבד את עבודת הקודש ברוב פאר והדר. העם נתרגש מאד, וזכר אבותיו החשמונאים של הנער עלה על לבבם, על גבורתם ומסירות נפשם. העם הביע את רחשיו בקול. וכבוד זה לאריסטובלוס העליב מאד את הורדוס האדומי. הורדוס כבש את רגשותיו ולמראית עין השתתף בשמחת החג. במשתה שנערך ביריחו, צווה הורדוס לאנשיו להטביע את אריסטובלוס בבריכה. ובצאת כמה מן המסובים לטבול בבריכה יצא גם אריסטובלוס עמהם. אך משם לא יצא כבר חי וגופתו נמשתה אח״כ מן המים. העם ידע כי ידי הורדוס גועלו בדם הנקי הזה, וכי המיתה המקרית הזו היתה בכוונה

תחילה. הורדוס עשה עצמו כמתאבל מאד, וצווה לערוך קבורה נהדרה לאריסטובלוס, מתוך סיפוק נפשי פנימי.

אלכסנדרה שאפה לנקמה, ומרים שטמה אותו על רצח אחיה. אלכסנדרה פנתה לקליאופטרה. והיא השפיעה על אנטוניוס לדרוש דין וחשבון מהורדוס על הרצח שהוא נחשד בו. הורדוס ראה כי רעה נגד פניו. לפני לכתו צווה בסתר להמית את מרים אם לא יחזור מדרכו, כדי שלא תשמח גם היא במותו. הורדוס בא לפני המלך והמלכה במתנות יקרות ורבות וגם בשפת חלקות, אשר השפיעו על המלך. ובעיקר לא רצה לבוא בריב עמו לפני צאתו למלחמה והורדוס הצליח וחזר בשלום לארצו. בהיותו אצל המלך יצא שמועה כי הורדוס נדון למיתה. הנשים החשמונאיות התכוננו לברוח ולחסות אצל הרומאים. הממונה היה מוכן לעזור להן. והוא גם גילה למרים את פקודת הורדוס המתועבת להמיתה. בינתיים הצליחה קליאופטרה לקבל במתנה מאנטוניוס חלק מרצועת הים ואת סביבות יריחו. על ידי כך נלקח חבל עשיר זה מהורדוס, שהוכרח מעתה לשלם למלכה סכום עצום מדי שנה בשנה כשכר חכירה.

בשנת ג׳ אלפים תשכ״ח לבה״ע, (102 לפחב״ש, 32 לפסה״נ), פרצה מלחמה בין שני שליטי רומי, אנטוניוס ואוקטבינוס. הורדוס לא יכל להראות את נאמנותו לאנטוניוס, כי קליאופטרה סבבה כך שהוא ילחם למענה במלך הערבים, כדי לגבות את המס ממנו בשבילה ועל ידי כך יתישו אחד את השני. המלחמה בערבים היתה קשה, נמשכה זמן רב ועלתה להורדוס בקרבנות מרובים. לבסוף נצחם הורדוס ושמם למס. באותה שנה היתה גם רעידת אדמה ביהודה. וההרס היה רב בבנין, בנפש וברכוש. בשנת 31 לפסה״נ נצח אוקטבינוס את אנטוניוס בקרב המפורסם על יד אקטיום. הורדוס החליף מהר עורו ופנה ממגינו לשעבר וחש לצד אוקטבינוס. הוא הראה מיד את נאמנותו לקיסר החדש, בשעה שהתחבר עם נציב סוריה, והשמיד גדוד של אנטוניוס שהתפרץ נגד אוקטבינוס. כך עבר הורדוס במעשי התנופה בשלום את זעזועי המלחמה וחילוף הקיסרים. הורדוס התכונן להתייצב לפני הקיסר החדש אך לא בלב בטוח הביט לעבר עתידו. הוא חשש שמא יורידו הקיסר ויושיב במקומו את הורקנוס הזקן שלא רצה בזה וקווה לגמור את שארית ימיו בשלום. אלכסנדרה דיברה אמנם על לב אביה שיברח בינתיים למלך ערב, עד שיתברר מצב הענינים, ואולי צפתה שירד האכזר מכסאו. הורדוס שם עלילות דברים על הורקנוס ודנו אותו למיתה. כך מת גם הישיש הזה בידי הורדוס אשר עלה למלוכה רק בגלל רפיון רוחו של הורקנוס.

עכשיו יצא הורדוס להתייצב בפני הקיסר. גם עתה צווה בסתר להרוג את

אלכסנדרה ומרים אם לא יחזור. וגם עתה נודע דבר הפקודה על ידי הממונה להוציאה לפועל. ההצלחה האירה פנים להורדוס. הורדוס ידע לכלכל דבריו בשפת חלקות, והודה למלך, כי כל מסירותו הקודמת לקיסר לא היתה אלא לטובת רומי. ומעתה הריהו עומד מוכן גם לפקודתו בהכנעה. המלך משך לו חסד, כי ראהו אדם כלבבו, אשר עתיד להועיל לו עם מלחמתו במצרים. (ג׳ אלפים תש״ל לבה״ע 100 לפחב״ש, 30 לפסה״נ). הורדוס שב שמח ומצליח לתמהון ולדאבון העם. כשעבר אוקטבינוס ביהודה סיפק הורדוס לצבא צידה לרוב, ולמלך נתן מתנות יקרות בסכומים עצומים, שהיו למעלה מכוחותיו. ועל ידי זה מובן שסבל העם, שהורדוס הוסיף למצות ממנו את שארית רכושו. אוקטבינוס החזיר אחר כך להורדוס את יריחו שנלקחה ממנו על ידי קליאופטרה, ועוד כמה ערים.

מיד לאחר שציוה להמית את מרים החשמונאית צוה בחמתו להמית גם את השופטים אשר דנוה. אחר כך יצא למרחקים והתמכר לציד והוללות. שם תקפתו מחלה קשה. ויצאה שמועה ביהודה, כי הורדוס מת. אלכסנדרה חשבה לנצל את המצב ובאה בדברים עם ראשי המצודות להבטיח לה את השלטון למען לשמור עליו לעתיד. הדבר נודע להורדוס ובשכבו עוד על ערש דוי, צוה להמית מיד את אלכסנדרה. (ג׳ אלפים תשל״ב לבה״ע, 98 לפחב״ש, 28 לפסה״נ). עם מותה של האשה האמיצה הזאת ירד הכורת על שלשה דורות החשמונאים: הורקנוס, בתו אלכסנדרה, נכדיו, אריסטובלוס ומרים.

אח״כ נודע להורדוס גם מקום המצאם של משפחת בני בבא, היחידים ממשפחת החשמונאים שעוד נותרו בחיים. ואחרי שתים עשרה שנים שהצליחו להחבא מפניו נגלה להורדוס מקום המצאם והומתו מיד. (ג׳ אלפים תשל״ה לבה״ע, 95 לפחב״ש, 25 לפסה״נ). ולא נותרו עוד בחיים — חשמונאים.

מעשי הרצח עוררו את רוח הורדוס וחדשו את כח רצונו ומעשיו. מצבו המדיני של הורדוס היה עכשיו איתן ביותר. במשך שתים עשרה השנים שעברו מימי שלטונו עד עתה הצליח לבסס את שלטונו בארץ יהודה. לחילוף הקיסרים הסתגל עד מהרה, וגם אוקטבינוס משך לו עתה חסד כאנטוניוס. לבני החשמונאים לא נותר שריד ובמתנגדיו עשה כלה. כדי להשכיח מן העם את מוצאו צוה להשמיד את כל ספרי היחוס. וסופרי היוונים ששכרם לכתוב קורותיו כתבו, כי הורדוס הוא מגזע נכבד מאד אשר עלה מבבל בימי זרובבל. אך אם הצליח בין הגויים בדברי שקר אלה, כמובן שלא השכיח מן העם במעשהו זה את מוצאו השפל. אך לעומת זה היה חסרון ספרי היחס שצוה להשמיד מקור לשבושים וטעויות בדעת דברי הימים ויחס המשפחות. מאחר ולא פחד עוד מאיש מזרע החשמונאים, שעלול לתפוש את

המלוכה ,ישב איתן על כסא מלכותו והחל לגלות את רוחו האמיתית. הוא הראה את זרותו לעם בגלוי והחל מחדש את מעשי היוונים. תקופת מלחמותיו שככה ומעתה ואילך השקיע את כל כשרונו ומחשבתו למעשי יצירה ובנין. אך לא בפעולות בנין ויצירה לטובת האומה היהודית, אשר עמד בראשה והיה מלך עליה, עסק הורדוס האדומי. בכח שלטונו רק דלדל ורושש את העם על ידי הטלת מסים כבדים מנשוא. ובכסף העושק הזה בנה ערים אשר שם אותם למארב לישראל, בהושיבו שם את שונאי ישראל מאז : האדומים והשומרונים קרוביו ואת היוונים והרומאים. בכסף של עם הקודש בנה בתים לאלילים, תיאטרונות ומקומות התגוששות. כל הכסף היהודי זרם לפיתוח ושגשוג הגויים שונאי ישראל. והיוונים ושאר העמים בראותם את מעשה הורדוס, המפקיד את הרכוש היהודי לטובתם, ראו מעתה את רכוש היהודי הפקר, ובכל תפוצות ישראל החלו בוזזים ונוטלים את כספי היהודים.

המצוקות גברו ביותר, עד שבהרבה מקומות לא הועילו גם התראות הקיסר וכתב הזכויות ליהודים. הגויים דנו קל וחומר : אם המלך היהודי בוזז ומדכא את היהודים, על אחת כמה וכמה שגם הם רשאים לעשות כמוהו. וכך אירע שהיוונים עצרו משלוח הכסף שאספו היהודים למקדש ד׳ בירושלים. מאז פרץ הורדוס את הדרך, נעשה הרכוש היהודי הפקר בכל מקומות המצאו, כי לא מלך יהודי היה הורדוס אשר דאג לעמו, אלא מלך יווני־רומאי היה, שבכל מעשיו רצה רק למצוא חן בעיניהם וכל כבודו היה להחשב לשליט רומאי.

הורדוס התחיל ליוון בתחילה את עיר הקודש ירושלים ובנה בה תיאטראות. כאן חידש את כל משחקי היוונים, שגם בשביל היוונים היו לנחלת העבר בלבד. פה נערכו שעשועים לכבוד הקיסר, אחת לארבע שנים. למטרה זו הוזמנו אורחים מקצוות כל הארץ וגם ממקומות רחוקים. כאן נערכו התגוששויות, התחרויות על קבלת פרסים יקרים במלחמה עם חיות טרף. פה מצאו את ספוקם המלא כל הצמאים לשעשועי הבל, ולשמחה גסה ושפלה. וירושלים התמה והצנועה, היתה לעיר של צהלה מופקרת, עיר שיוונים ורומאים לרוב הסתובבו בחוצותיה. העם רגז ורתח. עשרה מבני ירושלים קשרו על המלך להרגו. הקשר נודע להורדוס בעוד מועד והקושרים נאסרו. בשעת המשפט הודו על הקשר אשר קשרו על המלך, בוזה המקדש. הורדוס צוה להמיתם באכזריות רבה. המרגל והבוגד שסיפר למלך על הקשר נתפש ונקרע לגזרים בידי העם. הורדוס היזק את רשת הריגול שהיתה פרושה בכל הארץ, והוסיף לרדוף את מתנגדיו. את כל הארץ שם הורדוס לבית כלא, לעם היושב בתוכה.

הורדוס בנה ערים רבות והקים ערים עתיקות. כל הערים נבנו בתכלית

הסגנון היוני־רומאי, בכל הידורן החיצוני והפקרותן. את הערים קרא על שמות מלכי רומי ועל משפחתו הוא. בירושלים בנה ארמון לעצמו, אשר הצטיין בהדרו ותפארתו ורובו היה עשוי זהב ושיש. הארמון היה מבוצר ביותר ושימש גם מבצר לעיר העליונה. העיר שומרון אשר נחרבה בקנאה קדושה על ידי יוחנן הורקנוס, הוקמה עכשיו בשמחה מיוחדת על ידי הורדוס. עכשיו היתה עיר יוונית בכל. בנה בה מבצר חזק ובית לאלילים, והפכה לעיר מלכותו השניה. העיר נקראה בשם היווני „סבסטי״ על שם הקיסר סבסטיאן. על חוף הים יסד את נמל קיסריה שנקרא לכבוד ה„קיסר״ אוגוסטוס. הנמל נחשב אז לנוח ביותר. העיר נבנתה במשך שתים עשרה שנים, והיתה למבצר ים חזק מאד. העיר שהיתה מיושבת יוונים ורומאים לא היתה מעוז ליהודים, אלא להיפך, העיר היתה מעוז לשונאיהם. וברבות הימים נפתח ממנה גם הפתח לחורבן ירושלים. הנגוד בין קיסריה לירושלים הבליט כל כך את עצמו, עד שאמרו חכמינו: „קיסרי וירושלים, אם יאמר לך אדם חרבו שתיהן אל תאמין, ישבו שתיהן אל תאמין, חרבה קיסרי וישבה ירושלים, חרבה ירושלים וישבה קיסרי — תאמין״. (מגילה ו׳ ע״א). בכסף אשר נרכש ע״י היהודים בזיעת אפים ועמל צנוע בנה הורדוס את עריו היווניות־רומאיות, אשר היו לאבן נגף ומכשול ליהודים. כן בנה עוד כמה עיירות על שם קרוביו. הורדוס אשר נחשב בין היוונים לנדבן הגדול ביותר, אשר שלח מכספו גם לאתונה וספרטה ושאר ערים יווניות רחוקות לבנין בתים לאלילים ותאטראות. הורדוס זה סחט את כל הכספים הללו באכזריות אין קץ מן העם העמל והדל. ומן הכסף הגזול הזה לא מצא הורדוס לנכון לבנות וליצור משהו, וגם הדבר הקטן והפחות ביותר בשביל העם עצמו. העם שקע בשעבוד העניות למען סַפק תאוותו האוילית של הורדוס לבתי אלילי נכר. ורק בשנת ג׳ אלפים תשל״ו לבה״ע, (94 לפחב״ש, 24 לפסה״נ), כשרעב כבד היה בארץ בגלל בצורת קשה, העם נשאר בלי פרוטה להשיג מעט מזון, ומרד היה עלול לפרוץ בארץ, הריח הורדוס את ריח הסכנה המתקרבת, נעשה נוח ומיטיב, קנה אוצרות תבואה במצרים וחילקם חנם לעם שנתדלדל. כשם שנתן בר לעם היושב בארצו, נזדרז הורדוס ושלח גם כמויות ענקיות לחלקם לגויי הארצות השכנות, למען עשות לו שם בגויים.

במעשה אחד רצה הורדוס לפייס את העם. הוא רצה לקשור עצמו לבנין וחדוש המקדש. בנין המקדש אשר עמד זה מאות בשנים, היה זקוק לתקונים וחדושים. העם לא האמין בכוונתו הכנה של הורדוס ופחד שמא הוא חורש בשגית מזימות על העם. אך הוא הבטיחם וצווה על הבונים לבנותו לפי חוקי התורה והעם נאות לו. בגמרא מסופר על אחד מחכמי ישראל, איש נכבד מאד ועשיר, ושמו בבא

בן בוטא. מסופר עליו מעשה המציין את גדלות רוחו וענותנותו: איש עלה מבבל ולקח אשה בירושלים. האיש היה מהיר חימה ונוסף לכך לא הבינה האשה היטב את לשונו כפי בטוי הבבלים. והנה צוה האיש לאשתו שתביא לו שני „בוצינים" — נרות. האיש כעס מאד וצוה עליה שתכה בנרות על ראש בבא — כלומר על הדלת. האשה לא הבינה גם עתה את דבורו, ועלתה אל השופטים והכתה בנרות על ראש החכם בבא בן בוטא. החכם שאלה בנחת למה תעשה כן? ובדמעות סיפרה לו, כי בעלה צוה עליה זאת. בבא בן בוטא הכיר בצערה של עלובה זו וברכה כי יתן לה ד׳ שני בנים אשר יהיו לנרות ומאירות לעם, יען כי עשתה הטוב בעיני בעלה.

אך לא כן יכלה להיות תגובתו ביחס למצב העם תחת שלטונו האכזרי של הורדוס. הוא לא יכל להבליג על כאב העם ומצוקתו ודבריו הגיעו אל הורדוס. הורדוס איש הדמים צוה לנקר לחכם החסיד הזה את שתי עיניו. הורדוס היה נוהג להתחפש ולהתערב בין העם כדי לדעת את מחשבותיהם. כך התחפש ובא לפני החכם בן בוטא. הוא ניסה לדבר סרה על המלך ושלטונו. אך החכם ברצונו להקל על מכאוב בני העם ובידעו כי בדברים על גנות המלך לא יוושע העם, השתדל לשכך את חמת האיש המדבר אליו, בדברי רך ונחת. הורדוס התחרט על מעשהו הרע בראותו מה עולל לאיש הנקי והחסיד הזה. הורדוס הגיד לו מיהו, ושאלו — במה יוכל לכפר עוונו של ניקור עיניו ובהמיתו את חכמי ישראל. בן בוטא אמר לו: אתה כבית את אור התורה ועתה קומה ובנה את בית ד׳ אשר ממנו תצא תורה לכל הארץ. כנראה שרצה בן בוטא להסב את לב הורדוס האוהב היכלות ובנינים לבנין המקדש, במקום ההיכלות שהם לתועבה לישראל, ולהסב את לבו אל קדשי ישראל. בנין המקדש נמשך שנים רבות, והצטיין בהדרו ויופיו. ואמנם אמרו חכמינו: „מי שלא ראה בנין הורדוס, לא ראה בנין בימיו".

כה. ממשלת ארכלאוס

הבן כאביו. — הדיונים ברומי על ירושת הורדוס. — שרי צבא רומאים מתגרים ביהודים. — ארכלאוס מודח מלהיות מלך.

בצוואתו הנחיל הורדוס את ארץ יהודה לשלשת בניו: את ארכלאוס שם למלך ירושלים, את אנטיפס שם למושל הגליל ועבר הירדן, ואת פיליפ שם למושל הגולן שכבשן. לאחותו שלומית הנחיל כמה ערים וכן דאג לשאר קרוביו. כך חילק הורדוס את ארץ ישראל בין בני משפחתו המרובים וקרעה לגזרים, מבלי שהתחשב כלל עם העם יושב הארץ. כדי שצוואתו תיכנס לתקפה היו יורשיו זקוקים לקבל אישור מן הקיסר.

לאחר שתמו ימי אבל המשפחה על הורדוס, עלה ארכלאוס לבית המקדש אל העם, שעתיד היה למלוך עליהם. העם קיבלו בכבוד וביקש ממנו שיקל את עול המסים ויוציא את האסירים המרובים, שהושיב הורדוס בבתי הכלא על לא עול בכפם. ארכלאוס הראה לעם פנים מסבירות ואמר כי ישתדל למלא את בקשתם.

במות הורדוס, בשאוף העם מעט מנוחה, התאספו להספיד כהלכה את מורי העם הגדולים יהודה ומתתיהו ותלמידיהם, ששרפם הורדוס חיים במסרם את נפשם על חוקי התורה וקדושת המקדש. עתה, לאחר שמת הורדוס, הספידום, כי בחייו לא יכלו להספידם כלל. בתום אספת האבל של העם, החליטו משום כבוד המומתים ולטובת העם לבקש מארכלאוס שיסיר את יועזר הכהן הגדול אז ממשמרתו, אשר כתוצאה מהורדת הנשר הרומי אשר על שער המקדש הגיע יועזר לכהונה, במקום מתתיהו הכהן הגדול שהוסר ע״י הורדוס מכהונתו, על שלא מחה בידי הקנאים, ומינה במקומו את יועזר, אשר כמובן לא היה ראוי למשמרת קדושה זו.

אמנם, אילו רק רצה ארכלאוס למלא את בקשת העם ולהסיר את הכהן שנוא העם, היה הכל שב למנוחתו. אבל במקום שארכלאוס יבוא בדברים עם העם, שלח אל העם בני־נכר לדבר עמהם. הם הודיעו לעם, כי מוריהם נענשו על פי החק ואין שום מקום לבקשתם, ועתה, עד אשר הקיסר יאשר את מלכות ארכלאוס, עליהם לא לבוא בשום דרישות. זו היתה תשובת ארכלאוס בטרם אושר על ידי הקיסר ובהיותו מעוניין לרכוש את לב העם, בכדי שלא יעמדו נגדו אצל הקיסר. העם התמרמר מאד.

בינתים הגיע חג הפסח. העם נאסף למקדש לעשות את קרבן היום. בעצם התפלה ושמחת החג שלח ארכלאוס נכרים למקדש לתפוש את ראשי הקנאים. מפני טומאת עכו״ם חל איסור על ביאת נכרים למקדש. גם לפי חוקי הרומאים נאסר על חייליהם להכנס לעזרה. העם הניסם ולא נתנם לבוא לעזרה. לאחר שמנעו מבני הנכר לבוא למקדש חזר לעבודת היום. ארכלאוס לא התחשב, לא בקדושת היום ולא בעם הרב שהתאסף מכל קצות הארץ להקריב את הפסח, ושלח אנשי צבא להסתער על העם. כשלשת אלפים קרבנות נפלו אז מן העם ולאחר ההרג אסר על חגיגת הפסח בעיר הקודש, והעם הוכרח לחזור לביתו ולעירו (ג׳ אלפים תשס״ד לבה״ע, 66 לפחב״ש, 4 לספה״נ). ארכלאוס נעשה שנוא העם כאביו והעם נוכח כי כל עוד ישלוט בית זה בישראל, קשה ומר יהיה שעבוד העם וגורלו.

ארכלאוס יצא לרומי להתיצב בפני הקיסר. את השלטון על יהודה מסר בינתים לפיליפוס אחיו. בנסוע ארכלאוס לרומא בא וורוס, נציב סוריה עם צבאו לארץ יהודה בחששו פן עלול לפרוץ מרד בכל עת. המרד לא פרץ כלל והוא חזר לסוריה עם שני לגיונותיו ולגיון אחד השאיר בירושלים. העם לא חשב כלל עתה למרוד בארכלאוס או ברומאים. אך וורוס, שהיה מעונין שארכלאוס יהיה מלך הארץ, הודיע לקיסר מיד בצאת ארכלאוס מן הארץ, כי בא ליהודה והשאיר שם גם לגיון אחד של צבא בגלל מרידה בארץ יהודה שהוא השקיטה. עלילת שקר זו שהודיע וורוס לקיסר על מרד מדומה שפרץ, השפיעה הרבה על מהלך הדיונים בדבר המלכת ארכלאוס, כי לא יכול להצדיק בעיני הקיסר את מעשהו האכזרי בהרג שלשת האלפים במקדש בחג הפסח. ליהודה הגיע עתה סבינוס, שנשלח מטעם הקיסר ליטול את אוצרות הורדוס תחת חסותו. הוא צווה לישב בקיסריה, אך הוא בא לירושלים והתישב שם בארמון הורדוס. סבינוס מלא תאוות בצע השתדל במעשיו המחוצפים והתעלל בעם להביאם לידי מרד, כדי שיוכל אחרי כן לגזלם ולעשקם. בכל מקום בא עם צבאו אשר בטח בכחם והרע והצר לישראל. על ידי תאוותם לצבור כסף וזהב הגדילו ורבו חיל הרומאים את המהומות בארץ.

הגיע חג השבועות. המון עולי רגל מקצות כל הארץ הגיע ירושלימה. סאת הסבלנות כלפי השר הרומאי אוהב הבצע היתה גדושה. העם סבב את סבינוס וחילו מכל העברים ורצו להכריחו לעזוב את ירושלים. בראות סבינוס את המון העם צוה לצבאו לצאת נגד היהודים. העם התבצר במקומות הגבוהים ומשם ירה חצים ואבנים על הרומאים. הרומאים היו צפויים למות. אך הנה השליכו זפת בוערת על עמודי המקדש והתלקחה לפתע אש גדולה. רבתה הבהלה. רבים מתו בלהבה וסבינוס והרומאים מהרו אל אוצרות המקדש. סבינוס עצמו נטל ארבע מאות ככר. עושק

המקדש העלה עוד יותר את זעם העם. גם יועזר הכהן הגדול, אשר בודאי היה מאנשי ארכלאוס, וגם רוב צבאו של ארכלאוס הצטרפו לעם נגד מעשי הרשעות והתועבות של סבינוס. העם ורוב צבא ארכלאוס שמו מצור על הארמון אשר חנה בו סבינוס ודרשו שיעזוב את ירושלים עם חילו. אך בגלל מעשי העושק הרבים שעשה לא האמין כי אמנם יוציאוהו חיים מן העיר. הוא פחד לצאת מן המבצר והחליט להמתין לעזרת וורוס אשר ביקש ממנו למהר לבוא לעזרתו.

גם בגליל התגברה מלחמת קנאי היהודים. בראשם עמד יהודה הגלילי בן חזקיהו הגבור הנודע, שנרצח בידי הורדוס. הם התנפלו על מחסן הנשק הרומאי אשר בעיר צפורי, הזדיינו בו ולחמו בגליל נגד הרומאים ובני הורדוס.

בגלל מלחמת הקודש של היהודים על חרותם, ועקב החמס והשוד שעורר סבינוס בארץ, רבתה המהומה. אלפי חיילים משוחררים מצבא הורדוס קמו עתה נגד חיל המלך. בעבר הירדן קם אחד מעבדי הורדוס ושמו שמעון והתנשא למלוך. שרף את היכל הורדוס שביריחו, ובשאר מקומות היה שורף את הבתים ונוטל את השלל. רועה אחד ושמו אתרונגה וארבעת אחיו, שהיו גבורים וחסונים, מלאו את הארץ בחיתתם.

וורוס, בקבלו את הידיעה על המרד ביהודה, היה מרוצה שאמנם לא היה דברו לקיסר בדבר המרד בדיה גמורה, ורק בהבדל זמן בלבד. הוא עלה עם שני לגיונותיו. בדרך צרף אל גדודו את הערביים שונאי הורדוס, אשר הרע להם בימי שלטונו, כל המחנה הזה עשה שמות בארץ. בכל מקום בואם החריבו ערים ובזזו את הרכוש. את צפורי שלחו באש ויושביה נמכרו לעבדים. לבסוף הגיע החיל הזה לירושלים לגאול את סבינוס שפחד לצאת מארמונו. העם שצר על סבינוס התפזר. יושבי ירושלים פתחו את העיר לפני וורוס. כל מלחמתם היתה נגד סבינוס ומעשיו הרעים ולא התכוננו עתה למרד כללי נגד רומא. סבינוס עצמו אשר קרא לוורוס, בהגיע וורוס לירושלים, התחמק ויצא מן העיר, כי פחד שיענשהו על מעשיו. וורוס התאכזר לגדודי המורדים אשר בארץ. אלפים מהם תפש וצלב. שנה נוראה זו נקראת בהסטוריה היהודית „פולמוס של וורוס״.

באותו זמן אשר ארעו ביהודה כל אותם הדברים הנוראים, חיכו ברומא כל משפחת בני־הורדוס להחלטת הקיסר. בני הורדוס טענו איש נגד אחיו. הורדוס אנטיפס הוכיח כי ארכלאוס לא ראוי למלוכה, כי עוד טרם נתאשר על ידי הקיסר הכריע לטבח שלשת אלפים איש במקדש. ואמנם רע מאד היה רושם מעשה זה האכזרי של ארכלאוס. בינתים באה גם משלחת מטובי העם, אשר דרשו להסיר מעליהם את בית המלכות השנוא: הם הוכיחו את כל מעשי אכזריותו ועריצותו

של הורדוס ובנו ארכלאוס ודרשו לספח את ארץ יהודה לנציבות הסורית. הממשלה הפנימית תתנהג על פי חוקי התורה, ושלטון חכמי התורה יתחדש עם כח הסנהדרין. אל השליחים מארץ יהודה נוספו גם נכבדי יהודי רומי אשר נצטרפו אליהם בהתיצבם לפני הקיסר.

המאורעות ביהודה נתפתחו בינתים. הקיסר קבל מכתב מוורוס על המרד האמיתי שבירושלים. הדבר הכריע לטובת ארכלאוס והצדיק בעיני הקיסר גם את מעשיו הקודמים. הקיסר אישר את ארכלאוס למושל ארץ יהודה, אבל בלי תואר מלך. שאר אחיו ומשפחתו קיבלו את ירושתם לפי צוואת אביהם.

דרישת העם נתאכזבה. ארכלאוס נעשה מושל יהודה מטעם הקיסר (ג׳ אלפים תשנ״ו—תשס״ז לבה״ע, 74—64 לפחב״ש, מ־4 לפס״ה עד 6 לסה״נ). כעשר שנים משל ארכלאוס וכאביו היה עריץ ואכזר, וסיים את מלאכת וורוס ברצח המורדים. בשובו מרומא הדיח את יועזר מן הכהונה, כי בעת התמרמרות העם נגד סבינוס, תמך אף הוא בצדקת העם ועמד נגד תעלולי זדון סבינוס. את הכהנים הגדולים הסיר והושיב כרצונו. בימיו התחלפו שלשה כהנים גדולים. ערך הכהונה ירד מאד. הכהונה הגדולה נתרוקנה מערכה אמיתי. הקדושה והטהרה שהיו ממדותיהם הנעלות של הכהנים הגדולים לא נמצא בהן מאומה אצל הכהנים בזמן הזה. רבים היו כהנים הדיוטים ולא מזרע הכהנים הגדולים. על כסא הכהונה עלו עתה אנשים שזכו בו בעד בצע כסף, והיו רצויים לבית הורדוס ונציגי הרומאים. באותו זמן חלה גם פקודת הקיסר לשים חותם על בגדי הקודש שלבשום הכהנים ארבע פעמים בשנה: בשלש הרגלים ויום הכפורים. בגדי הכהונה היו גנוזים מעתה במצודה תחת חותם הנציב והכהן הגדול. עלבון זה היה מכוון להורדת ערך הכהונה.

ארכלאוס הירבה לנגוש בעם. התרעומת נגדו גברה גם מצד שאר העממים והשומרונים אשר חיו בטוב עם הורדוס. היהודים והשומרונים האשימו אותו לפני הקיסר על יחסו הרע והאכזרי לעם. הקיסר שלח ציר להביאו לרומא. ארכלאוס לא יכל לגולל מעליו את האשמות הרבות שהאשימוהו. הקיסר הסירו ממושל יהודה. גם לא נתן לו לשבת ברומי. הגלוהו לגליא וכל רכושו ונכסיו ניטלו ממנו. בסתיימה בזה תקופת שלטון בית הורדוס ומעתה מתחיל השלטון הישיר של הרומאים.

לאחר שהוסר ארכלאוס מן השלטון הגיע לארץ כנציב מטעם אבגוסטוס קיסר, קופניוס. עמו בא גם קוירניוס להעריך את מספר התושבים ורכושם, כדי לקבוע את גודל המס לרומא. לב העם זע בהרגישם במפקד זה את ממשות השלטון הרומי בכל כובדו. קוירניוס נתקל בהתנגדות חזקה מצד העם. העם לא אחז עדיין הרב נגד הרומאים. אבל כל אותן ההתנגשויות עם השלטון בשלו וטיפחו את רוח

המרד וההתנגשות של מפלגת הקנאים, שעתה עמדו בראשה יהודה בן יחזקיהו וצדוק. הפקידים שהוציאו לפועל את דבר המס היו שנואים ביותר על העם. הללו שנתנו ידם לרומאים, ובאכזריות נגשו את העם, גורשו מעדת ישראל, פסלום לעדות, אסרו לקחת כספם לדברים שבצדקה או לפרוט אצלם מטבע גדולה למטבעות קטנות. והשם „מוכס״, שכך נקראו נוגשי המס, היה מאז לשם גנאי. יועזר הכהן הגדול, אשר עזר להם ותמך ברומאים בהשלטת המס בארץ, היה כל כך שנוא ומאוס על העם, עד כי קויריניוס עצמו הסירו ממשרתו, למרות שעזר לרומאים בהטלת המס. קופניוס שהה בארץ שלש שנים. בימיו הגיעו כנראה שוב ימים טובים לשומרונים ובהתקדש חג הפסח ושערי המקדש היו פתוחים, נכנסו ופזרו עצמות מתים לטמא את הקודש, ומאז הגבירו את שמירת המקדש מזרים ונכרים.

כו. הצדוקים תחת שלטון נציב הרומאים

רומי אינה מתערבת בשאלות הפנימיות. — הצדוקים בתור מלשינים ומסיתים. — הנציבים מתחלפים. — הכהונה נקנית בשוחד. — הנציב פילטוס ותעלוליו. — ויטליוס הנציב הישר.

העם אשר דרש עוד לפני המלכת ארכלאוס, כי יוסר שלטון בית הורדוס, יכול היה לבוא על ספוקו תחת שלטון חיצוני מדיני של הרומאים ושלטון פנימי של ראשי חכמי העם. ואמנם הרומאים לא היו מעונינים כיוונים גם בשלטון רוחני על נתיניהם. הם לא הראו לכך שום נטיה. והיהודים יושבי רומא, אסיה הקטנה ושאר המקומות, אמנם זכו לזכויות מלאות והגנה על שמירת חוקי תורתם. השלטון הרומאי עמד לצד היהודים והגן על סדור חייהם הפנימיים העצמאיים נגד שכניהם הרעים, ובמיוחד היוונים, שהשתדלו להרע ולהפריע ליהודים בחייהם. ואמנם פלא רב הוא שנוי זה שחל ברומאים, ביחסם ובהתערבותם בחייהם הפנימיים של יושבי ארץ יהודה דוקא?

אך ההיסטוריה חוזרת על עצמה. אותו דבר אשר קרה בימי שלטון היוונים, קרה גם עתה תחת שלטון נציבי הרומאים. בימי היוונים ובעזרתם השתלטה מפלגת הצדוקים והכהנים הגדולים על העם, למען תאוות בצע ושלטון הביאו וגרמו לגזרות השמד של אנטיוכוס. עקב שלטונו של אנטיפטר והורדוס הורחקו הצדוקים לגמרי מן השלטון, כי בית האדומים, אף הוא לא נרתע מכל אותם האמצעים והמעשים הרעים שבעזרתם הגיעו הצדוקים לשלטון במדינה. הצדוקים נוכחו, שאמנם שונה המלחמה בחכמי התורה מהמלחמה עם איש כהורדוס. הורדוס רדפם באף ובחמה, עד אשר בעצמם התרחקו בימיו מן השלטון ואף השתדלו להיות מאוהביו. עתה הגיעו לארץ נציבים רומאיים. הצדוקים נוכחו, כי עתה שוב יוכלו לחזור לשלטון בעזרת הנכרים הללו, אוהבי הבצע. ואמנם מנין ידעו נציבי רומא על כל דיני היהודים ולהתערב בכל פרטי הייהם, אם לא מפי הכהנים הגדולים ששחדום בכסף עצום. מנין ידעו על עיבור השנה ועל כל שאר הענינים המרובים ששמו את ידם עליהם הנציבים, אם לא בעצת הצדוקים.

ובמקום להשתדל להרחיק את הנציב לבל יתערב בכל הענינים שאינם שייכים לו, הכניסום הכהנים הצדוקים לתוך תוכם של החיים הפנימיים של האומה,

ועם הנציב עשקו וחמסו את עמם, עד שהגיע הדבר להתנגשות האחרונה האיתנה, ולאחר מלחמת גבורה שאין כמוה אבדו היהודים לבסוף את המדינה והלכו לגולה, ומאז שוב אין זכר לאותה המפלגה הבוגדת השפלה אשר הרבתה כל כך צרות לישראל — היא מפלגת הצדוקים.

אחרי קופניוס בא לארץ יהודה מרקוס אמביבולוס (ג׳ אלפים תשס״ט לבה״ע, 61 לפחב״ש, 9 לספה״נ). אחריו היה נציב הארץ רופוס (ג׳ אלפים תשע״ב לבה״ע, 58 לפחב״ש, 12 לספה״נ). בימיו מת אבגוסטוס, וטבריוס עלה על כסא הקיסרות. הוא מינה לנציב ביהודה את טבריוס גפטוס (ג׳ אלפים תשע״ה לבה״ע, 55 לפחב״ש, 15 לספה״נ). היהודים סבלו בימי טבריוס בגלל עצותיו האכזריות של יועצו סינוס. בימיו התפשטה ההתיהדות בין הרומאים וביחוד בין נשותיהן. נגזרו גזרות רבות על היהודים וגם גרשום מרומי. כן נשלחו בפקודת טבריוס ארבעת אלפים ממיטב נערי ישראל לאי סרדיניה להלחם בשודדי הים ובכוונה תחלה כדי לאבדם. אחר מות סינוס הרשע הוטב מצב היהודים, המגורשים הורשו לחזור לרומי וטבריוס שוב לא הפריע ליהודים בחייהם.

גרטוס היה לנציב הארץ במשך אחת עשרה שנה. בימי נציבותו התחלפו חמשה כהנים גדולים. הצדוקים התחרו איש ברעהו וכל המרבה במחיר קיבל את הכהונה, ועל ידי זה קיבלו שלטון על העם. ובצד שלטון הנציב המשוחד הרבו לנגש וללחוץ בעם. בכח הזרוע נטלו לעצמם את התרומות והמעשרות, ובגמרא נאמר עליהם: „אולי לי מבית ביתוס אוי לי מאלתן (מקל חובלים אשר להם). אוי לי מבית חנן אוי לי מלחישתן (לפי נציב רומא), אוי לי מבית קתרוס אוי לי מקולמוסם (דלטוריא לפני שרי רומא), אוי לי מבית ישמעאל בן פאבו אוי לי מאגרופן, שהם כהנים גדולים ובניהם גיזברין וחתניהם אמרכלין ועבדיהם חובטים את העם במקלות״ (פסחים נ״ז).

על ידי נצולם השפל של המשרה הקדושה במדינה, ירד מאד ערך הכהונה הגדולה ועל ידי כך קם ועלה ערך בית המדרש הרוחני של העם.

אחר גרטוס נתמנה לנציב פונטיוס פילטוס (ג״א תשפ״ו לבה״ע, 43—44 לפחב״ש, 26 לסה״נ). זה עלה על כל קודמיו בהתערבותו בחיי העם, בהתעללותו ברגשותיהם. הנציבים הראשונים לא העזו להכנס לירושלים בדגלים וצורות הקיסרות עליהם. פילטוס לא התחשב באיסור, ובלילה, כדי לא לעורר מהומה, שלח לירושלים גדוד צבא בדגלים עם צורת הקיסר. היהודים יצאו לקיסריה מקום מושב הנציב ועמדו חמשה ימים רצופים סביב לארמונו, בבקשה שיסיר את הדגלים מירושלים. פילטוס לא שעה לבקשתם ושלח גם צבא מזוין נגדם. העם חשף צווארו

לטבח וקרא: „מות נמותה כלנו ואת תורת אלקינו לא נעבורה״. למעשה כזה לא צפה פילטוס. הוא החזיר את צבאו והוציאו את צורת הקיסר מירושלים. כעבור שנים אחדות התגרה עוד פעם ביהודים, וקבע מגיני זהב עם שם הקיסר בארמון הנציב בירושלים. פילטוס לא הוריד אותם לבקשת העם. העם פנה לקיסר אשר צוה לפילטוס להורידם.

פילטוס צוה לחפור תעלת מים ליד ירושלים ולמטרה זו סחט המון כספים מאוצר המקדש. העם נעלב ביותר ששם את ידיו גם במקדשם ובבואו לירושלים הוצפה העיר בהתמרמרות חזקה כלפיו. פילטוס צוה לאנשיו להתחפש בבגדי יהודים ולהתנפל עליהם. העם אשר היה בלתי מזוין הוכה לפתע ורבים היו ההרוגים. לבסוף גורש מן הארץ בהתנפלו על השומרונים.

השומרונים עלו על הר גריזים להפש שם את כלי המשכן, לפי נבואתו של נביא שקר שלהם. פילטוס שלח גדוד מזוין לפזר את המונם והרג ואסר מהם. השומרונים קבלו עליו לפני ויטליוס נציב סוריה, ויטליוס שלחו לדין לרומא ומשם לא חזר עוד.

ויטליוס אשר היה אדם הגון ואהוד, בבואו לחג הפסח לירושלים, הניח לעם הנחות, וביניהן ביטל את זכות הנציבים להחזיק תחת חותמם את בגדי הכהן הגדול. הסיר את הכהן המרשיע ומינה במקומו אחר. אחרי כן בעברו עם צבאו ביהודה במלחמתו נגד הערבים, נאות לבקשת העם ולא עבר דרך ירושלים בגלל צורת הקיסר אשר על דגלי הצבא.

באותו זמן ששלטו נציבי הרומאים ביהודה, משלו בני הורדוס במלכויותיהם הקטנות. יושבי ארצם היו בעיקר יוונים, סורים וערבים ואף הם היו כנכרים ורחוקים מן היהודים ודבר אין להם עם השתלשלות הענינים ביהודה ועם היהודים.

כז. אגריפס המלך

יתום מאביו. — גידולו וחינוכו ברומי. — שוקע בחובות ונעזר ע״י יהודי רומי. — נתמנה למלך ע״י קליגולה. — קנאת היוונים באלכסנדריה ביהודים ובאגריפס. — הפרעות והבזה ביהודי אלכסנדריה ובבתי הכנסת. — הנציב פלקוס עוזר לפורעים. — משלחת יהודי אלכסנדריה אצל קליגולה. — אגריפס נכנע לחכמי התורה. — הנשיא רבן גמליאל. — אגריפס נוהג במנהגי ישראל בקפדנות. — קליגולה גוזר להעמיד צלמו בבית המקדש. — אגריפס מבטל הגזירה. — אגריפס מנסה לבצר את חומות ירושלים ולהקים ברית מלכים נגד רומי. — מפקד העם. — מות אגריפס.

לאחר שקליגולה עלה לשלטון ברומי (עם מות טיבריוס בשנת ג׳ תשצ״ז, 37 לספה״נ, 33 לחב״ש), נשתנה יחס השלטון אל ארץ יהודה. הוא העלה למלכות ארץ יהודה את ידידיו הותיק אגריפס בן אריסטובולוס.

אגריפס נתייתם מאביו בגיל שלש. מגיל שש נתחנך ברומי. היותו נכד הורדוס קרבה אותו אל משפחת הקיסר והיה לאחד מידידי דרוזוס בן טיבריוס. החינוך ברומי השפיע עליו לרע, והוא סיגל לעצמו את כל הדרכים השליליות של בני העשירים וגדולי רומי. שקע בחובות ונאלץ לחזור לארץ. כאן ישב בבית הורדוס אנטיפס, מושל הגליל. מהגליל נדד לאלכסנדריא והתידד עם נשיא הקהילה היהודית, אלכסנדר. זה עזר לו להשיג כסף לתשלום חובותיו — וחזר לרומי. שוב נתחבר לאותה חברה ושוב שקע בחובות. בינתיים מת דרוזוס ויורש הכסא בעתיד נעשה קיוס קליגולה, שהיה לאחד מידידיו הקרובים. התככים הפוליטיים נתרקמו כל הזמן. טיבריוס קינא בקליגולה שרוצה לסלקו כדי לעלות לשלטון, ולכן רדף את כל ידידי קליגולה. פעם התבטא אגריפס, שהיה רוצה כבר לראות את קליגולה בשלטון. הדבר נודע לטיבריוס, שציוה לאסרו. לאחר חצי שנה מת טיבריוס, וקליגולה עלה לשלטון. הוא שיחרר את אגריפס, העניק לו „שלשלאות של זהב" תמורת שלשלאות הברזל שבהן נאסר בזמנו, וכן נתן לו את ארץ הגליל יחד עם התואר „מלך". מושל הגליל, הורדוס אנטיפס, הוסר מכהונתו והוגלה לגליא, ואגריפס היה

עכשו למלך על הגליל והגלעד, ואילו ביהודה היה נציב רומי. לאחר מכן סופחה גם יהודה למלכותו, והמלך אגריפס שלט כמעט על כל הארץ.

בדרכו מרומי לארץ ישראל עבר אגריפס דרך אלכסנדריא ויהודי העיר קיבלוהו בהתלהבות גדולה, כראוי למלך החדש של היהודים. התלהבות זו וכן הופעת אגריפס בבגדי מלכות מפוארים עוררו בלב היוונים באלכסנדריא קנאה ושנאה ליהודים. היחסים בין היוונים לבין היהודים באלכסנדריא היו תמיד מתוחים. במיוחד נגרמה מתיחות זו בגלל הצלחתם הכלכלית של היהודים. שני העמים היו משועבדים לשלטון רומי, וגם ארץ יוון היתה תחת שלטון הרומיים. עכשו, שהיהודים זכו לעצמאות מטעם רומי ולמלך משלהם, נתעוררה קנאה והסתה שבראשה עמדו ממנהיגי היוונים באלכסנדריא, איזידור ולמפון. ההמון היווני התנפל על יהודי העיר, גידפו את אגריפס, הרגו ביהודים, בזזו רכושם, לקחו את הפסלים של הקיסר והכניסו אותם בכוח לבתי הכנסת של היהודים, וכאשר היהודים התנגדו לכך — יכלו לטעון, שכך יחס היהודים לקיסר. הנציב הרומי במצרים, פלקוס, שהיה נגד היהודים, ניצל את הדבר הזה לרעתם, הסיר את ההגנה החוקית מעל היהודים והפקיר אותם בידי ההמון הפרוע. פלקוס והיוונים ניצלו גם את המצב להרס מצבם הכלכלי של היהודים, גרשו אותם ממרכזי העיר ומבתיהם, והושיבו אותם רק באחת משכונות העיר. בינתיים התנפל ההמון על רכושם העזוב של היהודים ובזז אותו. כל היהודים שלא הספיקו לברוח נתפסו ועונו בעינויים קשים, מהם הומתו רבים במיתות משונות. לא זו בלבד שנציב רומי, פלקוס, לא העניש את הפורעים, אלא להיפך — הוא האשים את היהודים בבזיון הקיסר וציוה לאסור 38 ממנהיגי היהודים באלכסנדריא ולהלקותם לעיני המון רב. אלה שלא מתו מהמלקות הובלו לבתי כלא.

אמנם פלקוס נענש לאחר מכן ע"י קליגולה, נצטווה לחזור לרומי ומשם הוגלה והומת — אך מצבם של יהודי אלכסנדריא לא הוחזר לקדמותו. הפסלים מבתי הכנסת לא הוצאו והזכויות לא הוחזרו.

יהודי אלכסנדריא החליטו לשלוח משלחת לקיסר. בראש המשלחת עמד החכם היהודי פילון האלכסנדרוני. גם הפורעים היוונים שלחו משלחת בראשות הרשע אפיון. שני הצדדים הרצו טענותיהם בפני הקיסר, אולם קשה היה לדבר אתו, כי באותה תקופה כבר היה קליגולה מטורף בדעתו והיה משוחח עם המשלחות כשהוא מקפץ ממקום למקום, והדוברים נאלצו לרוץ אחריו. המשלחת חזרה לאלכסנדריא בלי כל הצלחה — ושם שמעו על הגזירה החדשה מארץ ישראל — שקליגולה ציוה להכניס פסלו לבית המקדש (רח"ל). (ראה להלן).

בינתיים הקים אגריפס מלכותו בירושלים. הוא נשתנה מהקצה אל הקצה. הוא לא היה עוד אותו נער מתהולל, כפי שהכירוהו ברומי, אלא אדם רציני ומיושב שהבין את מצב עמו ואת בעיות הארץ הקשות. הוא התמסר בכל מרצו ויכלתו להטבת מצב העם ותנאי חייו, והוא עשה זאת בהדרכת הנשיא רבן גמליאל הזקן ושאר חכמי התורה. אגריפס החליט ללכת בדרך התורה והמצוות כמו הפרושים. בכל מה שנגע לענייני סמכות התורה, היה אגריפס פונה לרבן גמליאל והיה מקבל פסק־דינו ובית־דינו.

רבן גמליאל הזקן החזיר העטרה לאחר הימים הקשים של הורדוס ויורשיו. הוא ישב בלשכת הגזית וחכמי ישראל לידו והיה מאיר לעם בתורתו ובחכמתו. הוא תיקן תקנות חשובות בענייני משפחה ובשטחים אחרים, „מפני תיקון העולם״. הוא שלח שליחים לבבל ולארצות גולה האחרות בענין קידוש החודש ועיבור השנים, כי מאז שהשומרונים הטעו את היהודים בהדלקת משואות, כדי לבלבל החדשים — הפסיקו חכמי ישראל להודיע בדרך המשואות.

אגריפס המלך היה מקיים כל המצוות המוטלות על המלך. הוא הקריב קרבנות תודה על חסדי ה׳, העלה ביכורים למקדש בחג השבועות, ובמוצאי שנת השמיטה, בחג הסוכות, קיים מצות „הקהל״ וקרא בפני העם שהתאסף במקדש את התורה. חכמי ישראל נהנו ממנו ואהבוהו, והחזירו לו כגמולו. וכאשר הגיע בקריאת התורה לפסוק „מקרב אחיך תשים עליך מלך״ — זלגו עיניו דמעות בזכרו את מוצאו האדומי, ואז קרא אליו העם: „אל תירא אגריפס — אחינו אתה, אחינו אתה!״

אגריפס הראשון התמסר גם לגורל עמו. הוא ביטל את המס הכבד שהנציבים הטילו, התערב נגד היוונים בעיר דאר שרצו להעמיד פסל הקיסר בבית הכנסת, וכן פעל מיד כשהגיעה אליו גזירת קליגולה להעמיד פסלו בבית המקדש. זה היה בשנה השניה למלכות קליגולה, כשעברה עליו רוח טירוף שהמיטה שואה על קהילות רבות. היות והקיסר דרש לעצמו כבוד אלילי — לכן ציוה למלא את כל האימפריה בפסליו. היהודים — כמובן — סרבו למלא פקודת הקיסר, והיוונים ניצלו זאת בכל מקום והלשינו נגד היהודים. בין השאר ציוה להכניס פסלו גם לבית המקדש והטיל על פטרוניוס, נציב סוריא ללכת לירושלים עם שני לגיונות חיילים ולדאוג לביצוע הפקודה. בדרכו מסוריא לארץ ישראל הגיע פטרוניוס לעכו, שם באה לקבל פניו משלחת חכמי ירושלים שביקשוהו לא לבצע הפקודה. פטרוניוס הבין את האיולת שבמעשה זה, ודחה בינתיים את הדבר. הוא עבר לטבריה וגם שם באו אליו המוני יהודים והתחננו לו 40 ימים רצופים לא לבצע המעשה ולחלל

הקודש. פטרוניוס החליט על דעת עצמו לא לבצע את הגזירה והודיע על כך לקליגולה. גם הוציא לגיונותיו מן הארץ.

אגריפס הראשון בינתיים יצא לרומי גם הוא לבטל הגזירה. במשתה לכבוד הקיסר — שאל אותו קליגולה — מה רצונו ויינתן לו. ואז ניצל אגריפס את המצב וביקש ממנו לבטל הגזירה. בלית ברירה הסכים קליגולה ושלח הוראה מתאימה לפטרוניוס. — אולם בינתיים הגיעה הודעת פטרוניוס שעשה על דעת עצמו — והיא הרגיזה אותו מאד. מיד ציוה על פטרוניוס לאבד עצמו לדעת, כמנהג הימים ההם. בינתיים נרצח קליגולה וגזירותיו בוטלו. יום מותו היה ליום חג ליהודים.

הקיסר החדש, קלאודיוס, ביטל כל הגזירות וגם החזיר ליהודי מצרים את זכויותיהם. מנהיגי היוונים באלכסנדריא הוצאו להורג והיהודים יצאו לחפשי.

המלך אגריפס הראשון חזר לירושלים והמשיך בהנהגת העם.

אגריפס בעל מבט רחוק היה וצעדיו הרחיקו לכת. ככל שדאג לחיי עמו בהווה צפן מבטו גם את העתיד. למרות יחסיו הטובים וקשריו עם גדולי רומי וקיסריה, לא רצה שגורל עמו יהיה תמיד תלוי בם. ובלי התבלטות החל בביצור המדינה. הוא התחיל בביצור חומות ירושלים מצד צפון, ששם לא היו חזקות ביותר ומשום עלול היה השונא להסתער. תכניות אגריפס היו בעלות חשיבות מרובה ביותר, אך הן לא יצאו לפועל. מיד בתחלת הבנין הרגיש מרסוס, נציב סוריה, בכוונות אגריפס והודיע לקלודיוס קיסר על סכנה לרומי מביצורים אלה. הפקודה באה מרומי ואגריפס הכרח בצער להפסיק את הבנין. בסתר הוסיף להגות ולפעול לחרות המדינה ולהגנתה. הוא קשר למטרה משותפת זו את שאר מלכי המדינות הקרובות ודובר ביניהם על כריתת ברית־אחידה. מלכי המדינות נאספו לטבריא לפגישה בארמון אגריפס. כלפי חוץ היתה זו פגישה מקרית, ואגריפס ערך מסיבה לכבודם. גם פה התערב מרסוס באמצע הענין, והמלכים הוכרחו לחזור לארצם.

אגריפס ביקש כמה פעמים מקלודיוס להסיר את מרסוס, שהביט בשנאה על מעשיו מנציבות סוריה, אך הדבר לא יצא בינתיים לפועל. ברצונו לדעת את מספר העם, כדי להעריך מניינו לשעת מלחמה, צוה בסתר לכהן הגדול: ,,תן עיניך בפסחים״. ובעלות העם הרב לרגל בחג הפסח, נטל הכהן ושם מן הצד מכל קרבן פסח את הכליה האחת. נמנו מספר הכליות ומאחר שלכל קרבן נמנו בערך עשרה איש ונוסף אליהם בני ביתם, הגיע מספר העם לשלשה מליון בקירוב.

והנה באמצע תכניותיו מת לפתע אגריפס. בהיותו נוכח בקיסריה בעת משתה לכבוד הקיסר אחזוהו פתאום מכאובים נוראים ולאחר חמשה ימים מת (ג׳ תת״ד לבה״ע, 26 לפחב״ש, 44 לספה״נ). בן חמישים וארבע היה במותו. ובארבע

שנים קצרות נסתיימו ימי מלכותו שהיו ימי האושר והשלוה האחרונים לעם. העם התאבל מרה על האבדה הגדולה במות מלכם הנאמן והאהוב. לעומת אבל העם, רבתה שמחת היוונים, וללא בושת עשו משתאות והקריבו זבחיהם למותו. בחייו הרבו להחניף לו בהיטיבו רבות עמהם. במותו שמחו, כי אבד לעם היהודי מלכם המזהיר.

כח. תקופת הנציבים השניה

הנציבים: פדוס, טיבריוס אלכסנדר, קומנוס, פליקס, פסטוס, אלבונוס, פלורוס. — התעללות פלורוס ביהודי קיסריה. — שוד אוצר המקדש. — העם מתקומם. — אגריפס השני מרגיז את העם. — פרוץ המרד. — נצחון המורדים.

אגריפס הראשון השאיר אחריו בן אחד ושלש בנות: אגריפס, בריניקי, מרים ודרוסילו. במותו היה בנו בן שבע עשרה. קלודיוס קיסר אמר למסור לו את ממלכת אביו, אך שרי הקיסרות התנגדו לכך באמרם, כי צעיר הוא מדי לנהל מדינה כיהודה ובעיקר כי חשדו בכוונותיו המדיניות של בית מלכות זה. ושלטון הארץ עבר שוב לנציבים. עד מלכות אגריפס היתה רק ארץ יהודה תחת שלטון נציב, מעתה עברה כל ממלכת הארץ לרשות הנציב. את הזכות למנות כהנים גדולים, שהיתה נטולה כל ערך מדיני, מסר קלודיוס להורדוס מלך כלכיס — אח אגריפס. ומאז מתחילה תקופת הנציבות השניה.

הראשון מבין הנציבים היה קספיוס פדוס.

בשנת ג׳ אלפים תת״ד לבה״ע (26 לפחב״ש, 44 לספה״נ) נשלח קספיוס פדוס להיות נציב הארץ. עליו היה להוציא לפועל את פקודת קלודיס בדבר הענשת אותם היוונים שחרפו את ידידו המת ושלחם אל הפונטים (הים השחור). אך הללו הצליחו לכבוש את כעסו והקיסר מחל להם. בבוא פדוס לירושלים רצה ליטול לעצמו את הזכות למנות כהן גדול. זכות זו הביאה הכנסה רבה לנציבים. גם רצה להחזיק את בגדי הכהן מגדול תחת פקוחו. באותו זמן נמצא בירושלים גם לונינוס, נציב סוריה, וצבאו. העם שלח שליחים לקלודיוס בקשר לאותו ענין, ובקשו מפדוס ולונינוס להמתין עד בוא שליחיהם מרומי. אגריפס השני עזר לשליחי העם בהשתדלותם לפני הקיסר. קלודיוס ציוה לפדוס לא להתערב בענינים לא לו.

בימי נציבותו של פדוס קם בישראל חוזה מתלהב ותעודה שמו. הוא אמר לעם, כי יחצה את מימי הירדן ויעבירם ביבשה. בימי טרוף אלה מצאו גם דברים כגון אלה מאמינים בקרב העם הנענה, ורבים הלכו עמו אל הירדן. פדוס, שחשש בכל מקום ממרידות, שלח עליהם גדוד פרשים שהרגו רבים מן המאמינים המסכנים. ראש תעודה כורת והובא לירושלים.

אחריו הגיע כנציב בארץ, טבריוס אלכסנדר (ג״א תת״ו—תת״ח, 22—24 לחב״ש, 46—48 לסה״נ). הוא בן אלכסנדר הנכבד, נשיא קהלת יהודי אלכסנדריה. אך הבן היה מומר והצטיין בקנאות יתירה נגד קנאי עמו היהודים. הוא תפש את יעקב ושמעון, בני משפחת יהודה הגלילי, אשר הצטיינו בלב יהודי חם וצילב את שניהם. באותו זמן היה רעב כבד בארץ ומלכת חדיב ובניה אשר באו לחסות תחת כנפי היהדות, חלקו בר לרוב לעניי הארץ. מעשי צדקותה הרבים נשארו לזכרון בלב העם.

הורדוס, מלך כלכיס הקטנה, מת, ואגריפס השני קיבל את מלכות דודו, וגם את זכותו למנות כהנים גדולים. בימי שלטון דודו הקצרים (שנתים) התחלפו שלשה כהנים גדולים. גם אגריפס הירבה להסירם ולהחליפם.

הנציב הבא היה קומנוס. (ג״א תת״ח—תתי״ב, 18—22 לפחב״ש, 48—52 לספה״נ). הנציבים הרומאים בגסותם, שפלותם ואהבתם לבצע, גרמו מדי פעם בפעם להתנגשויות דמים עם העם. הנציבים עצמם היו מעונינים במצב בלתי שקט בארץ, כי בדרך זו יכלו להשיג תאוותיהם. הנציבים שבאו לארץ, באו בכוונה תחלה כדי לחמסה ולעשקה. כל נציב חדש שבא לארץ, הוסיף והרבה לעשוק את העם והמצב החריף מפעם לפעם. בחג הפסח בעלות העם לרגל למקדש, העמיד קומנוס צבא מזוין במקדש כאלו חשש להפרעת הסדר. נוכחות הצבא בצורה זו של פקות הרגיזה מאד את העם. התנהגותם הגסה של החיילים, גרמה להתמרמרות עצומה של העם שדרש להענישם.

קומנוס לא שעה לבקשתם, והעם המרוגז שלח אבנים בצבא. עתה קרא קומנוס לגדוד צבא להתנפל על היהודים. העם הבלתי מזוין נחפז למצוא מקלט בעיר. הדוחק היה איום, למעלה מעשרת אלפים איש נרמסו למות, מלבד אלה שהומתו בחרב הרומאים. תמיד סיכנו הנציבים את חיי היהודים במועדיהם וחגיהם והפכום לימי רצח ופחד, והתוצאות היו חיזוק רוח המרד בארץ.

והנה חזר עוד מקרה אכזרי של עוות הדין. בדרך עליתם לרגל של בני הגליל התנפלו עליהם השומרונים ורצחום. הרצח המתועב דרש את הענשת הפושעים. אך קומנוס, שקבל שוחד רב מן השומרונים, נמנע לענשם. גדוד קנאים בראש אליעזר בן דינאי, עשה שפטים בשומרונים, והחריב כמה מכפריהם. עתה התערב קומנוס ושלח צבא נגד היהודים לשמור על השומרונים. מן היהודים נפלו שוב קרבנות בחרב צבאו. יחס דו־פרצופי זה זרע מרד. נכבדי ירושלים, בדאגתם לשלום עמם, השתדלו להרגיע את הרוחות. העם הקשיב לדבריהם, ושלח משלחת לנציב הסורי קודרטוס בענין מעשה הרצח של השומרונים והתנהגות הנציב. גם

השומרונים שלחו משלחת נגד היהודים. ראשית ציוה קורדטוס לצלב את הקנאים שנשבו על ידי קומנוס ואחר כך אמר להם שיפנו אל הקיסר. גם קומנוס הוזמן לדין ברומא. צוררי ישראל השתדלו לעוות את הצדק במשפט הקיסר. אגריפס השתדל ותמך בצד עמו. לבסוף ציוה הקיסר להמית שלשה מנהיגים שומרונים וקומנוס נדון לגלות.

אנטוניוס פליכס נתמנה עתה לנציב הארץ. (ג׳ תתי״ב—תת״ך לבה״ע, 18—10 לפחב״ש, 52—60 לסה״נ). הכהן הגדול, יונתן, ששהה אז עם המשלחת ברומי, אף הוא עצמו המליץ ובקש מן הקיסר למנות את פליכס לנציב. פליכס עבד משוחרר היה, ומשועבד לתאוות שפלות וגסות. כולו אוהב בצע וחמס, ולחץ מאד על העם. מתוך נמוק שהוא שומר על הנאמנות לרומי, הרבה מעשה רצח וגזלה. את ראש הקנאים, אליעזר בן דינאי, משך בערמה ושלחו כשבוי לרומא. ורבים מהקנאים עונו בענויים קשים ונצלבו. מצב זה הכריח את הקיצונים לאחוז בדרך חדשה, והם נהפכו לחבורת סיקריקים. מתחת לבגדיהם נשאו פגיון קצר — סיקה ברומאית — והיו מתערבים בין המון עם רב וממיתים את הרומאים וגם רבים מן המתונים שבעם שחשבום למתנגדיהם. ובדרך זו סכנו את שלום העם במעשי קנאותם המרובה. הכהן יונתן שהציע את פליכס לנציב, והרגיש אחריות לבחירתו זו, הוכיח רבות את הנציב על מעשיו. הסיקריקין המיתוהו כי ביקש את פליכס לנציב, ואף פליכס עצמו עשה עמהם יד אחת, כדי להפטר ממוכיחו.

ההפליה הבולטת שהיתה קיימת בין יושבי הארץ, בין היהודים והנכרים, ויחס הנציב המבכר גויים, הגביר עוד יותר את שנאתם הנושנה כלפי היהודים. בקיסריה, עיר מושב הנציב, החליטו היוונים, כי אין ליהודים זכויות אזרח בעיר זו, שבארצם הם. חוצפה זו עוררה התנגשויות ומאורעות דמים, אשר יד היהודים היתה על העליונה. עתה, כאשר הדבר נגע בנכרים, התערב הנציב לטובתם ודרש מן היהודים שיוותרו על זכותם. מאחר שהיהודים כמובן לא קיימו דרישתו, התיר פליכס לצבאו לפרוע פרעות. הרכוש היהודי היה לביזה והיהודים הוכו ונתפשו.

לאחר שנטל כספם — שלח משלחת משני הצדדים אל נירון קיסר. פליכס לא קיבל שום עונש. היוונים הצליחו לשחד את מזכיר הקיסר וכך השיגו מזימתם. היהודים נשארו מחוסרי זכויות בארצם ובעירם. ההתמרמרות נגד רומי גברה והלכה.

בינתיים נתמנה לנציב — פסטוס, גם הוא שלט שנתיים.

לאחר פסטוס נתמנה אלבונוס לנציב הארץ (ג׳ תתכ״ב, 8—6 לפחב״ש, 62—64 לסה״נ). הנציב הרבה שוד וחמס בארץ. הוא נקט בדרך חדשה: הרבה לענות את הסיקריקין, שם אותם במאסר ומשחררם בעד בצע כסף. בדרך זו סחט

כספים ממשפחות הנאסרים. הסיקריקין, כדי לשחרר את אסיריהם המרובים, היו גונבים אחד מבני עשירים, ומודיעים למשפחתו שעליהם לשחרר מספר מסוים של סיקריקין ואז יוחזר הנגנב לביתו. לפני שנצטוה אלבונוס לעזוב את הארץ, המית את האסירים המדיניים ובעד כסף שלמונים שחרר את השודדים והגנבים שפשטו בארץ.

ואז בא נציב יהודה האחרון, גסיוס פלורוס (ג׳ תתכ״ד לבה״ע, 6—4 לפחב״ש, 64—66 לספה״נ). במעשיו המושחתים והאכזריים שם קץ לשלטון הנציבים ביהודה. פלורוס יווני היה, ונוסף לאהבת הבצע הרומית הצטיין בשנאתו היוונית ליושבי הארץ היהודיים. פלורוס לא טרח כלל לעשות את מעשיו בצנעה. הוא גזל והחריב ערים וחילק שלל עם שודדים וגנבים. מצב הבטחון בארץ היה פרוע ביותר והמוגים יצאו מן הארץ. בבוא קסטיוס גלוס, נציב סוריה לירושלים, התאוננו בפניו יושבי העיר על מעשי הנציב המושחתים והעריצים. קסטיוס הבטיח להם הבטחות לשנוי המצב.

פלורוס השתדל לעודד מהומות כדי להצדיק את מעשיו. ההתנגשויות ארעו עוד פעם בקיסריה. מאחר שהצליחו היוונים ליטול את זכויות היהודים בעיר, גברה עוד יותר עזותם. בית הכנסת היהודי היה בנוי על מגרשו של יווני. כל בקשות היהודים והכסף הרב שרצו ליתן לו לא הועילו, והיווני לא מכר להם את המגרש. והנה כדי להכאיב ולהרגיז עוד את היהודים ודתם החלו בבנין בנינים צפופים מסביב לבית־הכנסת, עד כי נשאר אך מעבר צר ביותר לבית־הכנסת. בחורי ישראל גרשו את הבונים בכוח. אך פלורוס שלח את אנשיו וגרש את היהודים והחזיר את היוונים הבונים. כאשר נתנו לו עשירי היהודים שמנה ככר כסף, יצא לזמן קצר מן העיר והשאיר את המצב שיסתדר בלעדו. למחרת, ביום השבת, בא יווני והלעיג על קדשי ישראל. חמת הצעירים גברה ביותר והתפרצו לנקום באויביהם. נכבדי היהודים והמתונים שבהם הבינו וידעו כי עתידים היהודים לסבול במקום היוונים האשמים, ומוטב להם לכלא התרגשותם וזעזועם ולא לבוא עמהם בריב, אך כל דבריהם לא הועילו ולא יכלו להרגיע את סערת־הרוחות. נכבדי היהודים הוציאו את ספרי התורה ממקום הסכנה ומלטום לעיר קרובה. משלחת נכבדים יצאה לפלורוס שיעמוד לעזרתם. פלורוס לא די שלא תמך בהם, אלא ציוה אף לאסור את השליחים.

המהומות בקיסריה הכאיבו והכעיסו מאד את יושבי ירושלים. והנה, נוסף לכל זה, עוד שלח פלורוס לבוז מאוצר המקדש שבעה עשר ככר. קמה סערה. העם נהר למקדש והתפללו לה׳ שיצילם מידי האכזר הזה. ומתוך לעג לאהבת הבצע של הנציב, סובבו מבני העם בחוצות העיר עם קופת צדקה וקראו: „הבו פרוטה לפלורוס האביון״.

פלורוס נעלב ובא עם צבאו לקחת נקם. נכבדי העיר בקשו להרגיעו, והוא הפעם דרש להסגיר את אלה שלעגו לו. הסבירו לו כי לא יתכן למצוא מתי מספר מלעיגים בין המון העם. פלורוס שבמצב כזה מצא עילה לעצמו לבוז בז, ציוה מיד לצבאו לבוז את השוק העליון. החיילים כמובן לא הבדילו גם בין יתר השווקים והבתים. הביזה היתה עצומה וכשלשת אלפי־נפש הומתו על ידם באכזריות, ורבים, וביניהם מנכבדי העיר, הובאו לפני פלורוס עצמו שדנם לענויים קשים וצליבה.

בירניקה, ששהתה באותו זמן בעיר, שלחה לפלורוס לאמור, שיפסיק ממעשיו אלה. אחרי כן באה גם היא לבקש על עמה. אך דבריה היו ללא הועיל. למחר נאסף העם ובכה על אחיו המומתים. נשמעו קריאות נגד פלורוס. ראשי העם התחננו לפני העם לבל יתפרצו במעשי זעם ומרירות. העם נרגע ושמע בקולם.

בראות פלורוס כי המהומות אינן מתקדמות וכי היהודים שקטו, שב לחפש תואנה להרגיז את מנוחת העם. הוא שלח לראשי העם והודיע כי רק אז יוכיחו נאמנותם לרומי אם יצאו לקדם בכבוד את פני הצבא מקיסריה שבא לירושלים. העם לא נאות מתחלה לדרישה משונה זו. אך לתחינת ראשי העם, בבקשם שיחוסו על מקדשם ועל עמם, הסכימו לצאת לקראת הצבא. העם יצא לקראת הצבא הזר, וקדמו בשלום. לפי פקודת פלורוס לא השיב הצבא לברכת העם. העם הבין את מזימת פלורוס ושוב נשמעו קריאות זעם נגדו. אז נתן האות לצבא כי יתנפל על העם. הצבא הכה ורדף את העם, ורצה להניסו לצפון העיר. בינתיים זממו ללכוד את המצודה ומשם ללכוד את המקדש וליטול אוצרותיו. העם התגונן בסמטאות ובמבואות הצרים שעל יד המצודה, המטירו על הצבא מן הגגות חצים ואבנים והצבא נסוג. כך הרס העם את האולמות והיציעים שחברו את המקדש למצודה. (י״ז אייר).

פלורוס ראה, כי מזימתו להגיע למקדש הופרה, ונבהל בראותו את העם יוצא למלחמה. הוא התחמק עם צבאו לקיסריה ובירושלים בלבד השאיר גדוד אחד. כדי להצדיק את מעשיו, שלח פלורוס והודיע לנציב סוריה על מרד שפרץ בירושלים. אף מן היהודים נשלחו שליחים שבקשו שישפוט הנציב מעשיו האכזריים וההרס שמביא על בני־עמם וארצם. קסטיוס גלוס שלח את שליחו גיאפוליטנוס כדי להווכח מקרוב על המצב בעיר. בדרך פגש גיאפוליטנוס באגריפס שחזר עתה מאלכסנדריה ויחד הגיעו לירושלים. השליח נוכח כי אין בלב העם להלחם אלא שהעם נרגש ביותר על מעשיו האכזריים של הנציב. והשליח חזר לסוריה.

כט. אגריפס השני והמשך המרד ברומאים

אגריפס השני מתרחק מהעם. — מגדל אגריפס. — המסחר בכהונה — העם דורש לשלוח משלחת לקיסר להתלונן על פלורוס. — אגריפס מסרב. — ההכרה שאין דרך אלא מרד כללי.

באותו זמן היה קרוי אגריפס השני „מלך יהודה", ולבד תארו זה לא היה בידו שום כח מדיני. בין כך היה אגריפס רחוק מענייני העם, שוהה היה מקצת ברומי בחברת מרום הארץ ומקצת בא לארץ ישראל. באותו זמן ששהה בירושלים, נשלמו אולמי המקדש שהוחל בהם בימי בנין הורדוס. היתה צפויה אבטלה וחוסר עבודה להמוני הפועלים שעסקו בבנין. נכבדי העם ביקשו מאגריפס שיצוה לבצר ולחזק את המקדש מצד עזרת הנשים כי נראו שם פרצים, ובינתיים תסופק עבודה לפועלים. אגריפס לא הסכים להשלים את ביצור המקדש. תמורת זה ציוה לרצף את רחובות ירושלים באבני שיש ושילם להם מקופת המקדש.

מושב אגריפס היה בארמון החשמונאים שעל יד המקדש. אגריפס ציוה לבנות ליד הארמון מגדל רם כדי להשקיף משם על עבודת המקדש שנעמה לו. הכהנים לא הסכימו להתנהגות זו, והעמידו גדר אבן מול המגדל, שיחסום את מראה המקדש. בהשפעת אגריפס רצה הנציב פסטוס להסיר את הגדר. יצאה משלחת אל הקיסר, ובראשם הכהן הגדול, ובהמלצת הקיסרית, שנטתה לדת ישראל, זכתה המשלחת בדינה. אגריפס, בכעסו על הכהן הגדול, שבעצמו מנהו, הסירו ושם אחר במקומו. מינוי הכהנים הגדולים בימי אגריפס השני הגיע להשחתה מרובה ביותר. היתה קיימת מפלגה של כהנים גדולים שבמתן שוחד עצום לממונים הסירו איש את רעהו, והדברים הגיעו גם למהומות והתנגשויות ברחובות עיר בין הכהנים המתחרים. הכהנים שלחו עבדיהם ליטול בכח את המעשרות מן העם. הרבו לשחד את הנציבים ויחד עמהם חילקו את ביזת העם. החורבן ממשמש ובא, וזמן רב קודם לכן ירדה הכהונה הגדולה מערכה וקדושתה. הכהונה נתחללה בידי מרשיעי ברית שמלבד אהבת בצע ועשק לא היה להם דבר עם עניני האומה ולא התענינו במצבו בשעה קשה ומכרעת זו.

העם דרש מאגריפס, המכונה מלכם, לשלוח משלחת אל הקיסר בדבר

המאורעות האחרונים ולהודיע לקיסר על תעלולי פלורוס. אך, לא כאביו אשר חש בצרות עמו היה אגריפס השני. לא רצה להתערב ולפנות לקיסר לדון את הרשע כרשעתו, אלא פנה אל העם בדברים מחוסרים הבנה לרוח העם הכואבת והנסערת. העם נאסף ליד המקדש ואגריפס דיבר אליהם מן אחד היציעים: הוא הוכיח להם כי אין טוב להם מן השעבוד לרומי, וכי עמים רבים וחזקים נכנעים לה, ובאשר לנציבים, אמנם ישנם נציבים אשר מרגיזים במעשים אכזריים את מנוחת העם, אך העיקר הוא בעצם השעבוד לרומי והנציבים חוזרים וחולפים. כל פעולת מרד ומלחמה מצדם עלולה אך להמיט שואה עליהם, על משפחותיהם, על עירם ועל המקדש. לכן יעץ להם שיחזרו לשלם את המס לרומי וכי יבנו בחזרה את היציעים שקשרו את המקדש והמצודה. בתחלה אמנם החל העם להענות לרוחו ובקשתו. רבים החלו בבנין ובאסוף המס. אך אגריפס לא אמר די, והוסיף לבקש מן העם, כי בינתיים עד בוא נציב חדש, עליהם לקבל עוד את מרותו של האכזר פלורוס. בדרישה זו הפך את הקערה על פיה. מעתה נתברר לעם, כי כל כוונתו ועצתו שימשיכו בסבלם האיום והמר, וכי לדבריו אין שום ערך וחשיבות. העם רגז. רבים החלו לזרוק בו אבנים ובקושי נמלט לממלכתו הקטנה שבעבר הירדן.

העם נוכח, כי שורש הרע הוא בשעבוד הרומי בכללו. ואף כי בתחלה לא בקשו למרוד ברומי, אלא התנגדו למעשיהם האכזריים של נציבה, נתברר להם מעתה כי אחרת לא יוכלו להפטר מן הנציבים הרעים, אלא במרד כללי ברומא עצמה. בהשפעת אלעזר בן חנניה, סגן הכהנים מראשי הקנאים, ביטלו את הקרבן לכבוד הקיסר. זה היה הצעד הראשון להכרזת מלחמה ברומי. המתונים התחננו לא לפעול מתוך פזיזות, וכי דברים כגון אלה טעונים שיקול הדעת מתוך מתינות מרובה. אך דבריהם היו ללא הועיל. בשעה זו עברה הכרעת העינינים והוצאתם לפועל לידי מפלגת קנאי האומה. רשעת הנציבים הגיעה לשיאה. המצב המשפטי בארץ היה נורא, רצח וגזל היו למעשי יום יום, כח הסבל הגיע לקצו, והמרד פרץ בכח איתנים.

ל. המרד הגדול במלוא עוזו

מקומות ההגנה. — הפיקוד בגליל. — המתונים ומפלגת השלום. — מלחמת האחים. — אגריפס השני בוגד בעמו.

התחילו בהכנות המעשיות למרד. בעקבות הנצחון הראשון על צבא הרומאים, נוספו המונים לשורות הלוחמים. גם מראשי הכהנים והעשירים שהיו ממפלגת רודפי השלום, נצטרפו עתה לממשלה החדשה, שמחובתה היה לסדר את ההגנה בארץ.

בהשפעתם הגדולה של המתונים שנכנסו עתה למפלגת הקנאים ירדה במילא קנאותב של האחרים, והמצביאים שנתמנו לעמוד בראש הגנה נבחרו מן המתונים.

מקומות ההגנה החשובים ביותר היו הגליל — מפתח הארץ, וירושלים מקום המקדש. בראש הגנת ירושלים הופקדו חנן, הכהן הגדול הקודם, ויוסף בן גוריון מעשירי העיר ונכבדיה. למפקד הגליל נתמנה צעיר ממיוחסי משפחות הכהנים, יוסף בן מתתיהו, המכונה יוסף פלויוס. בצעירותו היה ברומי, ספג לתוכו את התרבות היוונית־רומאית והפך למעריץ נלהב ביותר של הכח הרומאי. חדור כל אותן הרעיונות חזר ליהודה סמוך למרד. בהשפעת יחוסו וערמתו הצליח ליטול את פיקוד הגליל. מתחילתו לא התאים לתפקידו והביא לבסוף לכשלון ההגנה במחוז זה, הקשה לכיבוש. כי בעצם, מלכתחילה לא האמין בנצחון היהודים, העריך יותר מדי את כח הרומאים, ועם זה היה חשוך אמונה חזקה בה׳ וגם גבורה בשדה הקרב לא היתה לו, כדי שיהיה באמת ראוי לתפקידו. (ראה עליו בפרק הבא).

הזקנים והכהנים, ממפלגת רודפי השלום, ניסו עוד את הנסיון האחרון להציל את המצב ואמרו להשליט את השלום בכח. הם בקשו מאגריפס לשלוח צבא לירושלים. התלקחה מלחמת אחים בעיר. צבא אגריפס היה מלומד מלחמה, והמורדים לחמו במסירות נפש. הקנאים לכדו את הר הבית והעיר התחתונה, ובעיר העליונה עמד הצבא ורודפי השלום. כמעט שהצליח הצבא להשתלט, לולא באו לפתע הסיקריקין עם מנחם בראשם. מבלי שירגישו בהן הגיעו לירושלים. הם התערבו בין ההמון הרב שעלה בט״ו באב לחוג בירושלים את קרבן העצים. הם היו מזוינים היטב בנשק רומי שזה עתה הצליחו ליטול ממבצר מצדה, הצטרפו לקנאים ועזרו בכיבוש העיר העליונה. הצבא נמלט לארמון הורדוס. בתחלה נכנעו

אנשי צבא אגריפס, מסרו את נשקם ויצאו את העיר. אחרי־כן נכנעו הרומאים, העם הכואב התנפל עליהם והשמידם. עכשיו חזרו הסיקריקין והשתוללו בעיר. שרפו את ארמון אגריפס והארכיון עם שטרות העם והרבו מעשי נקמה ואכזריות במתונים. הכהן הגדול הקודם, אבי אלעזר מנהיג הקנאים, ואחיו חזקיהו, מראשי העם, נפלו בחרבם. מנחם רצה ליטול את הנהגת העם לידיו. אלעזר וחבריו ראו, כי בקנאותם המרובה ובמעשיהם הקצוניים ביותר לא יתאימו לרוח החרות האמתית והישרה. הם התנפלו על הסיקריקין בבית המקדש. רבים הומתו, רבים נמלטו, מנחם עצמו הסתתר ואח"כ נמצא ונהרג, ושלטון העיר עבר לאלעזר וסיעתו.

בינתיים הגיע קסטיוס, נציב סוריה להכריע את המורדים, (ג' תתכ"ו, 4 לפחב"ש, 66 לסה"ב). הוא לקח אתו לגיון צבא מאומן. נלוו אליו גדודי עזר, ביניהם גם גדודו של אגריפס, ואגריפס בעצמו, שהתנדב להורות לגלוס את הדרך בין הררי יהודה המתפתלים. בדרכם עשו שמות בערי ישראל ומושבותיהם, רצחו, בזזו ושרפו. לבסוף חנו על יד גבע שעל יד ירושלים. הקנאים יצאו מן העיר והתנפלו על מחנה הרומאים. הרומאים הוכו לפתע וכחמש מאות נפלו חללים. הקנאים העמידו משמרות במבואות העיר. אגריפס שלח שליחים אל העם בהצעות שלום ותמורת זה ימחול להם קסטיוס את עוון המרד ברומי. הקנאים רגזו על דבריו ורגמו את שליחיו באבנים. בינתיים התקדם קסטיוס, התנפל על בזיעתא, שחומותיה רפויות, הגיע לעיר העליונה ומשם התקיף את הלוחמים שבהר הבית. חנן בן יונתן וחבריו היו מנכבדי העיר, שבקשו לפתוח את השער לגלוס, הופלו מן החומה על ידי הקנאים שהאשימום בבגידה. העם לחם ברומאים בכל כחו. גלוס נסוג עם צבאו, כי ראה שבדרך זו לא ילכוד את העיר. הקנאים רדפו אחר הנסוגים. על יד בית חורון התנפל עליהם גדוד הקנאי שמעון בר גיורא ורוב הצבא הושמד. קסטיוס צוה לשארית צבאו להתפרק מנשקם הכבד ולמהר לברוח. היהודים אספו את שלל הנשק הרב של הגדוד הרומי וחזרו לירושלים, עטורי נצחון ומלאים אמונה ותקוה.

לא. מלחמת הגליל

**המצביא אספסינוס נשלח לארץ ישראל. — בגידת צפורי. —
פלביוס נסוג מפני הרומאים. — התגוננות ונפילת יודפת. —
בגידת פלביוס. — חורבן טריכי וגמלא.**

מפלת קסטיוס עוררה בינתיים תגובה חזקה ברומי. מלבד מרד היהודים היה חשש להתפשטות המרד בכל המזרח. כדי לקדם את העתיד, נשלח ליהודה המצביא הרומי המוכשר ביותר בימים ההם — אספסינוס — ועליו הוטל להכריע את המורדים ולהשכין סדר ושקט במזרח. באביב שנת ג"א תתכ"ז לבה"ע, (3 לפחב"ש, 67 לסה"נ), הגיע אספסינוס עם צבאו לעכו. בנו, טיטוס, בא אף הוא עם לגיון צבא שאסף במצרים וביחד מנו שלשה לגיונות רומאיים, מלבד גדודי עזר שנצטרפו מן המדינות הכפופות, ביניהם נמצא גדודו של אגריפס וגם אגריפס עם בירניקה אחותו, שלוו את השונא בכל דרך המלחמה והחורבן של עמם.

בהגיע אספסינוס לארץ, באו אליו מבני צפורי ובקשו להעמיד בעירם מחנה רומי למגן מפני המורדים. בקשה כזו מעיר גדולה בארץ מורדת היתה בעלת השיבות. אספסינוס העמיד שם שבעת אלפים איש עם פלצידוס. פלצידוס הרשה לעצמו לצאת את גבול עירו, לעלות על הכפרים הסמוכים ולהחריבם.

אספסינוס החל במלחמה על הגליל. אך גורל הגליל כבר נגזר מראש לכשלון, בעמוד יוסף בראש ההגנה. יוסף הגיע לגליל, הנועד למקום ההתקפה הראשון. עליו היה ללכדו שיעמוד במלחמה נגד האויב. אולם את ראשית תפקידו החל בהקמת סדרים כאילו לימי שלום. מנה שופטים בערים ופיזר את גדודי המורדים, ורק אחרי כן פנה לראש תפקידו: הסדרת ההגנה בגליל.

מהר נתברר, כי אין יוסף מסור באמונה שלימה לתפקידו הגדול והאחראי. הגליל היה משגב הארץ. על יוסף הוטל ללכד את כולו, למשוך לצד העם גם את יושבי העיר כצפורי, טבריא וכו' שנטו לרומאים ולספחם למחנהו. עזרה נלהבת ונמרצת יכל למצוא בלוחמי החרות, הגבורים האמיתיים, שהתמסרו בכל גודל המסירות והקנאות לשחרור עמם ולכודו, ובראשם הגבור יוחנן מגוש חלב.

אך הנה בא יוסף ועשה את ההפך. ברוחו הנוטה לרומאים הגביר גם אצל רבים את רוח הפקפקנות והמורך, שגרם לערים הגדולות שבגליל, כצפורי וטבריא,

בעלי ישוב מעורב, לנטות למפלגת הרומאים ולעבור למחניהם. במקום להתלכד עם לוחמי החרות, ראה בהם את מתנגדיו ונלחם בהם בכל תכסיסי ערמימותו.

יוסף אמנם גייס צבא, שמספרו הגיע בערך למאה אלף איש, אך כבר בהתנגשות הראשונה עם חילות רומא נתגלתה רוח הרפיון והמורך שבלב חייליו, אשר הושפעו מרוחו. ההגנה לא היתה מסודרת ומקיפה והערים היו נטושות לגורלן. יוסף עצמו עבר מעיר לעיר בהתקרב השונא. לא נלחם באויב ולא עצר בעדו אלא ברח מלפניו.

התנהגותו של יוסף עוררה חשדות, עד כי לא פעם קם עליו העם ואיים להמיתו, לולא הצליח במזימותיו ותחבולותיו לשכך חמתם ולהבטיח כי ייטיב דרכו. והנה אירע, ומן הצבא העומד לרשותו התנפלו מספר בחורים על סוכן אגריפס, בעל ברית הרומאים, ונטלו את מטענו הכבד בכסף וזהב. העם הביא את רכוש האויב ליוסף ובקשו להשתמש בו לטובת המלחמה. אך פה עשה מעשה שנתפרש כבגידה, הוא חס על רכושו של אגריפס ואמר להשיבו. הדבר עורר בעם נחשול של זעם ומרירות, המונים סובבו את ביתו ובקשו לשרפו. יוסף ראה כי נלכד בפח, עורר רחמים על עצמו והבטיח להשתמש בשלל לבצור העיר. עוד מקרה דומה אירע, יוחנן ביקש מיוסף בתור מושל הגליל, כי יפקיע את תבואות הקיסר ויוחנן ימכור את התבואה, ובתמורת הכסף יבצר את עירו. יוסף מאן להפקיע רכוש האויב ולמסרה ליוחנן. אך שנים מראשי הגליל לא שמעו בקולו, מסרו את מלאי התבואה ליוחנן. כך נתבלטה ביוסף הנטיה החזקה לרומא האויבת.

יוחנן, שהכיר וראה בגודל הסכנה הצפויה לגליל תחת פקודו של יוסף, שלח והתריע בירושלים על הנחיצות הדחופה להסיר את יוסף מתפקידו. ואמנם לא טעה יוחנן בדרישתו והערכתו.

בירושלים אף החליטו להסירו. נשלחו ארבעה ממונים וצבא להעביר את יוסף. ליוסף נודע על ידי חבריו שבירושלים על החלטה זו, והצליח לבטלה. אזהרת יוחנן מגוש חלב לא הועילה. יוסף נשאר בתפקידו ובמקום לעסוק בהגנה ובביצור, לחם במתנגדיו ודאג לבל ישמט רסן השלטון מידיו, לא ויתר על שררתו ומאן למסרה לאחר הטוב ממנו, והחזיק בשלטון עד כניעתו הבזויה, נפילתה הטרגית של יודפת וסיום המלחמה בגליל.

הגליל נשאר בלי מצביא. יוסף לא פתח בהתקפה אלא עמד וחיכה לאספסינוס ליד צפורי, העיר הנוטה לרומאים. בהתקרב מחנה הרומאים התפזר צבא יוסף, כתוצאה מרוחו הרופפת שנשתלטה אף על מחנהו. עם שארית צבאו הגיע יוסף לטבריא.

כבר בראשית המלחמה שלח לירושלים ודרש אחת משתים: או הצעת שלום,

כלומר, כניעה לרומאים, או תגבורת צבא. מטבריא עבר יוסף ליודפת. כל הגליל התחתון עבר לרומאים בלי מלחמה. יוסף עצמו היה מרוצה מנסיגותיו, ולולא פחד מאנשיו לא היה מוציא לפועל אף התקפה נגדית אחת. יוסף הלך ממקום למקום ובהתקרב הרומאים נסוג. והנה הגיע ליודפת. יודפת היתה מבצר שאין כמוהו, היא ישבה על הר ומסביבה תהומות. פה מצא סוף סוף יוסף אומץ להשאר. העיר החזיקה מעמד אך בגבורת תושביה הלוחמים במשך חדשים. כלי המפץ הרומאים לא פסקו רגע מלירות. גבורת הנצורים המיואשים היתה עצומה. מעל החומות היו הנצורים משיבים ביריות על הרומאים. היו יוצאים חבורות מן העיר, מתנפלים על הרומאים ומהרסים את הסוללות. כשהלכה והוקמה סוללה מסביב לחומה, הרימו אף את גובה החומה. וכדי להסתתר ממטר החצים הרומאים, שטחו על החומות עורות בקר לחים וכל יריות הרומאים גלשו מהם. סובבו את החומה בשקי קש כדי להחליש את מכות הבלסטראות. שפכו גפרית וזפת רותחת על ראשי הצבא השונא. הכל עשו להגנת עירם. אספסינוס עצמו כמעט שהומת בחיצי הלוחמים. אך לאט לאט הלך מספר התושבים ונתמעט. המים ואוצרות המזון עמדו להכלות והמעטים הנשארים נחלשו כחותיהם הגופניים. מפי אחד הנמלטים נודע מצב זה לרומאים. בבוקר אחד עלו הרומאים על חומת העיר ובלאט הרגו את השומרים. יודפת נלכדה, (ג"א תתכ"ז לבה"ע, 3 לפחב"ש, 67 לסה"נ). לא היה מנוס. הרומאים לא חמלו ובאכזריות גסה הרגו טף ונשים והחריבו את העיר עד היסוד. ארבעים אלף נהרגו ביודפת ואחד עשר אלף נמכרו לעבדים. הלוחמים הגיבורים המיתו עצמם שלא ליפול בחרב השונא.

יוסף לא סיים חייו בגבורה כאנשי העיר. בבוא הרומאים נמלט יוסף למערה. במערה נמצאו עוד ארבעים איש. מחבואם נתגלה לרומאים והם דרשו מיוסף למסור עצמו. יוסף לא פקפק אף לרגע ואמר לעבור לשונא. אך הנה התעופפו לעומתו ארבעים חרבות שלופות ואמרו להמיתו כרגע אם ימיט עליהם את חרפת הכניעה. יוסף ראה כי רעה נגד פניו ושם לערמה פניו. הם החליטו כולם למות כבני חורין. הארבעים שהיו במערה המיתו עצמם בגבורה. יוסף הצליח ונשאר האחרון ואז נכנע בחרפה לרומאים.

בהתיצבו לפני אספסינוס התנבא עליו, כי בקרוב עתיד הוא להיות קיסר רומי. וכל התנהגותו השפלה והכנעתו הועילה לו ונהפך מהר משבוי לאחד מיועציו הקרובים של המצביא השונא. יוסף נמצא במחיצת הרומאים עד חורבן ירושלים. אספסינוס יצא להנפש ממלחמת יודפת שקשתה עליו, וחגג עשרים ימים רצופים את נצחונו על גבורי העיר. הוא הסגיר את התושבים היהודים שבמספר ערים בגליל ומכרם לעבדים ושפחות ולעבודת פרך.

המלחמה נתחדשה שנית. היא לא נסתיימה עם בגידת יוסף. אספסינוס הוכרח למהר ולחדש את המלחמה בגליליים שמרדו בשנית. סמוך לטבריא חנו הרומאים. העיר היתה ברובה מיושבת על ידי נכרים שנטו לרומאים. הקנאים שהיו מעוט קטן ראו עצמם נאלצים לצאת מן העיר לאחר שגרשו בחרפה את שליחי הרומאים שהציעו שלום. הם עברו לטריכי, וטבריא פתחה את שעריה לרומאים.

טריכי ישבה על חוף הכנרת. המלחמה היתה בים וביבשה. יושבי טריכי נלחמו במסירות נפש. אף לבסוף חדרו הרומאים לעיר. הם החריבוה, ובסירות רדפו על הכנרת אחר היהודים הנמלטים. הכנרת אדמה מדם גבורים שמצאו מותם בדקירות הרומאים האכזריים.

המלחמה עברה לגמלא הסמוכה לטריכי. גמלא ישבה על סלע תלול וצוקים סביב לה. היא היתה מבצר טבעי קשה לכיבוש. הרומאים הסתערו כמה פעמים על העיר בלי הצלחה. הקנאים המטירו עליהם חיצי מות והשיבום אחור. לבסוף פרצו הרומאים פרץ בחומה, ונכנסו העירה. אך במבואות הצרים והתלולים של העיר קדמום הנצורים. הדפום ודחפום לתהומות. הרומאים נמלטו על גגות הבתים הקטנים, אך מכובד משאם נפלו הבתים והרומאים נתגלגלו תחת המפולת.

אספסינוס נואש ממות המוני חייליו. לבסוף חתרו הרומאים מתחת למגדל בעיר. המגדל נהרס. הרומאים פרצו העירה וכלו זעמם ביושביה. מתי מעט, שנתבצרו על גב סלע גבוה וראו כי אין להם מפלט, הפילו עצמם לתהום. גמלא נפלה ג׳ אלפים תתכ״ז לבה״ע, (3 לפחב״ש, 67 לסה״נ).

גוש חלב, עיר ראש הקנאים, נלכדה אחרונה. יוחנן ראה, כי אין סכויים למלחמתו, ולאחר שהספיק לצאת עם גדודו, נפתחה העיר לרומאים. הרומאים, כאשר לא מצאו את יוחנן בעיר, מהרו לרדוף אחריו, אך הוא כבר הגיע בינתיים לירושלים. בתושבי העיר לא נגעו לרעה.

נסתיימה מלחמת הגליל. הקנאים נפלו בחרב. המעטים הנשארים הגיעו לירושלים. לפני מצור ירושלים נח אספסינוס עם חילו לאסוף כח למלחמה העתידה.

לב. מלחמת אחים בירושלים ושלטון הקנאים — נפילת הר הבית

הקנאים מתגברים עקב בגידת פלביוס. — המתונים מכינים אוצרות בר. — קרבות בין הקנאים והמתונים. — נצחון הקנאים. — בר גיורא בא לירושלים. — האחדות ברגע התחלת המצור. — גבורת המתגוננים.

כשלון מלחמת הגליל ובגידת יוסף הגבירו ביותר את סערת הרוחות בירושלים. כאהבתם ליוסף בשמעם על מותו, כן חזקה שנאתם אליו עתה בהיוודע להם על חייו בתנאי הכניעה. מפלגת הקנאים התגברה ביותר ודרשו את הרחקת המתונים המביאים בהססנותם לחורבן וכשלון. ידי הקנאים לא פסקו מהכנת תחמושת וכלי זין. לעומתם: בן גוריון, כלבא שבוע, בן ציצית הכסת, מראשי העשירים והמשפחות הנכבדות בישראל, ורבן גמליאל הנשיא, הרבו לשגב את העיר באוצרות בר, תבואה, יין, שמן, מלח ועצים. הם שקדו לטובת עמם והכינו את התנאים והאמצעים שיוכלו להחזיק מעמד בימי מצור ממושכים עד יתעיף השונא. נאמנותם גדלה ביותר לעמם ולעירם. במתינותם וחכמתם הבינו לנהל את המלחמה בדרך פחות קנאית ונסערת, אך הכשלון והבגידה בגליל הגבירו והגדילו את הקנאות בעם, עד קצה הגבול האחרון.

פרצו קרבות אחים שהחלו לאכול ולכלות בעם. שתי שנים פסקו הרומאים מן המלחמה. והשנתים הללו עברו בירושלים תוך מריבות ומחלוקת. באותו זמן שניתנה לאנשי ירושלים שהות להתבצר ולהתכונן למלחמה, החלישו עוד את עצמם במלחמות סרק מכאיבות. הזמן חלף מהר, האויב התיצב לפני החומות ורק ברגע האחרון קמו יחד נגד האויב.

בראש הקנאים עמדו יוחנן מגוש חלב, מנהיג קנאי הגליל ואלעזר בן שמעון, מנהיג קנאי ירושלים, מגבורי המלחמה עם קסטיוס גלוס. הם התבצרו במקדש ומשם בקשו להשתלט על העיר. ראשי ממשלת המתונים: יהושע בן גמלא, שהיה בעבר כהן גדול, יוסף בן גוריון, מעשירי העיר, ורבן שמעון בן גמליאל הנשיא קראו לעם לרסן את הקנאים. בהשפעת נאום נלהב של חנן התנפלו מצדדי הממשלה על

הקנאים. פרצה מלחמה ודם רב נשפך. חנן הצליח לסגור את הקנאים בעזרה, בלי לתת להם לצאת. הקנאים הנשארים מחוץ למקדש פרסמו כי המתונים אומרים להביא את הרומאים לעיר, במטרה לעזור להם במלחמה נגד הקנאים. כנגד זה קראו הקנאים לאדומים העירה. הממשלה לא נתנה להם להכנס. באותו לילה היתה סערה עצומה. הקנאים נצלו את המבוכה שהשתלטה בעיר. שמירת החומה היתה חלשה. הקנאים פתחו את השער לאדומיים והם הגיעו העירה. עתה נשתחררו הקנאים שבמקדש והתחילו בהשמדה איומה של מתנגדיהם. חנן, יהושע בן גמלא וגם יוסף בן גוריון כולם נפלו חללים וגופותיהם התגוללו בחוצות העיר. יוחנן מגוש חלב נעשה שליט ירושלים.

באותו זמן כבש אספסינוס את ערי יהודה: גדר, שיושביה היוונים מסרו את היהודים לרומאים, לוד, יבנה, יריחו וכן שומרון, הנגב ואדום נכבשו. היהודים נפלו לאלפים, המונים הוטבעו ונסחפו בזרם הירדן, והדרך לירושלים נפתחה בפני הרומאים. בינתיים נתחלפו קיסרים ברומי זה אחר זה, והמלחמה על ירושלים נדחתה. לבסוף נהיה קיסר אספסינוס, מצביא החילות במזרח (ג׳ אלפים תתכ״ט לבה״ע, 1 לפחב״ש, 69 לפסה״נ). אספסינוס יצא לאיטליא וטיטוס בנו היה צריך לסיים את המלחמה ביהודה.

על ידי החלשת כוחות הרומאים בארץ באותו זמן, עלה הגבור הצעיר שמעון בן גיורא, שהיה ראש הסיקריקין, וכבש את אדום, חברון וסביבות ירושלים והתכונן להכנס העירה. יוחנן ידע את הצפוי לעיר בהשתלט הסיקריקין וכדי למגוע את בואו שלח נגדו גדוד מאנשיו. בירושלים נשתלטה מהובה ומבוכה. חלק מן העם לא נשמע ליוחנן ופתחו את השערים לבר גיורא. בין הקנאים עצמם לא שררה דעה אחידה. בירושלים נוצר שלטון משולש והעיר נחלקה לשלש רשויות: אלעזר, המתון שבקנאים, השתלט על שטח בית המקדש. יוחנן הקנאי יותר ממנו השתלט על הר הבית והעיר העליונה, וברוב העיר התחתונה נתהזק בר גיורא הקנאי הקיצוני שבכולם. כתוצאה מן המריבות רבו מעשי בערה וחבלנות. בבערה אחת אכלה האש אוצרות בר שנכונו לימי צרה. ובסופה סבלה העיר ביותר מן הרעב שקירב את החורבן. בלב מר קרא כלבא שבוע לקנאים: „מפני מה אתם מחריבים את העיר הזאת ומבקשים את כל הטוב הזה לשרוף באש?״ (גיטין). נתקרבו ימי הפסח, ולמרות המצב עלו המונים לירושלים ואלעזר נאלץ לפתוח את שערי המקדש לבאי־מועד. יוחנן מגוש חלב ובר גיורא אמרו לנצל את השעה ולתפוס עמדות במקדש. בינתיים התחיל המצור. החורבן נתקרב. האסון איחד את האומה בשעה האחרונה להתיצב נגד האויב.

חג הפסח עבר. ירושלים כבר היתה במצור. טיטוס, כפומפיוס ואחרים, התחיל להסתער על העיר מן הצד הצפוני, אשר שם היו הגבעות נמוכות מבשאר חלקי העיר, אם כי שתי חומות ומגדלים שמרו עליה. במחיצת האויב, בין מקורבי טיטוס, עמדו שלשה יהודים ויהודיה אחת, שהיו מנגד לעמם בעת צרה: אגריפס השני ואחותו בריניקה, המומר טיבריוס אלכסנדר ויוסף בן מתתיהו שידעו את העיר על חומותיה ומבואותיה והכינו את תכנית המצור.

ירושלים מלאה לוחמים. ליושבי העיר נוספו המוני עולי־הרגל שנשארו בעיר, ומאות אלפים שנמלטו ובאו להגן על עירם ומקדשם. הקנאים צפו לקרב, למלחמה לחיים ולמות. בבוא השונא ליד ירושלים, יצא טיטוס לתור את החומות, והנה התפרצו מן העיר חבורת גבורים וכמעט שנשבה בידיהם, לולא הספיק להמלט על סוס קל ברגע האחרון. הקנאים היו יוצאים מן החומה ועושים שמות באויב. הם התנפלו על לגיון רומי שעסק בביצורים וכמעט שהשמידו אותו כולו, לולא מיהר טיטוס לאותו מקום ומנע את מנוסת השארית. הרומאים העמידו סוללות, הקימו מכונות יריה כבדות שהתחילו להתקיף בעוז בחומות העיר. הנצורים אף הם ירו באבנים ואש. והרומאים השתדלו בכל תכסיסיהם נגד הגבורים היהודים. פעם יצא גדוד מאנשי יוחנן ושמעון, הבעיר את מכונות הרומאים ואמר להתפרץ למחנה האויב ובקושי עלה בידי טיטוס להציל את המערכה.

בינתיים נפרצה פרצה בחומה. עברו שלשה שבועות של מלחמה נואשת וקשה, היהודים לחמו בעקשנות לבלי חת. אך גם הרומאים לא נמנעו מכל מיני תכסיסים מחוכמים, והנה נפלה החומה הראשונה. מיד החלה המלחמה בכל כבדה לפני החומה השניה. הרומאים נרתעו ממלחמת גבורה מעין זו, שלא ראו כמוה מימיהם. אך כעבור חמשה ימים נפלה גם החומה השניה. הרומאים הגיעו לפרבר ביצעתא ומשם כבר היתה הדרך פתוחה לעיר התחתונה. היהודים התנפלו בחמת נקם וגבורת זעם לשמור על עיר מקדשם והצליחו להדוף את האויב. אך לאחר זמן עלו שוב הרומאים ותפסו בשנית את עמדותיהם. עכשיו עברה ההגנה אל העיר העליונה והמצודה שליד המקדש. ארבעה לגיונות רומאים עבדו במרץ בהקמת ארבע סוללות ובהכנת המכונות. שמעון בן גיורא המגן על העיר העליונה ויוחנן מגוש חלב הממונה על בירת אנטוניה המטירו בלי הרף על הבונים והרסו את בצוריהם. יוסף פלביוס נשלח על ידי טיטוס בהצעת שלום. הבוגד הבזוי נתקבל בצעקות מרי וביריות אבנים, וחזר כלעומת שבא.

שונא חדש, מר ואיום, החל לעשות שמות בעם. רעב כבד נפל בעיר. העיר היתה מלאת עם. המזון המצוי נתמעט מיום ליום, והבאת מזונות מן החוץ היתה

בלתי אפשרית. הרומאים שבו להקים את בצוריהם שנהרסו. יוחנן מגוש חלב חפר חפירה עמוקה מתחת לבצורים, הבעירם וכולם נפלו. אנשי שמעון בר גיורא יצאו מן העיר ותחת חיצי האויב המתעופפים בלי הרף שרפו את מכונות המצור שהוכנו בשביל העיר העליונה. הרומאים אמרו נואש לעומת הגבורה היהודית. והנה בא לעזרתם הרעב. והרומאים החליטו להתיש בו כחות הנצורים. העיר הוקפה בגדר ומשמרות משמרות פקחו על העיר ושמרו לבל יובא מזון פנימה. הרעב אכל ביושבי העיר. טובים היו חללי חרב מחללי רעב. אנשים נפלו ברחובות ומתו. הלוחמים עוד קיבלו מנת אוכל זעומה וגם זה הלך וכלה. אלפים נמלטו מן העיר לבקש אוכל. הרומאים צלבום באכזריות והוקיעום ממול חומות העיר, כרתו לרבים ידיהם והחזירום העירה. הרעב גרם למעשה זוועה „ידי אמהות רחמניות בשלו ילדיהם".

טיטוס ראה את השמות שחולל הרעב, ופתח בהסתערות חדשה על בירת אנטוניה. החומה נפלה, ולתמהונו נפגש בחומה שניה חדשה, שנבנתה זה עתה על ידי יוחנן. היה קרב נואש. הרומאים הצליחו לכבוש את החומה השניה. בלילה הרגו את השומרים ולכדו את הר הבית. (ה׳ תמוז ג׳ תת״ל. 70 לסה״נ).

לג. שריפת המקדש וחורבן ירושלים

הרומאים מחליטים לשמור על בית המקדש. — לפיד אש מבעיר את השרפה. — אלפים נשרפים בבית המקדש.

המלחמה הגיעה למקדש. הקנאים עמדו בעזרה שהיתה מבוצרת בחומה גבוהה וחזקה. בי״ז תמוז בוטל קרבן התמיד מחוסר בעלי חיים. יוסף פלביוס חזר שוב בהצעות שלום ונתקבל בסרוב.

הרעב לא ריכך את לבות הקנאים היורים באבנים ואש על הרומאים, בוני הבצורים. פעם עשו עצמם הקנאים כעוזבים את האולם המערבי ובחשאי הניחו עצים וזפת לבערה. הרומאים מהרו לעלות אל האולם ואז הבעירו הקנאים את הזפת. אחוזה מדורה והרומאים נשרפו ונהרגו. טיטוס צוה עתה לשרוף את שער העץ המכוסה כסף. האש אחוזה גם באולמות הסמוכים, נפתחה העזרה החיצונית והמגינים עברו לעזרה הפנימית (ח׳ אב).

הרומאים דנו ביניהם מה לעשות במקדש. חלק אמר להחריבו כדי ליטול מן היהודים מעוזם, וחלק אמר להשאיר את הבנין, שהוא אחד מבניני הפליאה שבתבל, ולא לנגוע בו לרעה. נתקבלה החלטה שלא להחריב. אולם בשצף המלחמה לא נשמר הדבר. הרומאים זרקו לפידים לעזרה. לפיד אחד נפל דרך חלון הזהב ללשכת פנחס המלביש, ששם שמורים בגדי הכהנים. האש אחזה בבגדים ובקירות ומשם התלקחה והתגברה ואחזה בכל המקדש. עשרים אלף כהנים קפצו לאש וזרקו מפתחות המקדש השמימה. טיטוס נכנס להציץ בהוד המקדש ומהר לצאת בגלל העשן הכבד שהחל להחניק. הרומאים הרגו, טבחו ורצחו. לא חמלו על טף ונשים ועל המון העם שנהר למקדשו הנאכל־באש. הרומאים העלו באש את העזרה על אלפי הנפשות שהיו שם. האדמה לא נראתה תחת מכסה החללים המרובים שכיסוה. רק מועטים הצליחו לנוס ולהצטרף לגדוד בר גיורא המגן על העיר העליונה. ביניהם נמצא גם יוחנן מגוש חלב וחלק מאנשיו. בט׳ באב חרב המקדש. גם למחרת בער כל היום. (ג׳ תת״ל לבה״ע, 70 לסה״נ).

היהודים עייפו מן החורבן והרעב ומאמציהם העל אנושיים. שמעון ויוחנן ראו כי לא יוכלו להמשיך בכך, ובקשו והודיעו שהם מוכנים לצאת מן העיר, בלבד

שיניחו להם לצאת בנשקם. טיטוס דרש כניעה ללא תנאי. הקנאים לא הסכימו והחלה המלחמה על העיר העליונה. הקנאים נתבצרו בארמון הורדוס. הרומאים העמידו לעומתם סוללות, ואבני הברזל התחילו לפרוץ פרצות בחומה. האדומים מגדוד בר גיורא הלכו ועברו לרומאים. רבים נמלטו למערות מפחד מעשי אכזריות הרומאים. רוח העם רפתה. הנותרים נלחמו בכל כחותיהם, אך הם נוכחו, כי אין תועלת במלחמתם. עזבו את העיר והתלקטו במערות. הרומאים כלו כל חמתם ואכזריותם ביושבי העיר המעונים והמדולדלים, והפכו את כל העיר לתל־שממה.

הקץ בא על ירושלים. העיר היתה שרופה, שדודה, מלאת חללים — פגרי אדם. המקדש חרב ואבד. למעלה ממליון איש אבדו בחרב, רעב ומגפה. הנותרים בחיים נמכרו לעבדים, עבדו עבודת פרך ונאבקו עם חיות רעות. מנהיגי המרד — חלק מהם הוצאו למות וחלק נשארו בחיים לפאר את תהלוכות הנצחון ברומא. רבים שנסתתרו במערות מסרו עצמם לרומאים, בגלל הרעב המציק. גם שמעון ויוחנן נמצאו בידי הרומאים. הרומאים שמחו על מנהיגי המרד הגבורים שבאו לידם ואשר יוכלו לפאר את חג נצחונם.

לד. שמחת הנצחון של הרומאים — נפילת המבצרים האחרונים

תהלוכת הנצחון. — רוח היהדות שומרת על העם. — גבורת מגיני הירודיון, מכוור ומצדה.

כל האימפריה הרומית האדירה חגגה בשמחה את נצחונה הגדול על מדינת יהודה הקטנה. אף שהנצחון לא היה כולו נצחון החרב הרומאית. הרומאים כבשו את יהודה ברעב ובאש. כליון הרעב וחורבן המקדש הביאו לרומאים סוף סוף את הנצחון. בקיסריה, באנטיוכיה, ובמצרים חגג טיטוס את נצחונו, וכיבד את חייליו ונתיניו במחזה שעשועים אכזרי: האבקות שבויי יהודה עם חיות. כל זה היה מעין הקדמה לעצם החגיגה ברומי עצמה. הקיסר אספסינוס בעצמו יצא לברך את בנו על נצחונו.

טיטוס הוביל עמו בשלשלאות את מנהיגי הקנאים, שמעון ויוחנן, ושבעה מאותם שבויים יהודים שהצטיינו ביופיים וקומתם. בראש התהלוכה הלכו המנצחים לבית הקיסר. מסביבם כל הסינטורים, שרי הצבא והחילים. כל המוני הרומאים סבבו אחריהם ברחובות ובשוקים. לפני המנצחים נישא שלל המלחמה וזהב פז כל כך שלא ראתה רומי האדירה מעולם: כלי המקדש המפוארים, המנורה, שלחן הזהב וספר התורה.

לפני בית אליליהם הוציאו להורג כמנהגם את מנהיגי העם המנוצח. הם הרגו את שמעון בר גיורא הגבור, ויוחנן־המנהיג נדון למאסר עולם.

הרומאים טבעו מטבעות ועליהם דמות אשה שבויה ומתחת כתוב „יהודה השבויה" — להנצחת הנצחון הגדול.

עם יהודה יצא לגלות ולייסורים. הנצחון היה חמרי, השעבוד — גופני, אך הרוח לא נוצחה וברוחו נתחזק מעתה העם למלחמת קיומו ושמירת טהרתו.

נותרו עוד שלשה מבצרים בלתי כבושים: הירודיון, מכוור ומצדה. ובהם נתבצרה שארית הפליטה. הירודיון נכבעה אחר זמן מועט. מגיני מכוור נלחמו בכל עז. מדי פעם היו מגיחים יהודים מן העיר ועושים שמות ברומאים. פעם נפל בשבי הקנאי הגבור אלעזר. הרומאים עינוהו ביותר והכינו למענו צליבה על החומה.

הקנאים לא יכלו לראות בעינוייו הנוראים והודיעו לרומאים שהם נכונים למסור את המבצר אם ימסרו להם את אלעזר ויותן להם לצאת. הרומאים הסכימו. אנשי העיר התחתונה שבמכוור, שלא מסרו לרומאים את העיר, נהרגו ונטבחו, והמונים נמכרו לעבדים ושפחות.

נשאר עתה המבצר השלישי והחזק ביותר, מבצר מצדה שעל חוף ים המלח. בראש הלוחמים עמד אלעזר בן יאיר, מבני בניו של יהודה הגלילי, הלוחם הראשון ברומאים. לאנשי מצדה היה מלאי מספיק של מזון. מגיני המבצר נשבעו לא להכנע לרומאים בשום פנים. הרומאים העמידו את מפצי הברזל לנפץ את החומה. בראות הקנאים את הפרצות הראשונות מהרו והקימו חומה שניה מאחוריה. במשך שלש שנים תמימות עמדו היהודים על נפשם בגבורת פלאים. הרומאים נכחו כי אין לכבוש את היהודים במלחמה, ואף כאן השתמשו כבחורבן ירושלים, באש. האש אחזה בחומה והיא נפלה. הרומאים העמידו משמר עז מסביב לחומות לבל יוכל איש לברוח והתכוננו לעשות שמות בתושבים. הם כלל לא העלו על דעתם שנכבשה לפניהם עיר מתים.

בראות המנהיגים את מצבם הנואש שחטו הגבורים היהודים תחלה את נשיהם ובניהם ואחר כך המיתו עצמם בחרב גבורתם כדי לא לפול, להטמא ולהרצח בידי הקלגסים הרומאים השואפים לטרף.

כשנכנסו הרומאים לעיר, לא מצאו נפש חיה (ג׳ תתל״ג לבה״ע, 73 לסה״נ). שתי נשים וחמישה ילדים שבמקרה נשארו בחיים סיפרו לרומאים על מלחמת היהודים האחרונים, גבורתם, מותם ונצחונם.

העם היהודי נשאר עתה נטול מולדת. מעתה היה על הכח הרוחני היהודי להתחשל ולהתגבש כדי למלא את מקום המדינה והמקדש ולשמור בעוז ובתוקף על עם הנדוד לשעבוד וגלות לבל יאבד דרכו.

לה. החרבן ותוצאותיו

חיסול הסנהדרין. — חשיבות בית המקדש. — היאוש בארץ. — נצחון הרומאים.

בתשעה באב, ג' תת"ל, נשרף בית המקדש. 29 ימים לאחר מכן נכבשה ירושלים כולה. טיטוס הרשע צפה להרוס ולהחריב את ירושלים עד היסוד. פיקודיו ביצעו את הצו באמונה, ופרט לכמה מגדלים והחלק המערבי של חומת הר הבית, נהרסה הבירה כולה. המרד הגדול, אשר בעקבותיו באה מלחמת החורבן, נסתיים בזה. במשך ארבע שנות המלחמה הוכיחו היהודים עוז רוח וגבורה יוצאים מן הכלל, המלווים באהבת הארץ וקידוש ה' יתברך.

הרומיים מצדם העריכו כראוי רוח קנאית זו, והשתמשו ביד חזקה לדכוי המרידות. במצרים הרסו את מקדש חוניו, בקירני הוציאו להורג את ראש המורדים, הקנאי יהונתן ואת חבריו.

אולם לא רק מלחמות אחרונות אלו דכאו את רוח העם, אלא בעיקר העובדה שלא היתה מנהיגות מדינית שתנהיג את העם בשעה גורלית זו. השליט האחרון ביהודה, אגריפס השני, עבר אל הרומיים עוד בתחילת המלחמה הגדולה ועזר להם בכבוש הארץ. הוא קווה שלאחר מכן יזכרו לו זאת ויעשוהו שוב לשליט עליון על כל ארץ יהודה. אולם לרומאים לא היה כל רצון למסור מחדש את השלטון לידי יהודי, ואף אם הוא ידיד ובוגד בעמו כאגריפס, כי לא רצו להסתכן מחדש במלחמה. כדי לגמול לו במשהו, נתנו הרומאים לאגריפס את טבריה. גם אחות אגריפס, בירניקי, שהיתה תקופה ארוכה אהובת טיטוס, קוותה שביום מן הימים יישאנה לאשה, אך תקוותה היתה לאל. הרומאים התנגדו שמלכם יתחתן עם יהודיה מנוצחת. במשך הזמן נשכחו גם אגריפס וגם בירניקי מלב העם, אשר ראה בהם רק בוגדים בעמם.

יחד עם התבוסה המדינית היתה גם התבוסה הרוחנית קשה. חורבן ירושלים לא היה חורבן בית יהודה בלבד, כי ירושלים לא היתה רק בירה; ירושלים היתה לבה של ארץ ישראל. ירושלים הוותה את הבסיס ואת היסוד החזקים עליהם נבנו כל החיים הרוחניים, החברתיים והמדיניים של יהדות הארץ והגולה. משום כך רצו

הרומאים להחריב באופן מיוחד את ירושלים, ומשום כך הרסוה עד היסוד. הם ידעו כי ע״י מכה זו חסלו למעשה את כל החיים היהודיים בארץ הקדושה.

בירושלים שכנו כל המוסדות המרכזיים של היהדות: הסנהדרין, בית המקדש וכו׳. בה ישבו שמנה וסלתה של היהדות: חברי הסנהדרין, גדולי התורה ועוד. ע״י חרבן ירושלים נהרסו למעשה גם כל המוסדות הללו, ובראשם הסנהדרין, אשר היתה המוסד המרכזי לכל מה שנוגע לחיים הדתיים והמשפטיים של האומה.

מאות בשנים עמדה הסנהדרין בראש האומה, כשבתוכה כהנים וחכמים אשר בחכמתם הרבה הנהיגו את העם לא רק בענינים דתיים, אלא גם בענינים מדיניים חשובים. היו תקופות, בהן היה לסנהדרין שלטון כמעט מוחלט על העם; היה זה בעיקר בתקופה בה לא שלטו מלכים בישראל (בראשית תקופת החשמונאים), היו אפילו תקופות בהן המלך הסתכסך עם ראשי מוסד זה, שבדרך כלל היה מורכב ממנהיגי הפרושים (בתקופת אלכסנדר ינאי, הורקנוס, הורדוס וצאצאיו). סכסוכים אלה נבעו מהעובדה, כי הסנהדרין היתה בדרך כלל לטובת ה׳ ותורתו, וממילא גם לטובת העם, ואילו המלכים אשר התנגדו לסנהדרין התנגדו גם לרוח התורה — וסופם ידוע.

מלכים אלה הם שגרמו בעקיפין או במישרין לשעבוד העם לרומאים. המוני העם צדדו תמיד בסנהדרין, אשר שימשה להם גם מנהיגות מלחמתית בזמן מרידות נגד כובשים זרים ונגד בוגדים פנימיים. הם הבינו מה שהמלכים לא הבינו, כי בגידה בערכי הדת והתורה הקדושה מביאה גם לבגידה בערכי הלאום.

הדבר הקשה ביותר לאומה היה חורבן בית המקדש. בית המקדש, היה בעבר המרכז הרוחני, תפארת האומה אשר זהרה מירושלים לעם היושב בארץ ובגולה ואף לעמי הגויים. הקרבנות, כפרת העוונות, הקדושה והטהרה שבבית המקדש הכניסו יסוד מוצק ואיתן לחיי האמונה של עם ישראל; העליה לרגל בשלש הרגלים היתה תמיד מעין התרוממות הנפש, וקדושת הגוף והנפש גם יחד, כשאחים מארבע כנפות הארץ נפגשים ומבלים את החג תוך כדי חוויה עמוקה. לא לחינם פרצו המרידות דווקא בימי העליה לרגל (3 פעמים נגד הורדוס — פעמיים בפסח ופעם בשבועות, וכן נגד בנו ארכלאוס וכו׳). רק בימים אלה יכלו היהודים להוכיח את נאמנותם לה׳ ולתורתו כעם אחד וכאיש אחד. העליה לרגל שימשה גם אמצעי קשר מצויין בין יהודי א״י וביו יהודי התפוצות, אשר היו באים גם הם ירושלימה לקיים מצווה חביבה זו.

בית המקדש היה גם גורם לאומי חשוב, ע״י התרומות שהיו תורמים אליו מכל תפוצות הגולה, מחצית השקל מכל נפש, ואשר נתרמו מתוך מסירות נפש

גדולה ושהוקדשו לא רק לבדק הבית, אלא גם לבצור חומות ירושלים ותקון דרכי העיר (שקלים פרק ד׳ משנה ב׳).

בית המקדש שימש גם כמקום מושב הסנהדרין וכן גם כמקום הוראה לחכמי ישראל (ר׳ יוחנן בן זכאי, פסחים כו.). אנו רואים איפוא שהשפעת הבית היתה עצומה על חיי העם.

חורבן בית המקדש — משכן ה׳, מקום שכינת אלקי ישראל — השפיע השפעה מכרעת על חיי היהודים, הן בארץ והן בגולה. העם נתפס ליאוש, ורבים ראו בנצחון רומי ובחורבן ירושלים את הקץ המר של האומה, והתנזרו מכל תענוגות כסימן לאבלות, וביניהם גם מאכלים שונים.

הרומאים מצדם עשו כל מיני מאמצים כדי לרומם ולפאר את נצחונם; הם חרתו כתובת נצחון בשער טיטוס; טבעו מטבעות נצחון אשר מראות אשה צונחת לארץ (הכוונה ליהודה) ועל ידה חייל גאה ועליהן הכתובת: „יהודה השבויה, יהודה המנוצחת". הם היו בטוחים, כי הצליחו פעם אחת ולתמיד לנצח את עם ישראל וכי יש לראות בזה את קץ האומה הזאת, אך בחסדי ה׳ — טעו ונתבדו.

לו. המצב המדיני, הכלכלי, החברתי והרוחני בארץ ישראל לאחר סערת החורבן

המצב המדיני. — יחס הרומאים אל היהודים. — יחס הקיסרים מבית פלביוס אל היהודים. — המצב הדתי הרוחני.

כמובן, שחורבן הבית ודכוי המרד גרמו לשינויים מרחיקי לכת במצב המדיני ובמשטר הפנימי של ארץ ישראל. הארץ הפסיקה להיות כפופה לפרובינצית סוריה, והיתה לפרובינציה עצמאית אשר עליה שלט המפקד הצבאי של הלגיון הרומאי העשירי אשר ישב בקיסריה, העיר אשר בנה הורדוס לכבוד הרומאים ואשר קיבלה מעתה מעמד של קולוניה, דהיינו שתושביה נחשבו לבעלי אזרחות רומית ובסמכותם היה לנהל באופן עצמאי את כל עניני העיר. מעמד כזה קיבלה גם מוצא שע״י ירושלים, יפו וכן גם העיר החדשה פלויה נאפוליס, העיר החדשה של פלוויוס (הוא אספסינוס), בשכם העתיקה שכונתה מאז בפי הערבים נבלוס. עיר זו התפתחה באופן מיוחד והיתה מרכז הפולחן האלילי של הרומאים בא״י. הר גריזים שע״י העיר היה כולו מיועד לדתם ולתרבותם, וארמון גדול ומפואר הוקם עליו לטובת אליליהם. כמובן שגם כל התרבות היתה מתאימה לאלילות. כאן פיתחו את השפה, את צורת החיים בכלל וכו׳. מכאן יצאה אפילו ההשפעה למעריצי תרבות זו בארצות השכנות.

במצב תרבות זה קשה היה להגן על הגחלת היהודית שלא תכבה. כדי להתגונן מכל השפעה חיצונית הסתגרה היהדות בתוך עצמה, כשהיא נלחמת מלחמת קיום ממש. רבים היו הישובים בהם חיו יהודים, והיו אף ישובים יהודים טהורים. יהודים אלה היו פליטי ירושלים או סתם יהודים מערי השדה שפגעי המלחמה לא נגעו בהם לרעה. ישובים יהודיים מפותחים היו בטבריה, בציפורי, ביבנה, בלוד ובערים אחרות בגליל ובשפלת החוף.

עוד בימי מלחמת החורבן הצהיר טיטוס, כי אין לו שום דבר נגד היהודים אשר אינם נלחמים, וכי אין הוא לוחם נגד היהודים בגלל יהדותם, אלא נגד הקנאים בלבד. בהתאם למדיניות זו לא נגעו בזכויות אותם היהודים. אולם היה דבר אחד אשר לא הבדיל בין לוחמים לשעבר ובין המתונים; כולם כאחד הרגישו

את ידם הקשה של הרומאים במס הגולגולת. כאמור, היו היהודים משלמים מחצית השקל לבית המקדש. כסף זה נתנו הן יהודי הארץ והן יהודי התפוצות. כעת החליטו הרומאים שסכום זה ימשיך להיגבות, אבל לא למטרות יהודיות כי אם לטובת בית האלילים של יופיטר קפיטולינוס ברומי. החלטה זו דכאה מאד את העם, מבחינה דתית — שכסף שהיה מוקדש לבית המקדש אסור להחליף לענינים אחרים. היהודים ידעו כי כוונת הרומאים בהחלטה זו היא להשפילם ולסמל קבל עם את שעבודם, ומשום כך התנגדו לתשלום המס. הקיסרים הרומאים התנהגו כלפי הסרבנים ביד קשה, וגבו את „האוצר היהודי״ בזרוע חזקה. כדי להעלות את הרגש של היהודים בתפוצות ובא״י קבעה בית הדין ביבנה מס חדש, שהיה צריך לשמש שווי משקל למס הרומאי, הוא מס הנשיאות, אשר שולם בהתלהבות ע״י היהודים שהפגינו על ידו את קיום הקשר בינם לבין המרכז בא״י, שהיה אחרי החרבן בעיקר קשר רוחני, והוכיחו בזאת שוב כי אין כוח בעולם אשר מסוגל לנצח את עם ה׳.

כאמור, הקיסרים הראשונים מבית פלביוס, אספסינוס (69—79) וטיטוס (79—81), לא רדפו אותם היהודים שהיו נאמנים לרומי, אולם רדפו קשות את היהודים הנאמנים לה׳ ולתורתו. בסופו של דבר אף העניש ה׳ את טיטוס הרשע ע״י היתוש שנכנס דרך חוטמו למוחו ונקר בו שם עד יום מותו.

לאחר מות טיטוס עלה לכס הקיסרות הרומאית אחיו דומיטינוס, (81—96), אשר יחסו ליהודים היה גרוע ביותר. בתקופת שלטונו הגיעו הרדיפות בגלל אי תשלום מסים לשיאן. היו יהודים שהיו מעלימים יהדותם, כדי שלא יצטרכו לשלם את המס, אולם בדרך כלל נתפסו ונענשו. המס הוטל גם על הנוצרים, שהוו אז כת נרדפת ברומי. כמו כן רדף דומיטינוס באכזריות את הרומאים אשר היו נוטים ליהדות, ואת המתיהדים היה מעניש ממש במות. בשטח זה לא היו בימיו רחמים. למשל: הקונסול פלביוס קלמנס, קרוב משפחה של דומיטינוס, נדון למוות ואשתו הוגלתה באשמת „חיבה״ לדת ישראל. גם חז״ל מזכירים מקרים רבים לפיהם אפשר לתאר כי מצב היהודים בתקופת דומיטינוס היה בכי רע. (דברים רבה ב׳, ט״ו). גזירות קשות אלו שהוצאו על ידו מוסברות ע״י החוקרים בחשש פן יקום בתוך היהדות מישהו מזרע בית דוד וירצה למרוד בו. אחרי דומיטינוס עלה לכס הקיסרות הרומאית הקיסר נרוה (96—98). בתקופת שלטונו הוקל במקצת מצב היהודים, הרדיפות בגלל תשלום המס פסקו. כ״כ פסקו הגזירות בגלל ההלשנות הרבות.

לאור המצב המדיני והחברתי הקשה היה צורך דחוף ביותר לרכז את כל כוחות היהדות בענין אחד בלבד, שהוא החשוב ביותר בתולדות עמנו, והוא לימוד

התורה וביסוסה בהלכה. עם ישראל הוא יצור מוזר ומבורך ע״י ה׳. כדי לעשות את רצון ה׳ היו היהודים צריכים להתרכז ולהתארגן בתוכם ללמוד, לשמור ולעשות את מצוות התורה. היתה זו עבודה קשה למדי, עבודה אשר דרשה את מסירות טובי מנהיגי האומה. האחריות היתה גדולה, כי ספינת העם נטלטלה קשות בסערת המאורעות, והיה צורך דחוף לחזקה. עבודה זו נעשתה ביבנה, המרכז הרוחני החדש, בהנהגתם המבורכת של רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו.

לז. תקופת יבנה

יסוד המרכז הרוחני ביבנה. — ר׳ יוחנן בן זכאי. — רבן גמליאל השני (דיבנה).

כשמדינת יהודה התמוטטה וירושלים חרבה, חוזקו ביבנה היסודות האיתנים של תורת ישראל ומוסרה. העיר יבנה (היא יבנאל) שוכנת בגבולה הצפוני־מערבי של נחלת שבט יהודה (יהושע ט״ו, י״א). מצבה הגיאוגרפי מצויין, כי היא שוכנת על אם הדרך העוברת בשפלת החוף מצפון לדרום. מקומה הגיאוגרפי גם עשה אותה לנקודה אסטרטגית חשובה. עוד בתקופת המלך עוזיה היתה יבנה עיר מבוצרת בידי הפלישתים, אולם היא נכבשה מידי הפלישתים ע״י עוזיה, וע״י זה נבלמה התפשטות הפלישתים צפונה. בתקופת שלטון היוונים בא״י היא נקראה בשם ימניה (היוונים נתנו לה שם זה וכך היא נקראת בספרות היוונית). בתקופה זו היא היתה עיר נמל גדולה וחשובה אפילו מיפו. כל בני החשמונאים נלחמו עליה. יהודה המכבי העלה אותה באש. שמעון בנה אותה ובצרה. גם אלכסנדר ינאי התבצר בה. פומפיוס לקח אותה מידי היהודים. אוגוסטוס נתן אותה להורדוס, והלה נתן אותה לשולמית אחותו, אשר נתנה אותה לליביה אשת אגוסטוס. בתקופת שלטון הקיסר המטורף קיוס קליגולה היו בה מלחמות רבות בין היהודים לבין הנכרים. אולם היהודים עמדו בפרץ. בסוף תקופת הבית השני היתה העיר מאוכלסת ברובה יהודים. היה בה בית דין שבדרגתו בא מיד אחרי ביה״ד הגדול שבירושלים.

בחדשים האחרונים לפני חרבן ירושלים, בזמן המצור הגדול על העיר, כשר׳ יוחנן בן זכאי ראה יחד עם רוב מנהיגי הפרושים כי אין מפלט מהשואה המתעתדת לבוא, כי כך נגזר מן השמים ואת הנעשה אין להשיב, הבינו כי אין להשלים עם הגורל המר, אלא יש לעשות את כל המאמצים כדי שהאומה לא תחוסל ח״ו, ואפילו אם העצמאות המדינית תאבד במחיר זה. היום, כשאנו משקיפים אל העבר הרחוק, אנו רואים בבירור כי רק מעשה זה של ר׳ יוחנן בן זכאי, הוא אשר הציל את עמנו מטמיעה מוחלטת ורק לו יש להודות על אשר מצא את הדרך האמיתית הרצויה לה׳. הוא לא נרתע מכל השמצה צבועה ומכל התנגדות מזויפת, אלא בנה את הבנין הרוחני הגדול של היהדות, את יבנה וחכמיה.

באותם הימים עשה ר׳ יוחנן בן זכאי מעשה טוב וגדול בזה שיצא בערמה מירושלים הנצורה אל אספסינוס, ובקש ממנו את יבנה וחכמיה (גטין נו:). המצביא הרומאי נעתר לבקשתו ונתן לו את יבנה. כאן התישבו ר׳ יוחנן ותלמידיו וכן זרע בית הלל, ר׳ גמליאל בר׳ שמעון בן גמליאל, שנהרג בירושלים בזמן החורבן.

ריב״ז ישב ביבנה ונהל בית מדרש גדול של חכמים. כאן ביבנה ישב וחיכה לסיום המלחמה עם הרומאים. אין זאת אומרת שויתר על ירושלים, אלא הכין פינה חדשה ובסיס חדש ללמוד התורה, כדי שלא תשתכח מישראל. כשהגיעה בשורת החרבן ליבנה קרעו ריב״ז ותלמידיו את בגדיהם והיו בוכים ומספידים.

ריב״ז ידע שהשעה אינה כשרה לעצבות. המכה היתה יותר מדי קשה, ולכן הדאגה העקרית היתה צריכה להיות שהיא לא תהיה מכת מוות. אם אין עצמאות מדינית, לפחות שתהיה עצמאות רוחנית. אם אין סנהדרין גדולה בירושלים, יש לקיימה במקום אחר.

ריב״ז שהיה היחידי מבין תלמידי הלל הזקן שנשאר לפליטה, היה האדם המתאים ביותר לבצוע תפקיד חשוב זה, והוא עשה זאת בהתלהבות רבה. הוא קבע את ביה״ד הגדול ביבנה.

לפני בואו ליבנה היה ריב״ז ראש ביה״ד בערב שע״י צפורי שבגליל, שהיתה מולדתו. בהיותו בן י״ח עזב את העיר בטענה שאנשי הגליל שונאים את התורה. הוא פתח ישיבה משלו על הר הבית. כעשר שנים לפני החורבן מונה ריב״ז כחבר בית הדין הגדול, שבימיו היתה מורכבת מרוב פרושים וממיעוט צדוקים. וכוחיו עם הצדוקים היו רבים. השפעת ריב״ז בירושלים הלכה וגברה. שנים אחדות לפני החורבן הועמד בראש בית הדין הגדול יחד עם ר׳ שמעון בן גמליאל. הוא גם קיבל באופן יוצא מהכלל את התואר „רבן״, אשר היה רק לנשיאים מזרע בית הלל.

לפי המסופר במאמרי חז״ל, אנו רואים כי ריב״ז מסר בשלימות כל מה שלמד מרבותיו. אולם ריב״ז ידע גם לתקן תקנות חשובות, כשהיה צורך בהן. תקנות אלו באו כדי לתת לדורו הוא ולדורות הבאים אחריו תכנית מושלמת של חיים תורניים-חברתיים. וכדי שתקנות אלו, אשר רובן יצאו מביה״ד שביבנה, תקבלנה יתר תוקף, היו צריכים גם לתקן תקנות מיוחדות המעלות את ערכה של יבנה. ירושלים איננה, יש צורך במרכז חדש. „וקמת ועלית אל המקום אשר... ובאת...״ (דברים י״ז, ח׳), „לרבות בית-דין שביבנה״ (ספרי). מכאן — בית הדין קדש את המקום בו ישב.

בין התקנות שבאו לתת חשיבות ליבנה יש לציין את התקנות הבאות:

א) בזמן שביהמ״ק היה קיים, אם ראש השנה חל להיות בשבת, אז במקדש היו תוקעים, ואילו בגבולין — לא. לאחר החורבן תיקן ריב״ז שיתקעו בכל מקום שיש בו בי״ד (ראש־השנה כ״ט:). ב) בזמן שביהמ״ק היה קיים היו נוטלין את הלולב שבעה ימים במקדש, ובגבולין יום אחד. משחרב הבית תיקן ריב״ז שיטלו בכל המדינה שבעה ימים, זכר למקדש (סוכה מ״א.) ועוד.

לפעמים התנגדו לתקנותיו, כגון הוכוח עם בני בתירה על התרת התקיעה ביבנה בראש השנה שחל להיות בשבת. ריב״ז סירב לדון בבעיה בטרם ביצע את תקנתו. „נתקע ואח״כ נדון״ אמר ריב״ז, אולם לאחר המעשה אמר: „כבר נשמעה קרן ביבנה, ואין משיבין לאחר המעשה״ (ראש השנה כ״ט:). גם עם הכהנים היו לו סכסוכים, ואולי סכסוכים אלה הם שהביאוהו לעזוב את יבנה וליסד בית דין ובית מדרש חדשים בברור־חיל. אולם — במשך הזמן נתקבלו כל תקנותיו.

שיטתו בלמוד התורה והאגדה היתה השיטה הנוחה והסובלנית של הלל רבו. באבות פ״ב, משנה ט׳, הוא מכריע בין הדעות השונות של תלמידיו בענין הדרך הישרה שידבק בה האדם, והריהו מקבל את דעתו של ר׳ אלעזר בן ערך האומר: „לב טוב״. הוא הזהיר אפילו את לומדי התורה מפני סכנת הגאווה: „אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך, כי לכך נוצרת״ (שם משנה ח׳). הוא הצטער על החורבן והגלות, אבל יחד עם זאת הסביר גם על מה ולמה באו כל הצרות הללו: „לא רציתם להשתעבד לשמים, הרי אתם משועבדים לפני גויים. לא רציתם לשקול לשמים בקע לגולגולת, הרי אתם שוקלים חמשה עשר שקלים (מסים) במלכות אויביכם״ (מכילתא פ׳ יתרו). נאמן למסורת השלום שלו הטיף ריב״ז להשכנת שלום כללי. הוא עשה זאת, כי ידע שרק קיום השלום יבטיח את התארגנותו מחדש של עם ישראל על יסודות התורה והאמונה: „אבנים שלמות תבנה את מזבח ה׳ אלקיך״, „אבנים שמסילות שלום, והרי הדברים קל וחומר: ומה אם אבני מזבח שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות על שמטילים שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, אמר הקב״ה „לא תניף עליהם ברזל״, המטיל שלום בין איש לאיש, בין איש לאשתו, בין עיר לעיר, בין אומה לאומה, בין ממשלה לממשלה, בין משפחה למשפחה, על אחת כמה וכמה שלא תבוא עליו פורענות״ (מכילתא, יתרו).

אנו רואים, איפוא, כי החיים המוסריים להם הטיף ריב״ז לא היו פחותים ממאמציו לחיים רוחניים המבוססים על התורה ועל תקנותיו.

תלמידים רבים היו לו לריב״ז. הוא הקים דורות של חכמים וגדולי תורה, ממשיכים נאמנים למסורת אבות. בין תלמידיו הגדולים יש לציין את ר׳ גמליאל דיבנה, ר׳ אליעזר בן הורקנוס, ר׳ יהושע בן חנניה, ר׳ אליעזר בן ערך, ר׳ יוסי

הכהן, ר׳ שמעון בן נתנאל, ר׳ נחוניה בן הקנה ור׳ חנינא בן דוסא. לפי אחדים — גם ר׳ עקיבא.

פעולותיו של ריב״ז שהצילו את עם ישראל ואת התורה הקדושה מאבדון, נרשמו כאחד הפרקים המזהירים ביותר בתולדות עם ישראל. לימוד התורה לשמה, קיום ההלכות וכו׳ נתנו לעם את התקוה שהחורבן הוא בן חלוף וביאת הגואל קרובה. ריב״ז נפטר בשיבה טובה כעשר שנים לאחר החורבן.

את הנשיאות ירש מריב״ז, רבן גמליאל השני, הנקרא גם בשם רבן גמליאל דיבנה, נכדו של ר׳ גמליאל הזקן ובנו של ר׳ שמעון בן גמליאל שעמד בראש ביה״ד הגדול בירושלים בתקופת החורבן. ר׳ גמליאל הוצא מירושלים ע״י ריב״ז ברשות טיטוס. שנים רבות למד אצל ריב״ז, והיה מבחירי תלמידיו. לאחר מות רבו תפס ר׳ גמליאל את מקומו הראוי לו בראש בית הדין הגדול. היותו מזרע בית הלל (בית דוד) הקנתה לו את מעמד הנשיאות, שבו הודו גם שלטונות רומי.

את תפקיד הנשיאות מילא ר״ג עשרות שנים (בערך 35 שנה, ג׳ תת״ם—תתע״ה, 80—115). הוא מופיע כמנהיג גדול ואמיתי של העם, אשר ידע להנהיג את עדתו בתקיפות אבל באהבה, באחת התקופות הקשות ביותר בתולדותיו. מטרתו האחת והיחידה היתה לאחד את כל העם מסביב למרכז רוחני אחד, במקום היותו מפוצל לעדות וכתות. לקידום מטרה זו היה צורך, ראשית כל, לרכז ולקבוע את ההלכה הפסוקה. הירושלמי ביבמות סוף פ״א וכן הבבלי בעירובין י״ג, אומרים לנו: „תני, יצתה בת קול ואמרה: אילו ואילו דברי אלוקים חיים המה, אבל הלכה כבית הלל לעולם. היכן יצתה בת קול? — רב ביבי בשם ר׳ אמר: ביבנה יצתה בת קול״. כך אנו עדים שסוף־סוף המחלוקת ההסטורית שבין בית שמאי לבין בית הלל באה לסופה ונקבעה ההלכה באופן סופי.

תקיפותו באה רק לשמור על אחדות האומה. הוא הטעם תמיד שאין הוא בא להאבק להגדלת כבודו וכבוד ביתו, אלא להצלת אחדות האומה והתורה. הגמרא בב״מ דף נ״ט ע״ב אומרת: „אף גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו ר׳ אליעזר נשרף (זה היה היום בו היה הוכוח הגדול בענין תנורו של עכנאי, ראה להלן. ר׳ יהושע לא ויתר ולבסוף נידו את ר׳ אליעזר) ואף ר״ג היה בא בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו, אמר, כמדומה לי שאין זה אלא בשביל ר׳ אליעזר בן הורקנוס, עמד על רגליו ואמר: „רבש״ע, גלוי וידוע לפניך, שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נחם הים מזעפו״.

יחד עם זאת היה ר״ג בחייו הפרטיים אדם עניו, נוח לבריות ומכבד את

תלמידיו ואפילו את עבדיו. בהלכות רבות היה מחמיר על עצמו ומקל על אחרים בדומה לבית אביו (ענין הגריסין ורקיקין במס׳ ביצה ובמס׳ עדויות).

התקיפות לקביעת ההלכה ובעיקר הדרכים לביצועה עוררו בסופו של דבר סכסוכים, אשר מהם גרמו לתוצאות מכריעות ביותר לגבי רבן גמליאל. בקטע שלמעלה ראינו, כי גם את גיסו ר׳ אליעזר לא היסס מלהחרים. אולם סכסוכיו עם ר׳ יהושע בן חנניה גרמו שיעבירוהו מהנשיאות. (ראה במקורות).

המחלוקת שהגדישה את הסאה והביאה להעברת ר״ג מנשיאותו ומינוי ר׳ אלעזר בן עזריה במקומו היא המחלוקת בענין תפלת ערבית, אם היא רשות או חובה. (ראה מקורות).

באותו יום היה ראבע״ז בן י״ח, קרה לו נס וצמחו לו י״ח שורות של שערות לבנות ועל־ידי זה אמר: „הרי אני כבן שבעים שנה ולא בן שבעים שנה ממש״.

גדולתו של ר״ג מתבטאת בכך, שאפילו לאחר שהעבירוהו מנשיאות לא מנע עצמו מלבוא לביהמ״ד וללמוד כאחד החכמים. (ראה מקורות). כשראו זאת חכמי יבנה — החליטו לפייסו ולהחזירו לנשיאות. אולם לא רצו לפגוע ברבי אלעזר בן עזריה. אמרו החכמים: איך נעשה לר׳ אלעזר בן עזריה? להעבירו מהנשיאות לא יתכן, כי הרי למדנו שמעלין בקודש ולא מורידין. אם נחליט שר״ג ידרוש שבת אחת וראבע״ז — שבת אחת, הרי תהיה קנאה, אלא ידרוש ר״ג שלש שבתות וראבע״ז — שבת אחת״. בסוף מסיימת הגמרא, שאותו תלמיד אשר עורר את כל הויכוח בענין מעריב — רשות או חובה — היה ר׳ שמעון בר יוחאי.

ר״ג, כל מה שעשה, למען התורה והאומה עשה. הוא היה מוכר כאחד מגדולי החכמים בדורו הן ע״י חבריו, הן ע״י תלמידיו ואפילו ע״י מתנגדיו. מספר ההלכות המובאות בשמו במשנה ובבריתות — הן רבות מאד. למעשה, הפעולות ההלכתיות של ר״ג וחבריו ביבנה הניחו את היסוד למשנה שסודרה אח״כ ע״י נכדו, רבינו הקדוש, ר׳ יהודה הנשיא. ר״ג גם חידש תקנות חשובות לדורו ולדורות הבאים אחריו. תקנות אלו מהוות עד היום הזה יסוד חשוב ליהדות. בין התקנות יש לציין את נוסח סדר ליל־פסח, את קביעת הנוסח הסופי של תפילת „שמונה עשרה״ (שמעון הפקולי ושמואל הקטן) ועוד.

ר״ג היה לא רק ראש הישיבה, המנהיג הרוחני, אלא גם המנהיג הלאומי־המדיני. גם השלטון הרומאי הכיר בו כנציג היהודים. המשנה והגמרא מביאות לנו תאורים רבים על נסיעותיו הרבות לנציב בסוריה ולשלטונות ברומי, כל פעם בגלל גזירה אחרת. התקופה היתה סוערת, תקופת דומיטינוס הרשע, והיה צורך באדם חזק שידע להופיע, להתווכח ולהשתדל באופן הטוב ביותר.

תוך כדי קשריו עם הגויים היה ר״ג צריך להופיע גם כמתווכח נגד הדעות המיניות והאליליות והוא עשה זאת בהצלחה רבה. כמו כן לחם מלחמה קשה נגד הנוצרים הראשונים, אותם הרחיק לגמרי מהיהדות ובגללם ביקש את שמואל הקטן לסדר ברכת המינים, שהיא הברכה הי״ט בתפלת „שמונה עשרה״.

עקב קרבתו למלכות ומילוי התפקידים הרבים היו בני ביתו נאלצים ללמוד השפה היוונית (סוטה מ״ט:).

שנת מותו של רבן גמליאל אינה ידועה לנו בדיוק, אולם ידוע לנו כי בסוף חייו החלו רדיפות קשות נגד בית הנשיאות ומשום כך נאלץ רבן גמליאל לעזוב ביתו וישיבתו ביבנה ולנדוד ללוד. שם התישב כאיש פרטי. התוספתא במסכת פסחים מספרת לנו, כי הוא נאלץ לסדר את ליל הסדר בבית איש פרטי, בתנאי מחתרת.

רבן גמליאל נפטר כנראה בסוף ימי טריינוס, בזמן המרידות נגד קיסר זה. אהבתו להמוני העם התבטאה גם במותו. הוא תיקן את התקנה הגדולה על ביטול טכסי הלוויה המפוארים והיקרים וקבע כי יש לקבור את המתים בתכריכי פשתן פשוטים. התקנה שהיתה מיועדת לטובת העניים, החלה בו באופן אישי, לפי בקשתו (מועד קטן כ״ז:).

לאחר מותו הספידוהו החכמים וכל העם הספד כבד, „הוי אדון והוי הודו״ (ירושלמי, מו״ק פ״ג ה״א).

כן דרשו חז״ל במסכת סנהדרין (ל״ב:) „צדק צדק תרדף — הלך אחר בי״ד יפה (ולאחר כמה שורות של בתי דין שונים)... אחר רבן גמליאל דיבנה״.

רבן גמליאל מסמל בצורה הבולטת ביותר את המעבר מעצמאות לשעבוד. הוא היה עד ראיה לחורבן בית המקדש וירושלים, דבר הנחרת בלבו ושכל אבל וכל צרה הזכירוהו אותו. פעם מת ילד לשכנתו והיא בכתה עליו בלילה, שמע רבן גמליאל את קולה והיה נזכר בחורבן בית המקדש והיה בוכה כל הלילה עד שנשרו ריסי עיניו. כזה היה איש.

נחמתו היחידה היתה התורה ולמודה. אִתה חי, למענה סבל ובעמקה המית עצמו.

מאורעות סוערים קרו אחרי מותו. המרידות התכופות בתקופת טריינוס, תקופת אדריינוס ומרד בר־כוכבא, את כל אלה כבר לא ראה.

חייו המסורים לתורה ולעם צריכים להיות לנו ללמוד ללכת בדרכו הקדושה.

לח. סקירה כללית על עמי המזרח בימי קדם

„ואלה תולדות בני נח — שם חם ויפת ויולדו להם בנים אחר המבול. בני יפת — גומר וכו'... ובני גומר — אשכנז וכו'... ובני יון וכו'... מאלה נפרדו איי הגוים בארצותם איש ללשונו למשפחותם בגוייהם. ובני חם — כוש ומצרים וכו'... ובני כוש וכו'... וכוש ילד את נמרוד וכו'... ותהי ראשית ממלכתו בבל וארך ואכד וכו'... מן הארץ ההוא יצא אשור ויבן את נינוה וכו'... ומצרים ילד את לודים וכו'... וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת. ואת היבוסי וכו'... אלה בני חם למשפחותם ללשונותם בארצותם בגוייהם. ולשם ילד גם הוא אבי כל בני עבר וכו'... בני שם — עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם וכו'... ולעבר ילד שני בנים — שם האחד פלג, כי בימיו נפלגה הארץ וכו'... אלה משפחות בני נח לתולדותם בגוייהם ומאלה נפרדו הגויים בארץ אחר המבול". (בראשית י', א—לב).

המקורות לימי קדם. — התעצמות מצרים. — גדולת אשור. — עליית בבל. — חורבן הבית הראשון.

הבאתי הפסוקים הנ"ל כדי להדגיש, כי במבול הושמד העולם כולו, פרט לנח, אשתו ובניו, וכל האנושות בימינו באה מבני נח. לפי הספר „סדר עולם", היה המבול בשנת אלף תרנ"ו לבריאת העולם, (שהיא 2,104 שנים, לפני ספירת הגויים). לפי „סדר עולם" עברו מהמבול עד דור ההפלגה שלש מאות וארבעים שנה, ז.א. שההפלגה היתה בשנת אלף תתקצ"ו לבריאת העולם (1764 לפני ספירתם). כל ספר היסטוריא וכל מספר הניתן לפני המספרים האלה, „כאילו נתגלו או התפתחו מהם דברים שונים", הם בניגוד מוחלט לתורה ולחז"ל, וממילא בניגוד לאמת.

עד לפני כמאה ושמונים שנה לא ידעו על חיי עמי המזרח אלא אשר כתוב בתנ"ך ובחז"ל. היסטוריונים מעמי העולם השתמשו גם הם במקורות שלנו להשגת ידיעותיהם. יותר מאוחר התחילו להשתמש בסיפורי היסטוריונים יוונים, ובמיוחד בתיאורי ההיסטוריון הירודוטוס, שחי בערך לפני 2.400 שנה (מקביל לתקופת חורבן הבית הראשון) ותיאורים יווניים אחרים שביקרו בכל ארצות המזרח, ובמיוחד במצרים ובפרס. על המלחמות שבין פרס ויוון לומדים הרבה מכתבי

ההיסטוריון היווני, תוקידידס, אשר תיאר אותן בנאמנות יותר מדוייקת מתיאורי הירודוטוס.

מתוך התיאורים האלה מתברר שמצרים היתה אחת המעצמות החזקות ביותר בימים ההם, במיוחד בתקופת המלכים פרעה סתי ופרעה רעמסס, שבימיהם חלה יציאת בני ישראל ממצרים (שני אלפים תמ״ט, 1312 לפני ספירתם). לאור התגברות האימפריא המצרית באותה תקופה ושלטונה על כל העמים בולט ביתר שאת הנס הגדול של יציאת מצרים: „אז נבהלו אלופי אדום, אילי מואב יאחזמו רעד, נמוגו כל יושבי כנען. תיפול עליהם אימתה ופחד, בגדול זרועך ידמו כאבן וכו׳...״ (שמות ט״ו, ט״ו-ט״ז).

התרבות המצרית היתה כולה אלילית, וגם המנגנון של השלטון, הפקידים יצרו יחד עם הכמרים שלטון שהיה כולו משועבד לאלילים. הסכסוכים הפנימיים שנוצרו בעקבות ההתחרות האלילית גרמו להחלשת האימפריא, שנפלה בידי הלובים, שבאו מהמערב וכבשו את מצרים והשתלטו עליה.

אחד המלכים החדשים במצרים היה שישק, שהתקיף את מלכות יהודה בימי רחבעם בן שלמה, ככתוב במלכים א׳ י״ד, כ״ה-כ״ו.

גם המצרים וגם הלובים השתייכו לצאצאי חם.

ממלכה גדולה אחרת בימי קדם שבה קשורה אחת הפרשיות הקשות של תולדות עמנו, חורבן ממלכת ישראל (שומרון), היא ממלכת אשור. מוצא עם זה משם בן נח, אח לעילם (בבל) ולארם, וכן לארפכשד (שממנו יצא אברהם אבינו). בין אשור לבין בבל היו מלחמות תמידיות ובדרך כלל גברה בבל על אשור. כך זה נמשך עד ימי המלך תגלת-פלאסר, שהרחיב גבולות הארץ וכבש את כל ארצות אסיא הקטנה. בנו, שלמנאסר, עלה על ישראל (ממלכת שומרון), כבש אותה והחריבה. הוא הגלה את עשרת השבטים לאשור והושיב אותם „בחלח, בחבור, ע״י הנהר גוזן ובערי מדי״. זה היה בשנה התשיעית למלכות הושע בן אלה, מלך שומרון האחרון. (מלכים ב׳ י״ז, ד—ו). מאז גבר הלחץ של אשור גם על מלכות יהודה, שכבש את רוב ערי הארץ בימי חזקיהו מלך יהודה, וסנחריב מלכם הגיע עד לירושלים. אולם ה׳ עשה נס גדול בזכות שני צדיקי הדור, חזקיהו המלך וישעי׳ הנביא, שהתפללו לה׳, ה׳ שמע לתפילתם והכה במחנה אשור מאה שמונים וחמשה אלף בלילה אחד. סנחריב חזר לארצו.

בירת האשורים היתה נינוה. עיר זו משמשת כנושא לתשובה, בספר הנביא יונה. כן מנבא הנביא נחום על חורבנה. הנבואה נתקיימה אחרי מותו של המלך אשורבניפל. נסיך כשדי בשם נבופלאצר מרד נגד בניו של המלך וכבש את השלטון.

כך נחרבה אחת המעצמות המזרחיות הגדולות בעולם ועלתה במקומה המעצמה הגדולה החדשה, בבל, שהיא קשורה לאסון הגדול של עמנו, חורבן הבית הראשון וגלות בבל. הנביאים — נחום (פרק ג׳) וצפניה (פרק ב׳) וישעיהו (פרק י׳) — מתארים בהרחבה את נפילת אשור.

היות ובמרד נבופלאצר השתתפו גם המדים, לכן חילקו ביניהם את ממלכת אשור. המדים קיבלו את החלק הצפוני־מזרחי של האימפריא האשורית (פרס של היום), ואילו הבבלים קיבלו את החלק הדרום־מערבי, את סוריא, את ישראל (שומרון) ואת ארם נהרים (מזופוטמיא). שוב נוצרו מלחמות, והפעם בין מצרים לבין בבל, וסלע המחלוקת היה ארץ ישראל. ממלכת יהודה עמדה במצב קשה בין שני גושים אלה. הנביא ירמיהו הזהיר את יהויקים מלך יהודה שלא ימרוד בבבל, כי זה רצון ה׳, ולא יכרות ברית עם המצרים. אולם יהויקים לא שמע בקול ה׳ מפי הנביא ומרד בבבל. בן נבופלאצר, המלך נבוכדראצר, עלה על ירושלים והגלה את המלך יהויכין (בן יהויקים, שמת בינתיים) לבבל. אולם גם לאחר מכן המשיך המלך החדש צדקיהו למרוד בבבל, למרות אזהרת ירמיהו. שוב עלה נבוכדראצר על יהודה, והפעם החריב את ירושלים ואת בית המקדש העלה באש. הוא הגלה את רוב תושבי יהודה לבבל. נבואות התוכחה של נביאי ה׳ נתקיימו. הדור שעבד עבודה זרה והשתעבד לנימוסי הגויים ולמנהגיהם קיבל את עונשו הקשה ביותר. חורבן הבית ראשון היה בשנת שלשת אלפים של״ט לבריאת העולם (432 לפני ספירת הגויים).

לט. ראשיתה של יוון

מוצא היוונים. — התישבותם ביוון. — התנאים הגיאוגרפיים. — האקרופולוס. — שלטון האוליגרכיא. — התעסקותם. — התפשטותם.

היוונים הם צאצאי יפת (כאמור בראש הפרק הקודם). אבותיהם נדדו ע"פ מקומות רבים באסיא הקטנה ובמרכז אירופה עד שהגיעו למקום שהיום נמצאת יוון. תאריכים מדוייקים על ראשית התישבותם הקבועה באיזור זה אין לנו. לעומת זה ידוע היום, כי משפחות השבטים הראשונים הידועים בשמותיהם — האכאים, הדורים והאיאולים — פשטו ע"פ האיזור של הים לאגאי בערך לפני 2800—3000 שנים.

חצי האי היווני מחולק למעשה לשנים: החלק הדרומי שלו נקרא פלופונס (למעשה הוא אי), ובינו לבין יבשת יוון הצפונית חוצה מפרץ קורינטוס. לאחר התיישבותם באיזור זה פשטו גם ע"פ איי הים התיכון, כרתים, קפריסין, רודוס ועל זאיים הקטנים יותר הנמצאים בין אסיה הקטנה (תורקיא של היום) לבין יוון, ומשם גם לערי אסיא הקטנה עצמה.

המבנה הטופוגרפי של יוון הוא קשה להתישבות, כי הארץ היא הררית, ובין ההרים הגבוהים נמצאות בקעות קטנות — אולם אין להן יציאה לים. משום כך קשה היה האיחוד על שבטי יוון, כל בקעה הפכה להיות מקום מגוריו של שבט או משפחה. הם חיו ממרעה בהרים ומעבודת האדמה בבקעות. בתי הכפרים נבנו בצפיפות, מטעמי בטחון, מחשש של התנפלות שבט אחר. בדרך כלל בחרו להם צוקי סלעים בולטים על ההרים ועליהם בנו את בתיהם, שיצרו יחד מעין מבצר. זה אשר נקרא אקרופוליס *. כשרבו בתי הכפר היו בונים בראש האקרופוליס את בניני הציבור שלהם — בהם היו נפגשים לדון באסיפות עם על בעיותיהם השונות — ואילו יום־יום היו נפגשים למרגלות האקרופוליס, בשוק הכפרי.

* שפירושה ביוונית: „החלק העליון של העיר".

האיים הרבים ממזרח ליוון (כחמש מאות בערך) יצרו תנאים נוחים לדיג ולהפלגות בספינות, ובדרך זו התפתח המסחר, והיוונים היו לעם המסחרי הידוע ביותר במזרח הקרוב.

הפירוד שנוצר בעקבות התנאים הגיאוגרפיים יצר מדינות קטנות רבות בתוך יוון עצמה. כל מדינה כזאת היתה מורכבת מהעיר המרכזית שלה והכפרים מסביב לה.

השלטון במדינות אלו היה בידי האצילים. היה זה שלטון האוליגרכיא. הם קבעו את צורת החיים במדינה — בעיר ובכפרים. המעמד השני היו האזרחים, שכללו בתוכם: איכרים, פועלים שכירים, בעלי רכוש ובעלי מלאכה. המעמד הנחות היה מעמד העבדים, שנלקחו בשבי מהאויבים. חיי המשפחה היו רגילים. כל שבט נתחלק לבתי אב. הגברים עבדו בשדות או הלכו למלחמה, ואילו הנשים עבדו בבית וגידלו הילדים.

בחקלאות עסקו בעיקר בגידול גפנים וזיתים והיין היווני נודע בטיבו בעולם. במלאכה — עסקו בעיקר בתעשיית הכדים וכיורים. רוב הכלים ביוון היו מכלי חרס. התפתחות המסחר הביאה להתפשטות היוונים בארצות הים התיכון. היוונים התיישבו באיטליא הדרומית ובסיציליא הקרובה לה, בגליא הדרומית ובמרסייל של היום וכן בספרד.

מ. מלחמות יוון—פרס

עליית הלודים. — כיבושי פרס. — קרב מרתון. — קרב תרמופלי. — קרב סלמיס. — נצחונם הסופי של היוונים.

ההתחרות בין מדינות יוון ועריה והמלחמות ביניהן גרמה לפירוד לבבות ולחוסר אחדות ביניהן. דבר שנוצל לאחר מכן ע״י הפרסים, במלחמותיהם נגד יוון.

באסיא הקטנה המערבית (הקרובה ליוון) עלתה ממלכה חדשה בשם ממלכת הלודים. הלודים קיימו יחסים טובים עם היוונים והשפיעו אלה על אלה. במשך הזמן סיפחו הלודים לממלכתם את כל ערי החוף היווניות שבאסיא הקטנה.

בינתיים התחוללו במזרח תמורות גדולות. כורש מלך פרס הצליח לכבוש את בבל ולהרוס האימפריא הגדולה הזאת. בהתאם לחזון ישעי׳ הנביא נתן המלך כורש רשות לגולי בבל לחזור לירושלים וליהודה. (ראה הפרק הראשון בספרי זה). עליית פרס גרמה לפחד ולזעזועים אצל עמי אסיא קטנה. קרזוס, מלך הלודים, נבהל והציע לכל העמים הקטנים והערים היווניות ברית נגד כורש. אולם היא לא הועילה. כורש כבש את הלודים ואת כל אסיא הקטנה בשנת 546 לפה״ס שלהם.

היוונים באסיא הקטנה לא יכלו לסבול את עול הפרסים ובשנת 499 לפסה״נ מרדו. לעזרתם באה אתונה שביוון, שהיתה חזקה בצי. אולם לאחר מלחמות קשות ניצחו הפרסים בהנהגת דריוש (494). לאחר שכל אסיא הקטנה היתה כבר בידו — התכונן דריוש למלחמת נקם נגד אתונה עצמה על שבאה לעזרת המורדים. נסיונו הראשון, בשנת 492, לא הצליח וחיל המשלוח הפרסי סבל אבידות קשות. שנתיים לאחר מכן, בשנת 490, שלח דריוש שוב צי גדול של אניות מלחמה וצבא רב שנחת בחוף אתיקה, האיזור שעליו בנויה העיר אתונה. הפרסים התכוונו להתקיף את אתונה עצמה מהמפרץ בשם מרתון. המצביא של אתונה, קלימכוס, לא חיכה לבואם של הפרסים עד אתונה, אלא בעצת אחד מקציניו, מלתיאדס, יצא לקראתם למלחמה לאורך החוף. הם תפסו עמדות חזקות והפרסים לא הצליחו לגרש את האתונאים מעמדותיהם. מילתיאדס, שהכיר את טכסיסי הפרסים וידע שהם מתקיפים בדרך כלל באמצע, הפיל את הפרסים בפח, בהחלישו את מרכז החזית ובחזקו את האגפים אשר חיכו לפרסים. כאשר הפרסים חדרו במרכז והתקדמו — אז סגרו עליהם האגפים האתונאים משני הצדדים. התפתחו קרבות קשים שבהם איבדו

הפרסים ששת אלפים לוחמים והשאר נסו לאניותיהם. רץ מיוחד נשלח לאתונה להודיע על הנצחון הגדול. הפרסים חזרו בינתיים לארצם.

למעשה הצילה אתונה בקרב מרתון את כל יוון מכיבוש פרסי. לאט־לאט הבינו כל היוונים, שבאם רוצים הם למנוע את כיבוש חצי האי שלהם ע״י הפרסים — עליהם להתאחד. והנה שוב הגיעה שעת ההתקפה הפרסית. זה היה 10 שנים לאחר קרב מרתון, בשנת 480. הפעם שלט בפרס המלך קסרקסס, שהתכונן היטב למלחמה נגד הפרסים. גם היוונים התכוננו למלחמה. מנהיג אתונה, תמיס־טוקלס, הכין צי חזק והתכונן לקבל פני הפרסים בים. ערי יוון האחרות לא עשו הכנות מספיקות, ושוב הוטל העומס העיקרי על אתונה. העיר החזקה שבפלופונס, ספרטה — עיר צבאית מובהקת, לא הסכימה לתכניות אתונה ודרשה שהיוונים יפקירו את כל יוון הצפונית לפרסים וירכזו הגנתם במיצר קורינתוס. אולם אתונה ושאר ערי יוון הצפונית והמרכזית התנגדו לתכנית זו של ספרטה, וריכזו את כח ההגנה במעבר ההרים של תרמופלי. בצורה זו רוכזו בשני מקומות כוחות ההגנה של היוונים. בים האיגאי חיכה לפרסים צי אתונאי חזק ואילו ביבשת חיכו כוחות יבשתיים דלים במעבר תרמופלי. ביבשת ניצחו הפרסים, בגלל כוחם העדיף, הם כבשו את רוב מדינות יוון המרכזית ומשם התכוננו לרדת דרומה ולכבוש את אתונה, וסוף־סוף להינקם בה. אתונה היתה עכשיו פתוחה לכיבוש ותושביה נמלטו לאי הקטן סלמיס. הפרסים נכנסו לאתונה ושרפוה. תמיסטוקלס, מנהיג אתונה, משך בחכמה את הצי הפרסי אל המיצר הצר של סלמיס, בעשאו רושם כאילו נמלט הצי היווני מהם. הפרסים שוב נפלו למלכודת. הם נדחקו באניותיהם אל המיצר הצר של סלמיס, שממנו לא יכלו עוד לצאת. היוונים ניצחו נצחון גדול, והפרסים נאלצו לחזור בהם גם מהיבשת שכבשו והשאירו חיל מצב רק בצפון יוון. האתונאים חזרו לעירם ובנוה מחדש.

שנה לאחר מכן שוב התקיפו הפרסים. הספרטנים הפעם בכלל לא באו לעזרת האתונאים וגם קיוו למפלתם. שוב הצליחו הפרסים להיכנס לאתונה ולהחריבה. כשנודע לספרטה, שהפרסים מתכוננים לאחר מכן להתקיף בדרום, בפלופונס, הבינו שעירם בסכנה ושלחו עזרה לאתונה. אולם הכוחות היווניים השונים לא יכלו להשלים ביניהם. בכל זאת ניצחו היוונים כי מצביא הפרסים, מרדוניא, עשה שגיאה גדולה בהתקיפו את היוונים כשעוד לא היו לו כוחות מספיקים לכך. בקרב הגדול והאחרון ביניהם נוצחו הפרסים. מפקדם, מרדוניא, נהרג בקרב ושאר הצבא נמלט.

בזה סוכלו כל הנסיונות הפרסיים לכבוש את יוון.

מא. המשטר הפנימי בערי יוון

ההבדלים בין אתונה לבין ספרטה. — תיקוני סולון. — הטיראנות. — החזרת האוליגרכיא. — התרבות באתונה. — החינוך בספרטה. — הברית הפלופונסית והברית האטית־דלית. — הדמוקרטיא באתונה.

כשאנו בוחנים את ההתפתחות הפנימית בערי יוון, עלינו להבדיל בין שני סוגי משטרים שונים ומנוגדים זה מזה. שתי הערים המסמלות ניגודים אלה הן: **אתונה וספרטה.**

באתונה — ירד לגמרי ערכו של המלך. השלטון היה בידי האצילים אשר בחרו מתוכם אחד בתאר ארכון (מושל) מעין „עוזר" למלך בהנהלת המדינה אך למעשה השליט של העיר. כך היה בימי שלום. בעת מלחמה היו בוחרים באדם מיוחד עם כל הסמכויות שינהל את המדינה במשך כל ימי המשבר. לעומת זה — בספרטה — חששו למסור השלטון בידי אדם אחד אף בימי מלחמה והיו בוחרים בשני מלכים — כדי שהאחד ישמש רסן לסמכות השני. נוסף לכך נבחרו עשרים ושמונים זקנים שהיו יועצים למלכים בענין המדינה.

במשך הזמן התפתח בערי יוון, ובמיוחד באתונה, מעמד עשיר חדש, מעמד הסוחרים והיצרנים שלא היה להם שום חלק בשלטון ומאידך גיסא — גם לא נשאו בעול החזקת המדינה, וזה העיק מאד על האיכרים שלא היה בכוחם לשלם את כל המסים שהטילו עליהם. המצב הלך ורע עד שבשנת 594 לפנה"ס נתמנה באתונה לארכון סולון, איש המעמד הבינוני, שהחליט לתקן את החוקים הקיימים ולשנות את המצב הרע.

סולון קבע שורה של תיקונים מרחיקי לכת: א) ביטל את כל החובות הישנים; ב) כל בעלי החובות שנמכרו לעבדים בגלל חובותיהם — שוחררו; ג)מינה מועצה של 400 איש, שתפקידה היה להכין הצעת חוקים חדשה; ד) אסיפת העם הוסמכה לאשר או לדחות את החוקים.

התיקונים לא פתרו את כל הבעיות הכלכליות הקשות. העבדים ששוחררו היו מחוסרי קרקע ולא היה להם ממה להתקיים. כמו כן לא הובטחו זכויותיהם הפוליטיות של מעמד הסוחרים ובעלי המלאכה — היות והם לא היו בעלי קרקעות.

האצילים — כמובן — התנגדו לתיקוני סולון וחיכו לשעת כושר לבטל אותם. אחד מהם, פיזיסטרטוס, שהוגלה בשעתו מאתונה, ארגן צבא של תומכים, נכנס לאתונה, כבש אותה והכריז על עצמו כטיראן (מושל יחיד, עריץ). היה זה מעין דיקטטורה, אולם בדרך טובה, כי פיזיסטרטוס היה איש פיקח והחזיר לאתונה את השפע שהיה בה לפני כן. הוא מת בשנת 528 לפסה״נ ואז שני בניו, היפרכוס והיפיאס, משלו יחד כשני טיראנים. למרות ששניהם היו מוכשרים — בכ״ז היו שנואים על בני אתונה, כי שלטו מבלי לשאול את דעת בני העיר.

בשנת 514 לפסה״נ מרדו בני האצילים נגד שני הטיראנים והחזירו את שלטון האוליגרכיא האצילית בעיר. בראש העיר הועמד האציל קליסתנס. לפי החוקה החדשה היו האצילים תופסים את כל המשרות החשובות שבעיר. לעומת זאת קיימו פעם אחת בשנה אסיפה כללית של האזרחים בעיר ובה יכלו להחליט על כל אזרח, גם אם הוא אציל וחשוב, שהוא מסכן את שלום המדינה ולגרשו מחוץ לעיר לתקופה של 10 שנים. ע״י חוק זה יכלו האצילים והעם להתאחד לשלטון אחד. היה זה הדימוקרטיא החלקית הראשונה ביוון.

באתונה שמו את הדגש על החינוך האמנותי ולא על החינוך הצבאי (כמו בספרטה). הם לימדו — לפי שיטתם — את הפילוסופיא, את האדריכלות, את אמנות הציור והפיסול, ספרות ושירה. בין היוצרים שלהם נתפרסמו בעולם — הומירוס, שהיה משורר מפורסם; הירודוטוס — שהיה ההיסטוריון הראשון — ואחריו, תוקידידס; הפילוסופים הכופרים — סוקרטס, אריסטו ואפלטון ותלמידיהם, ועוד. דרך חינוכית זו איפשרה לאתונאים להתקיים ללא מתיחות, ובעת שלום היתה ניכרת שלוה והתפתחות פנימית.

בניגוד לכך היה החינוך בספרטה. עיר זו כבשה את כל חצי האי הפלופונסי והכריחה את שאר הערים שם לכרות אתה ברית צבאית שהיא עמדה בראשה. בספרטה לא היתה תעשיה וכל עושרה וכוחה באו לה מעצמתה הצבאית. הילדים מגיל שבע קיבלו בעיקר חינוך צבאי. המקצועות העיקריים בבתי הספר היו ההתעמלות והשימוש בנשק. ילד, שמבחינת גופו היה חלש, הוזנח לגמרי. הגברים חיו בצוותא במחנה צבאי והתאמנו כל הזמן.

במשך הזמן נוצרו חילוקי דעות רציניים בין ספרטה והערים שסרו למרותה לבין אתונה ושאר ערי יוון המרכזית והצפונית. ספרטה ועריה התארגנו ב„ברית הפלופונסית״ ואילו אתונה ובעלות בריתה ב„ברית האטית־דלית״ (על שם אטיקה שבאיזורה היתה העיר אתונה ועל־שם האי דלוס ששם היה מרכז הברית). באתונה עצמה היו חילוקי דיעות בין קימון, שהיה בעד ידידות עם ספרטה וטען שהברית

ה„אטית־דלית" צריכה להיות מכוונת רק נגד הפרסים, לבין תמיסטוקלס, אשר לא סמך על נאמנות ספרטה. בינתיים גברה דעתו של קימון, ולכן נאלץ תמיסטוקלס לעבור אל הפרסים. אולם לאחר מכן נתברר שהוא צדק, כי בשנת 461, כאשר ספרטה נלחמה נגד מורדיה וקימון שלח עזרה אתונאית לדכא המרד, החזירו הספרטנים את הסיוע ופגעו ע"י כך קשה באתונאים. עכשיו קימון הוגלה ותמיס־טוקלס הוחזר. אסיפת העם באתונה הגבילה לגמרי את זכויות האצילים והשלטון עבר לידי „מועצת ה־500" שנבחרה ע"י העם. הם גם קבעו, שכל אזרח יכול להיבחר לאכרון. הם גם בחרו בבית דין של מושבעים מהאזרחים — ואתונה הגיעה לדימוקרטיא מלאה.

מב. תקופת פריקלס באתונה — המלחמות הפלופונסיות ותוצאותיהן

ההתפתחות הפנימית. — ראשית המלחמות הפלופונסיות. — אתונה וספרטה ושיטותיהן הצבאיות. — חוזה השלום הראשון. — חידוש המלחמה.— המלחמה בסירקוס.— בגידת אלקיביאדס ושובו לאתונה. — פרס כובשת את ערי אסיה הקטנה. — עליית פיליפוס במוקדון וכיבושיו הראשונים. — יחס האתונאים לפיליפוס. — מלחמות פיליפוס נגד היוונים והשתלטותו עליהם. — רצח פיליפוס ועליית אלכסנדר.

אתונה הגיעה לשיא גדולתה בימי פריקלס, (460—431 לפסה"נ). אסיפת העם בחרה בו כאסטרטגוס, כלומר, האיש שינהל את ענייני הצבא והמדינה. הוא הוכיח כשרון רב והיה נערץ על הציבור האתונאי. האימון של העם בו התבטא בכך, שבמשך כשלושים שנה, עד מותו, בחרו בו לתפקיד חשוב זה.

גדולת אתונה בימי פריקלס התבטאה בכל השטחים: התפתחות במסחר ובתעשיה, שהביאה שפע כלכלי שלא היה דוגמתו לפני כן; פיתוח הבנין של העיר, שהיה תוצאה של העושר והשפע; פריחת האמנות בכל הענפים, שהוקדשו לה כסף, זמן ומחשבה; וכן התפתחות הספרות והפילוסופיא, שבאה לידי ביטוי בבתי הספר הרבים שהוקמו ובהם לימדו הסופיסטים את הנוער הגיון ואזרחות.

רק בדבר אחד לא היתה מנוחה. בימי שלטונו האחרונים הסתבך פריקלס במלחמות רבות עם ספרטה וערים יוניות אחרות, מלחמות הנקראות בהיסטוריה בשם „המלחמות הפלופונסיות", (ע"ש חצי האי הפלופונסי ביוון). כמעט כל ערי יוון השתתפו במלחמות אלו בהצטרפותן אל אחת משתי הבריתות שהזכרנו בפרק הקודם: לברית הפילופונסית, בהנהגת ספרטה או לברית האטית־דלית, בהנהגת אתונה.

הרקע למלחמות אלו היה הפחד מצד כל ערי יוון הגדולות, שמא עיר אחת תצליח להשתלט על יוון כולה.

הריב הראשון פרץ בשנת 433 (לפסה"נ) בין הערים קורינתוס לבין העיר קורקירה, שהיתה חברה בברית האטית־דלית. אתונה, בהתאם לברית, באה לעזרת

קורקירה, היתה זאת הקדמה לקראת המלחמה הגדולה שפרצה שנתיים לאחר מכן, בשנת 431, ונמשכה במשך 27 שנים, עד 404, עם הפסקה של 7 שנות שלום באמצע, מ־421 עד 414.

המלחמה הגדולה בשנת 431 התחילה בהתקפת העיר תיבי על פלטיא, שהיתה בת ברית של אתונה. גם הפעם הזדרזה אתונה לבוא לעזרת בת בריתה פלטיאה, אולם עם התערבותה זאת היא גררה למלחמה גם את ספרטה שבאה לעזרת תיבי, ועד מהרה הפכה להיות המלחמה למאבק בין שתי הערים — המדינות הגדולות, אתונה וספרטה, שעמדו בראש שתי הבריתות. הגיגודים ביניהן היו גם מהותיים ואסטרטגיים. אתונה נחשבה באותה תקופה למעצמה הימית הגדולה ביותר בעולם, ואילו — ספרטה — לכח היבשתי החזק ביותר.

האסטרטגיה של פריקלס, מנהיג אתונה, היתה לתת לספרטנים להתקדם, לכבוש ולשדוד את כל ערי השדה, ולהתבצר מאחורי חומות מגן חזקות שנבנו מסביב לאתונה. את האספקה לתושבי אתונה הבטיח פריקלס דרך הים. מאידך גיסא השתדל פריקלס בצי החזק שלו להטריד את ערי פלופונס ע"י הפרעות למסחרן ונחיתות שוד ליד חופיהן.

האסטרטגיה של ספרטה היתה להתנפל ולשדוד את כל ערי אתיקה וגם להכניס פירוד וריב בין ערים אלו לבין אתונה בהסתה, שאתונה מפקירה אותן ומגנה רק על עצמה. מטרת ספרטה היתה למשוך את אתונה לקרב יבשתי, בו היא תצליח לנצח אותה.

כאמור, המלחמה נמשכה זמן רב, עם עליות וירידות לצד זה או לצד אחר. ספרטה הצליחה לסכסך בין אתונה לבין בעלות בריתה, ואתונה נאלצה לצאת לפעולות עונשין נגדן.

מותו של פריקלס מיד בראשית המלחמה, בשנת 431, גרם לקשיים עצומים בניהול המלחמה ע"י אתונה והשפיע על חוסר היכולת מצידה להכריע המלחמה לטובתה. מאידך, הסכסוכים הפנימיים בספרטה, גרמו לירידת כח עמידתה וכושר הקרבי שלה. לאחר 9 שנות מלחמה הראשונות התעייפו שני הצדדים, ובשנת 421, לאחר מו"מ ארוך, חתמו על חוזה שלום ביניהן, שנמשך, כאמור, 7 שנים.

אולם, הערים הקטנות משני הצדדים המשיכו להילחם, ובסופו של דבר גררו גם את אתונה וספרטה למלחמות מחודשות (414).

האסטרטגוס של אתונה באותה תקופה היה איש צעיר בשם אלקיביאדס. הוא שיכנע את בני אתונה לחדש המלחמה נגד ספרטה, והתחיל להתגרות בה. בהתחלה — ספרטה לא הגיבה, ואז שלח אלקיביאדס משלחת צבאית ימית גדולה

וחזקה לכבוש את העיר סירקוס בסיציליה, שהיתה עד אותה תקופה המושבה של קורינתוס, בעלת ברית ספרטה. בהתקפה זו על סירקוס רצה אלקיביאדס להבטיח את חיזוק כוחה של אתונה בים התיכון. לו נתנו האתונאים לאלקיבאדס לסיים מלאכתו בסירקוס — בוודאי היה מצליח, אולם הדימוקרטיה האתונאית שגתה הפעם. בעיצומה של המערכה בסיציליה העמידו האתונאים את אלקיביאדס לדין על איזו עבירה שעבר בזמנו באתונה, וע״י זה לקחו מידיו את הפיקוד וקילקלו המערכה. אלקיביאדס בגד באתונה בתור נקמה ועבר לספרטה. במקומו נתמנה למפקד אתונה, ניקיאס, אולם הוא לא הצליח כקודמיו — ולבסוף נסתיימה המערכה בסיציליה בתבוסה איומה לאתונה, בשנת 413. חלק מכריע בתבוסת אתונה יש לזקוף לזכות אלקיביאדס שניהל את המערכה מטעם ספרטה מאז עבר אליה.

באותה שנה פלשה ספרטה, וזאת גם בעצת אלקיביאדס, לאתיקה והתקיפה את אתונה. גם הפעם נכשלו האתונאים, וההתמרמרות כלפי המנהיגים גברה. אסיפת העם ביצעה שינויים רבים בהנהגת המדינה.

בינתיים עזב אלקיביאדס את ספרטה ועבר לאסיא הקטנה לשירות הפרסים. אולם קיבל פתאום הצעה ממולדתו, אתונה, לבוא ולעמוד בראש הצי שהתארגן אז מחדש. אלקיביאדס ניצל הזדמנות זאת כדי להשלים עם מולדתו, וחזר בשמחה לאתונה. בקרבות החדשים שהתפתחו מיגר הצי האתונאי תחת פיקודו של אלקיביאדס את הפלופונסים. אלקיביאדס נבחר לאחר הנצחון לאסטרטגוס. למרות הנצחון לא חזרה עוד האחדות לאתונה. הסכסוכים הפנימיים הרבים החלישו אותה, וכאשר חלק מהצי — שלא היה תחת פיקודו של אלקיביאדס — נפגע בקרב, החליטו האתונאים לא לבחור בו עוד לאסטרטגוס. מאז פרש אלקיביאדס מהחיים הפוליטיים, חזר להלספונט מקום הולדתו, הסתגר בטירתו, ושם נרצח ע״י פרסי.

המלחמות הפלופונסיות נסתיימו בשנת 404 לפנה״ס עם כניעתה המוחלטת של אתונה, שתמורת הסכמת ספרטה לא להרוס את העיר, וויתרה על כל הצי שלה ונכנסה בעצמה לברית הפלופונסית.

ספרטה נתחזקה עוד יותר, אולם לא הצליחה להשתלט על הערים היווניות באסיא הקטנה, שנכנסו שוב תחת שלטונה של פרס.

גם כל ערי יוון המרכזית והצפונית היו בירידה מתמדת, ירידה אשר נמשכה עד עליית פיליפוס, מלך מוקדון, ששכנה מצפון־מזרח של יוון. המוקדונים היו שבט הררי חזק שהיוונים זלזלו בהם בגלל חוסר תרבותם. בשנת 360 עלה שם לשלטון פיליפוס אשר למד ביוון לפני כן. הוא הקים במוקדון צבא חזק אשר התחיל בכיבושיו

מקורות

א.

בשנת שלש למלכות יהויקים מלך יהודה בא נבוכדנאצר מלך בבל ירושלים ויצר עליה, ויתן ה׳ בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית האלוקים ויביאם ארץ שנער... (דניאל א׳, א־ב).

ב.

בן שמנה עשרה שנה יהויכין במלכו... ויעש הרע בעיני ה׳ ככל אשר עשה אביו. בעת ההיא עלו עבדי נבוכדנאצר מלך בבל ירושלים ותבוא העיר במצור... ויצא יהויכין מלך יהודה על מלך בבל... ויקח אותו מלך בבל בשנת שמונה למלכו. ויוצא משם את כל אוצרות בית ה׳ ואוצרות בית המלך ויקצץ את כל כלי הזהב אשר עשה שלמה מלך ישראל בהיכל ה׳ כאשר דבר ה׳. והגלה את כל ירושלים ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל עשרת אלפים גולה וכל החרש והמסגר לא נשאר זולת דלת עם הארץ. (מלכים ב׳, כ״ד, ח—יד).

ג.

בן עשרים ואחת שנה צדקיהו במלכו... ויעש הרע בעיני ה׳ ככל אשר עשה יהויקים... ויהי בשנת התשיעית למלכו בחודש העשירי בעשור לחודש בא נבוכדנאצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלים... ותבוא העיר במצור עד עשתי עשרה שנה למלך צדקיהו. בתשעה לחודש ויחזק הרעב בעיר... ותיבקע העיר... ובחודש החמישי בשבעה לחודש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבוכדנאצר... בא נבוזראדן רב טבחים... ירושלים, וישרוף את בית ה׳ ואת בית המלך ואת כל בתי ירושלים... ואת חומות ירושלים סביב נתצו כל חיל כשדים... ואת יתר העם הנשארים בעיר... ואת יתר ההמון הגלה נבוזראדן... ומדלת הארץ השאיר רב טבחים לכורמים וליוגבים, ואת עמודי הנחושת אשר בית ה׳ ואת המכונות ואת ים הנחושת אשר בבית ה׳ שברו כשדים וישאו את נחושתם בבלה...

(מלכים ב׳ כ״ד, יח—כה).

ד.

כה אמר ה׳ צבאות אלוקי ישראל לכל הגולה אשר הגליתי מירושלים בבלה. בנו בתים ושבו ונטעו גנות ואכלו את פריין. קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים ותלדנה בנים ובנות ורבו שם ואל תמעטו, ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה׳ כי בשלומה יהיה לכם שלום.

(ירמי׳, כ״ט, ד—ז).

ה.

כי הנה ימים באים נאום ה׳ ושבתי את שבות עמי ישראל ויהודה אמר ה׳ והשיבותים אל הארץ אשר נתתי לאבותם וירשוה. (ירמי׳ ל׳, ג׳).

ו.

ובשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר ה׳ מפי ירמי׳ העיר ה׳ את רוח כורש מלך פרס ויעבר קול בכל מלכותו וגם במכתב לאמור, כה אמר כורש מלך פרס כל ממלכות הארץ נתן לי ה׳ אלוקי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים אשר ביהודה, מי בכם מכל עמו יהי׳ אלוקיו עמו ויעל לירושלים אשר ביהודה ויבן את בית ה׳ אלוקי ישראל... וכל הנשאר מכל המקומות אשר הוא גר שם ינשאוהו אנשי מקומו בכסף ובזהב וברכוש ובבהמה עם הנדבה לבית האלוקים... ויקומו ראשי האבות ליהודה ובנימין והכהנים והלויים לכל העיר האלוקים את רוחו לעלות לבנות את בית ה׳ אשר בירושלים... והמלך כורש הוציא את כלי בית ה׳ אשר הוציא נבוכדנצר מירושלים... ויוציאם כורש... ויספרם לששבצר הנשיא ליהודה, ואלה מספרם... כל כלים לזהב ולכסף חמשת אלפים וארבע מאות הכל העלה ששבצר עם העלות הגולה מבבל לירושלים. (עזרא א׳, א—יא).

ז.

ואלה בני המדינה העולים משבי הגולה... וישובו לירושלים ויהודה איש לעירו, אשר באו עם זרובבל ישוע... מרדכי... (עזרא ב, א׳).

ח.

ויגע החודש השביעי... ויאספו העם כאיש אחד אל ירושלים, ויקם ישוע בן יוצדק ואחיו הכוהנים וזרובבל בן שאלתיאל ואחיו ויבנו את מזבח אלוקי ישראל להעלות עליו עולות ככתוב בתורת משה איש האלוקים... ויעשו את חג הסוכות ככתוב... והיכל ה׳ לא יוסד... (עזרא ג׳, א—ו).

ט.

ויהי דבר ה׳ ביד חגי הנביא לאמור, העת לכם אתם לשבת בבתיכם ספונים והבית הזה חרב... שימו לבבכם על דרכיכם. עלו ההר והבאתם עץ ובנו הבית וארצה בו ואכבד אמר ה׳... ויער ה׳ את רוח זרובבל בן שאלתיאל פחת יהודה ואת רוח יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול ואת רוח כל שארית העם ויבואו ויעשו מלאכה בבית ה׳ צבאות אלוקיהם... לי הכסף ולי הזהב נאום ה׳ צבאות. גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון... ובמקום הזה אתן שלום נאום ה׳... (חגי א׳ ג׳ — ב׳ ט׳)

י.

ויסדו הבונים את היכל ה׳ ויעמידו הכוהנים מלובשים בחצוצרות והלוים בני אסף... להלל את ה׳... ויענו בהלל ובהודות לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו על ישראל וכל העם הריעו תרועה גדולה בהלל ה׳ על הוסד בית ה׳... (עזרא ג׳ י—יא).

יא.

וישמעו צרי יהודה ובנימין כי בני הגולה בונים היכל לה׳ אלוקי ישראל. ויגשו אל זרובבל... ויאמרו להם נבנה עמכם כי ככם נדרוש לאלוקיכם... ויאמרו להם זרובבל וישוע...: לא לכם ולנו לבנות בית לאלוקינו... ויהי עם הארץ מרפים ידי עם יהודה ומבהלים אותם לבנות... כל ימי כורש... ועד מלכות דריוש...: ובמלכות אחשורוש... כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים... (עזרא ד׳ א—ו).

יב

ואחר הדברים האלה במלכות ארתחשסתא... עזרא בן שריה... בן אהרן הכהן... הוא עזרא עלה מבבל והוא סופר מהיר בתורת משה... ויעלו מבני ישראל... ויבוא ירושלים בחודש החמישי... כיד אלוקיו הטובה עליו. כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה׳ ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט... (עזרא ז׳ א—י).

יג.

וככלות אלה נגשו אלי השרים לאמור לא נבדלו העם ישראל והכוהנים והלוים מעמי הארצות כתועבותיהם לכנעני החתי.. כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם והתערבו זרע הקודש בעמי הארצות... וכשמעי את הדבר הזה קרעתי את בגדי ומעילי אמרטה משער ראשי וזקני ואשבה משומם, ואלי יאספו כל חרד בדברי אלוקי ישראל... ובמנחת הערב קמתי מתעניתי... ואפרשה כפי אל ה׳ אלוקי. ואומרה אלוקי בושתי ונכלמתי... וכהתפלל עזרא וכהתודותו בוכה ומתנפל לפני בית האלוקים נקבצו אליו מישראל קהל רב מאד אנשים נשים וילדים כי בכו העם הרבה בכה... (עזרא ט׳, א׳ — י׳, א׳).

יד.

ויהי בחודש ניסן שנת עשרים לארתחשסתא המלך יין לפניו ואשא את היין ואתנה למלך... ויאמר לי המלך מדוע פניך רעים ואתה אינך חולה... ואומר למלך... מדוע לא ירעו פני אשר העיר בית קברות אבותי חרבה ושעריה אוכלו באש... אם על המלך טוב... אשר תשלחני אל יהודה... ואבננה... ואומר למלך..׳ אגרות יתנו לי על פחוות עבר הנהר אשר יעבירוני עד אשר אבוא אל יהודה... ואבוא אל פחוות עבר הנהר ואתנה להם את אגרות המלך וישלח עמי המלך שרי חיל ופרשים. וישמע סנבלט החורני וטוביה העבד העמוני וירע להם רעה גדולה אשר בא אדם לבקש טובה לבני ישראל... (נחמי׳ ב׳, א—י).

טו.

וביום עשרים וארבעה לחודש הזה נאספו בני ישראל בצום ובשקים ואדמה עליהם. ויבדלו זרע ישראל מכל בני נכר ויעמדו ויתודו על חטאתיהם... (נחמי׳ ט׳ א־ב).

טז.

ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום שרינו לוינו כוהנינו. ועל החתומים נחמיה... מחזיקים על אחיהם אדיריהם ובאים באלה ובשבועה —

ללכת בתורת האלוקים אשר ניתנה ביד משה... ולשמור ולעשות את כל מצוות ה׳... ומשפטיו וחוקיו. ואשר לא ניתן בנותינו לעמי הארץ ואת בנותיהם לא נקח לבנינו. ועמי הארץ המביאים את המקחות וכל שבר ביום השבת למכור לא נקח מהם בשבת וביום קודש ונטוש את השנה השביעית ומשא כל יד... לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלקינו... והגורלות הפלנו על קרבן העצים... ולהביא את ביכורי אדמתנו... שנה בשנה לבית ה׳. ואת בכורות בנינו ובהמתנו ככתוב בתורה... ואת ראשית עריסותינו ותרומותינו... נביא לכוהנים אל לשכות בית אלוקינו ומעשר אדמתנו ללוים... (נחמי׳ י׳ א—לח).

יז.

משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. הם אמרו שלשה דברים: הוו מתונים בדין, והעמידו תלמידים הרבה, ועשו סייג לתורה. (משנה אבות, א׳ א׳).

יח.

... כל חכמה יראת ה׳ / וכל חכמה עשות תורה.
... אין חכמה דעת הרע / ואין עצת חטאים תבונה...
... טוב חסר מדע ירא חטא / מיותר מדע ועובר מצוה...
... ממראהו יוודע איש / ומפניו יוודע משכיל...
(ממשלי בן־סירא, י״ט, יז—כה).

יט.

שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה. הוא היה אומר: על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. (משנה, אבות, א׳ ב׳).

כ.

אמת מה נהדר היה כהן גדול בצאתו מבית קדשי הקדשים בשלום, בלי פגע:
כאוהל הנמתח בדרי מעלה — מראה כהן
כברקים היוצאים מזיו החיות — מראה כהן
כגודל גדילים בארבע קצוות — מראה כהן
כדמות הקשת בתוך הענן — מראה כהן
כהוד אשר הלביש צור ליצורים — מראה כהן
כורד הנתון בתוך גינת חמד — מראה כהן
כזר הנתון על מצח המלך — מראה כהן
כחסד הניתן על פני חתן — מראה כהן
כטוהר הנתון בצניף טהור — מראה כהן וכו׳...
(מתוך ה„עבודה" של מוסף יום הכיפורים,
המתאר את שמעון הצדיק, הכהן הגדול).

כא.

מאי חנוכה? דתנו רבנן: בכ״ה בכסלו יומי דחנוכה ...שכשנכנסו יוונים להיכל טימאו כל השמנים שבהיכל. וכשגברה מלכות בית חשמונאי וניצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל ובהודאה. (בבלי, שבת, כ״א ע״ב).

כב.

יוסי בן יועזר אומר: יהי ביתך בית ועד לחכמים, והוי מתאבק בעפר רגליהם, והוי שותה בצמא את דבריהם.

יוסי בן יוחנן, איש ירושלים, אומר: יהי ביתך פתוח לרווחה, ויהיו עניים בני ביתך, ואל תרבה שיחה עם האשה וכו׳... (משנה, אבות, א׳ ד־ה).

כג.

באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים. בחמשה עשר בו קורין את המגלה בכרכין... (משנה, שקלים, א׳ א׳).

כד.

תנו רבנן: כשצרו בית חשמונאי זה על זה, היה הורקנוס מבפנים ואריסטובלוס מבחוץ ובכל יום היו משלשים להם בקופה דינרין והיו מעלין להם תמידים. היה שם זקן אחד, שהיה מכיר בחכמת יוונית, אמר להם: כל זמן שעוסקין בעבודה אין נמסרין בידכם, למחר שלשלו דינרין בקופה והעלו להם חזיר, כיון שהגיע לחצי החומה, נעץ ציפרניו בחומה ונזדעזעה ארץ ישראל ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה. באותה שעה אמרו: ארור האיש שיגדל חזירים וארור האדם שילמד את בנו חכמת יוונית...

(בבלי, בבא קמא, פ"ב ע"ב).

כה.

הלל אומר: הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה... אם אין אני לי, מי לי, וכשאני לעצמי מה אני, ואם לא עכשו — אימתי.

שמאי אומר: עשה תורתך קבע, אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. (משנה, אבות, א', יג—טו).

כו.

אמר רבי ישמעאל מיום שחרב בית המקדש דין הוא שלא לאכול בשר ולא לשתות יין, אלא שאין בי"ד גוזרין על הצבור... משחרב בית המקדש, רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ולא לשתות יין; נטפל להם ר' יהושע, אמר להם: מפני מה אין אתם אוכלים בשר ואין אתם שותים יין? אמרו לו: נאכל בשר שבכל יום היה קרב ע"ג המזבח ועכשיו בטל, נשתה יין שמנסכים ע"ג המזבח ועתה בטל? א"כ לחם לא נאכל שכבר בטלו מנחות, ושתי הלחם ולחם הפנים, מים לא נשתה שמהם היו מנסכין מים בחג, תאנים וענבים לא נאכל שכבר בטלו מנחות? שתקו. אמר להם: בני, להתאבל יותר מדי אי אפשר. אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשייר דבר מועט זכר לירושלים, עושה אדם ומשייר דבר מועט, עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט זכר לירושלים, שנאמר: „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי וגו'. (תהלים קל"ז).

(תוספתא, סוטה, ט"ו, ה').

כז.

ר' יוחנן בן זכאי עסק בפרקמטיא מ' שנה, ושימש חכמים מ' שנה ופירנס ישראל מ' שנה. (ספרי שנ"ז).

אמרו עליו על ריב"ז: מימיו לא שח שיחת חולין, ולא הלך ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא קדמו אדם בבית המדרש, ולא ישן בבית המדרש לא שנת קבע ולא שנת ארעי... ולא הניח אדם בבית המדרש ויצא, ולא מצאו אדם יושב ודומם אלא יושב ושונה. ולא פתח אדם דלת לתלמידיו אלא הוא בעצמו, ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם, ולא אמר הגיע עת לעמוד מבית המדרש חוץ מערבי פסחים וערבי יום הכפורים... ולא הניח מקרא ומשנה, גמרא, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים קלין וחמורין וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחת מלאכי השרת וכו'... לקיים מה שנאמר, להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא. וכי מאחר דקטן שבכולן כך, גדול שבכולן על אחת כמה וכמה. אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל בשעה שישב ועסק בתורה, כל עוף שפרח עליו מיד נשרף.

(סוכה כ"ח ע"א).

כח.

ועוד באו שנים ואמרו: ראינוהו בזמנו ובליל עבורו לא נראה, וקיבלו רבן גמליאל. (הסיבה שלא ראוהו בליל עבורו לפי ר"ג היא, שאולי ענן כיסהו). אמר ר' דוסא בן הרכינס: עדי שקר הן... אמר לו ר' יהושע: רואה אני את דבריך. שלח לו ר"ג: גוזרני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעותיך ביום הכפורים שחל להיות בחשבונך. הלך ומצאו ר' עקיבא מיצר. אמר לו: יש לי ללמד שכל מה שעשה ר"ג עשוי, שנאמר אלה מועדי ה', אשר תקראו אותם מקראי קודש, בין בזמנם, בין שלא בזמנם אין לי מועדות אלא אלו. בא לו אצל ר' דוסא בן הרכינס. אמר לו: אם באים אנו לדון אחרי בית דינו של ר"ג, צריכים אנו לדון אחרי כל בי"ד ובי"ד שעמד מימות משה ועד עכשיו, שנאמר: „ויעל משה ואהרן, נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל", ולמה לא נתפרשו שמותן של זקנים? אלא ללמד שכל שלשה ושלשה שעמדו בי"ד על ישראל, הרי הוא כבי"ד של משה. נטל מקלו ומעותיו בידו והלך ליבנה ביום שחל יום הכפורים להיות בחשבונו. עמד ר"ג ונשקו על ראשו, אמר לו: בוא בשלום, רבי ותלמידי, — רבי בחכמה, ותלמידי, שקבלת את דברי.
(משנה, ראש השנה, ב', ח־ט).

כט.

ת"ר, מעשה בתלמיד אחד שבא לפני ר' יהושע, אמר לו: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר ליה: רשות. בא לפני ר"ג, אמר לו: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר לו: חובה. אמר לו: והלא ר' יהושע אמר לי רשות? אמר לו: המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש. כשנכנסו בעלי תריסין, עמד השואל ושאל: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר לו ר"ג: חובה. אמר להם ר"ג לחכמים: כלום יש אדם שחולק בדבר זה? אמר ליה ר' יהושע: לאו. אמר לו: והלא בשמך אמרו לי רשות? יהושע, עמוד על רגליך ויעידו בך! עמד ר' יהושע על רגליו ואמר: אלמלי אני חי והוא מת יכול החי להכחיש את המת, ועכשיו שאני חי והוא חי, האיך יכול החי להכחיש את החי. היה ר"ג יושב ודורש ור"י עומד על רגליו, עד שריננו כל העם, ואמרו לחוצפית המתורגמן: עמוד! ועמד. אמרו: כמה זמן נמשיך לצער את ר' יהושע. אשתקד בר"ה ציער אותו, בענין הבכור של ר' צדוק ציער אותו וכאן שוב ציער אותו. בואו ונעבירו מהנשיאות. אבל את מי נמנה במקומו לנשיא? אם את ר' יהושע? הרי הוא הגורם הישיר, בעל המחלוקת, וזה יצער מאד את ר' יהושע. נמנה את ר' עקיבא? הרי אין לו זכות אבות, אלא נמנה את ר' אלעזר בן עזריה שהוא גם חכם וגם עשיר, וגם מיוחס. (בבלי, ברכות כ"ז).

ל.

תנא: באותו יום למדו כל מסכת עדויות ולא נשארה אף הלכה בביהמ"ד שלא פירשוה וגם רבן גמליאל לא מנע את עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת. וכאן אחרי ויכוח קצר בין ר"ג לבין ר' יהושע בענין ביאת גר עמוני בקהל, נוכח לדעת ר"ג, כי ההלכה כרבי יהושע... אמר ר' גמליאל: הואיל וההלכה כר' יהושע, אלך ואפיסנו. כשבא ר"ג לבית ר"י ראה שכתלי ביתו של ר"י שחורים. אמר לו: מכתלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה. אמר לו: אוי לדור שאתה פרנסו, ואוי לה לספינה שאתה קברניטה — שאי אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים, במה הם מתפרנסים ובמה הם ניזונים. אמר לו: נעניתי לך, מחול לי. אבל ר"י לא שם לב. המשיך ר"ג: עשה בשביל כבוד אבא. נתפייס ר"י. השמחה היתה גדולה. אמרו: מי ילך ויבשר לרבנן את השלום בינינו. היה שם כובס אחד — אמר: אני אלך. הודיע ר' יהושע לביהמ"ד: מי שרגיל ללבוש את המעיל ילבשו. (שם).

לא.

קינת ר' יהודה הלוי על חורבן ציון וירושלים

ציון, הלא תשאלי לשלום אסיריך,
דורשי שלומך, והם יתר עדריך!
מים ומזרח ומצפון ותימן שלום
רחוק וקרוב שאי מכל עבריך.
ושלום אסיר תאוה, נותן דמעיו כטל־
חרמון ונכסף לרדתם על הרריך!
לבכות ענותך אני תנים, ועת אחלום
שיבת שבותך אני כנור לשיריך!
לבי לבית אל ולפניאל מאד יהמה
ולמחנים וכל פגעי טהוריך.
שם השכינה שכנה לך, והיוצרך
פתח למול שערי שחק שעריך.
וכבוד ה' לבד היה מאורך, ואין
שמש וסהר וכוכבים מאיריך.
אבחר לנפשי להשתפך במקום אשר
רוח אלוקים שפוכה על בחיריך.
את בית מלוכה ואת כסא ה', ואיך
ישבו עבדים עלי כסאות גביריך?
מי יתנני משוטט במקומות אשר
נגלו אלוקים לחוזיך וציריך!
מי יעשה לי כנפים וארחיק נדוד,
אניד לבתרי לבבי בין בתריך!
אפול לאפי עלי ארצך וארצה אב־
ניך מאד ואחונן את עפריך.
אף כי בעמדי עלי קברות אבותי ואש־
תומם בחברון עלי מבחר קבריך!
אעבור ביערך וכרמלך ואעמוד בגל־
עדך ואשתוממה אל הר עבריך.
הר העברים והור ההר, אשר שם שני
אורים גדולים, מאיריך ומוריך,
חיי נשמות אויר ארצך וממר־דרור
אבקת עפרך ונופת צוף נהריך.
ינעם לנפשי הלוך ערום ויחף עלי
חרבות שממה אשר היו דביריך.
במקום ארונך אשר נגנז ובמקום כרו־
ביך אשר שכנו חדרי חדריך!
אגוז ואשליך פאר נזרי ואקוב זמן
חילל בארץ טמאה את נזיריך —
איך יערב לי אכול ושתות בעת אחזה,
כי יסחבו הכלבים את כפיריך?
או איך מאור יום יהיה מתוק לעיני, בעוד
אראה בפי עורבים פגרי נשריך?

כוס היגונים, לאט! הרפי מעט! כי כבר
מלאו כסלי ונפשי ממרוריך!
עת אזכרה אהלה, אשתה חמתך, ואז־
כור אהליבה ואמצה את שמריך!
ציון, כלילת יפי, אהבה וחן תקשרי
מאז, ובך נקשרו נפשות חבריך.
הם השמחים לשלותך והכואבים
על שוממותך ובוכים על שבריך;
מבור שבי שואפים נגדך ומשתחווים
איש ממקומו אלי נוכח שעריך,
עדרי המונך, אשר גלו והתפזרו
מהר לגבעה, ולא שכחו גדריך.
המחזיקים בשוליך ומתאמצים
לעלות ולאחוז בסנסיני תמריך.
שנער ופתרוס היערכוך בגדלם? ואם
הבלם ידמו לתומיך ואוריך?
אל מי ידמו משיחיך ואל מי נבי־
איך ולא מי לוייך ושריך?
ישנה ויחלוף כליל כל ממלכות האליל,
הסנך לעולם, לדור ודור נזריך!
איוך למושב אלוקיך, ואשרי אנוש
יבחר, יקרב וישכון בחצריך!
אשרי מחכה ויגיע ויראה עלות
אורך ויבקעו עליו שחריך,
לראות בטובת בחיריך ולעלוז בשמ־
חתך בשובך אלי קדמת נעוריך!

(מתוך הקינות לט׳ באב